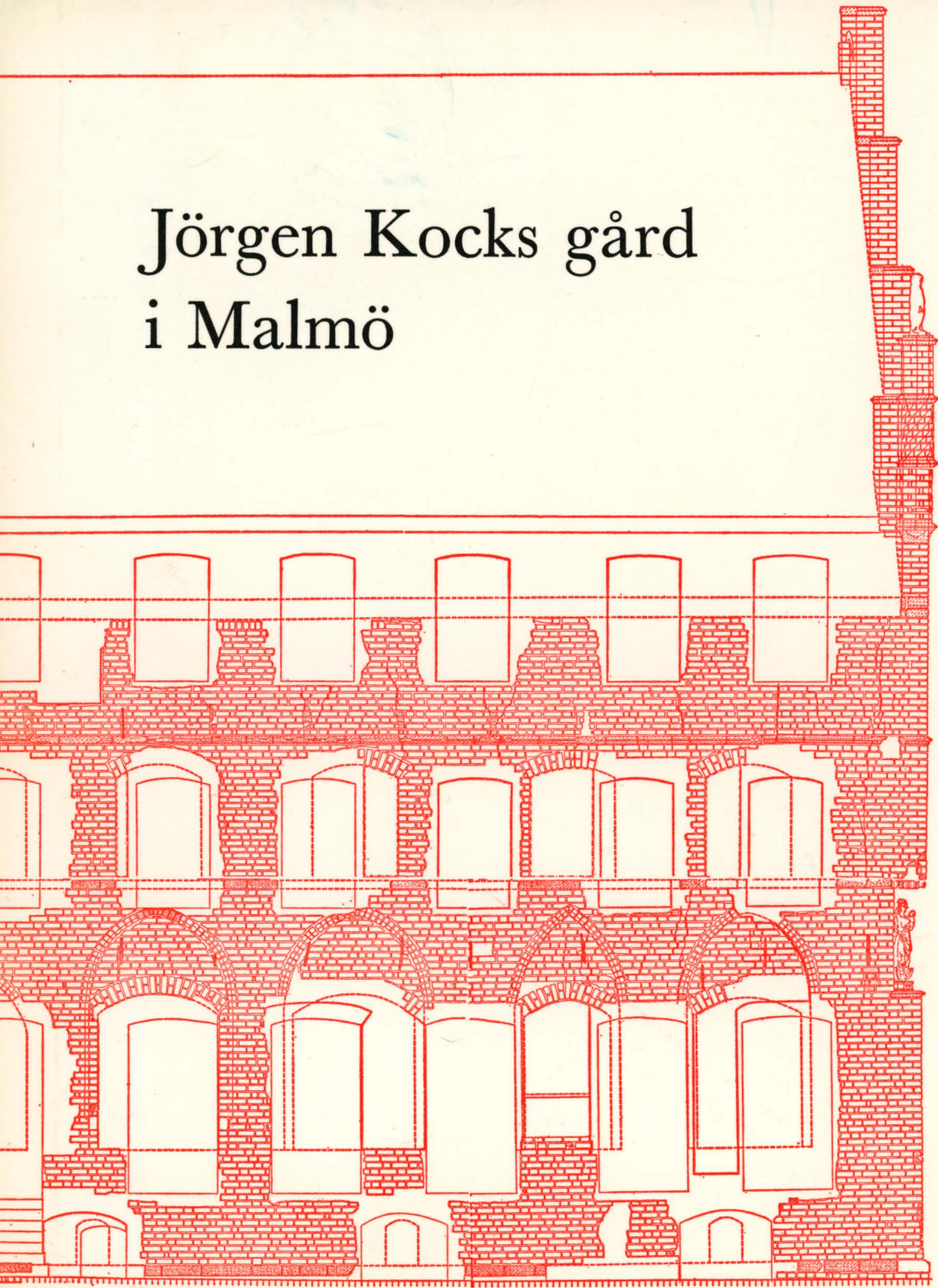

Jörgen Kocks gård i Malmö

Jörgen Kocks gård i Malmö

*Utgiven av Malmö fornminnesförening och Malmö
Förskönings- och Planteringsförening år 1980.*

Tryck: Tryckeri AB Tifa/AB Lundgrens Söner Malmö 1980
ISBN 91-85156-14-0

Innehåll

Förord	5
EINAR BAGER Jörgen Kocks gård och dess ägare	7
LENNART TOMNER Borgmästare Jörgen Kock	43
RIKARD HOLMBERG Byggnadsundersökningen av Jörgen Kocks gård	67
OTTO NORN De malede vægdekorationer i Jörgen Kocks gård	89
RIKARD HOLMBERG Jörgen Kocks gårds arkitektoniska utsmyckning	103
SVEN ROSBORN Rekonstruktion av Jörgen Kocks gård	121
HELGE ANDERSSON Malmö fornminnesförening och Jörgen Kocks gård	127

Redaktörer: *Skriftställare Helge Andersson*
Museintendent Sven Rosborn

Ansvarig utgivare: *Professor Kjell Å Modéer*

Adress: S:t Petrigången 7 A, 211 22 Malmö

Förord

Den 26 mars 1909 konstituerades Malmö fornminnesförening i det Kockska husets källare. Föreningen har under det gångna året på flera sätt markerat, att vi passerat en milstolpe i föreningens historia. Det nu föreliggande numret av föreningens tidskrift *Elbogen* utgör en temabok just om Jörgen Kocks gård vid Västergatan. Genom att i en omfattande monografi presentera denna gårds grundare och historia samt dess märkvärdigheter markerar föreningen sin egen historiska anknytning till denna byggnad och sprider samtidigt, helt i enlighet med föreningens stadgar, väsentlig kunskap om en av vår stads väsentligaste profana minnesmärken.

Manuskripten till monografin har legat färdigskrivna sedan lång tid, då de ursprungligen varit avsedda för en annan publikation. I samband med att Rikard Holmberg lämnade Sverige övertog emellertid redaktionen materialet. Av redaktionella skäl och utrymnesbrist har vissa strykningar i manus ansetts nödvändiga. Manuskripten i sin helhet finnes dock arkiverade på Malmö museum. Vid restaureringen bestod Kockums personalstiftelse en fotodokumentation av fastigheten. En stor del av bildmaterialet i monografin härrör från denna dokumentation, vilket personalstiftelsen välvilligt ställt till förfogande.

Fornminnesföreningens styrelse vill i detta sammanhang uttala sin glädje över de uttryck för erkänsla och uppskattning för föreningens verksamhet som under 1979 kommit den till del.

Föreningen erhöll vid årsmötet den 3 mars Malmö kommuns hedersplakett i silver, vilken överlämnades av kommunfullmäktiges ordförande Arne Lundberg.

Vidare har fornminnesföreningen under året erhållit flera donationer och ekonomiska bidrag av betydande omfattning.

Fru Brita Bergh har, mot bakgrund av det intresse hennes framlidne make konsul Torsten Bergh visade föreningen, överlämnat en donation, som skall bilda en fond, benämnd "Berghska fonden II". Fondens ändamål skall vara "främjande av publiceringsverksamhet eller anordnas av vetenskaplig forskning rörande Malmö stads eller kommuns historia, däri inbegripet såväl materiell som kulturell utveckling".

Malmö Förskönings- och Planteringsförening har under året — utöver traditionellt bidrag till utgivandet av *Elbogen* — till föreningen överlämnat dels en penningdonation och dels ett väsentligt tryckningsbidrag till föreliggande publikation.

Från Sparbanken Malmöhus har föreningen vidare erhållit ett välkommet penningbidrag till vår verksamhet.

Till alla de, enskilda och institutioner, som under det gångna året givit ekonomiska bidrag, som möjliggör en expansiv framtida verksamhet i föreningen, och som också möjliggjort utgivandet av denna publikation, framför Malmö fornminnesförening sitt varma tack.

Malmö i december 1979.

Styrelsen

Rome. sc̄i pigneni p̄bri. Hic iulianū
 apostatam & impiū. apuero nutritus
 & literis cum sacris eruditus. sed factus im
 pator culturam pietatis post quā reliquit.
 audito q̄d corpora sc̄oz qui ab eo necabant.
 ic̄e pigneniū sepeliret. mandauit ei. Ege q̄
 uolueris. Hic enī non merebitur uita tu
 tam seruitus tuis nunc reddā tibi. Tē sc̄s
 pigneniū prexit in p̄sida: ubi demoratur
 annis. iiii. factus est cecus. Postea preuelaci
 onē romā reuēsi. uisus a iuliano. p̄ceptum
 est ab eo. pigneniū p̄ pontem in tyberim
 p̄cipitari. eo q̄d nom̄ dñi n̄r̄i ihu xp̄i. in
 uocasset. cui corp̄ inuentū. & collectum fer
 ser gross. et p̄ n̄r̄i imperii coies ser gross. et p̄ n̄r̄i
 n̄r̄i m̄s in d̄no s̄i ḡḡm̄ ḡḡm̄ p̄e s̄i d̄n̄o
 d̄n̄o s̄i ḡḡm̄ ḡḡm̄ p̄e s̄i d̄n̄o

Annuāruū d̄n̄i albe
 poctor̄ s̄ canoica fund
 de c̄a qui legnū capto
 In p̄d̄na b̄a per m̄ns
 ris au' fructus d̄n̄i d̄i
 etas cedat canoical. r̄oh
 qua pars uti vicarias
 r̄ paupes c̄q̄ur d̄n̄i d̄i
 & equib; d̄n̄i d̄i d̄n̄i
 ad t̄m d̄d̄m̄.

Annuāruū. D̄n̄e d̄n̄i
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 d̄n̄e s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄
 s̄i ḡḡm̄ s̄i ḡḡm̄

Fig. 1. Margareta Strangesdotters donation, inskriven i Lunds domkapitels gåvobok Liber daticus.

Jörgen Kocks gård och dess ägare

AV EINAR BAGER

Jörgen Kocks gård — dess historia från den första gryningen fram till våra dagar börjar och slutar i generositetens tecken. Mellan dessa Alfa och Omega i gårdens hävder sträcker sig ett skede på snart 600 år med höjdpunkter, som sammanfaller med vår stads, men också med tidsavsnitt, över vilka ett ständigt mörker vilar, andra ur vars dunkel endast ovissa konturer skymtar.

Det är nådens år 1392. Drottning Margareta hade lyckats med konststycket att förena de ständiga trätobroderna Danmark, Sverige och Norge under en krona. En och annan åldring kunde ännu berätta om digerdödens fasor och endast 19 år hade förflutit, sedan den heliga Birgitta slöt sina ögon för alltid. I Malmö hade kanske någon av de allra äldsta varit med som barn, när S:t Petri kyrka invigdes.

Margareta Strangesdotter, änka efter borgaren i Lund Henrik Jacobson, ville på sin ålderdom sörja för det tillkommande. Efter tidens syn på dessa ting skedde det säkrast genom avtal med någon kyrka om hållande av själamässa mot väl tilltaget vederlag. Den 28 juni 1392 var Margareta färdig med sin donation. Till Lunds domkyrka skänkte hon en mark silver årligen i evig tid för högtidlighållandet av hennes dödsdag med vigilier och mässor. Det var ett betydande belopp, varav de kaniker, som närvar vid dessa gudstjänster, skulle erhålla hälften och resten skulle fördelas på klockringare, vikarier, domkyrkans byggnadsfond, fattiga tiggare och de spetälska i S:t Jörgens hospital utanför Lund.

Donationen skulle utgå från hennes jordagods i Malmö, ”beläget väster om Heligandshuset och sträckande sig på hörnet i norr ända till den stora Adelgatan”. Egendomen innehades av Gerekinus Mönster som hyresman. Heligandshuset låg på nordvästra delen av nuvarande Stortorget och ”den stora Adelgatan”, som sträckte sig i öster och väster genom hela staden, motsvarade i detta sammanhang Västergatan.¹ Det tidigaste omnämnandet av den gård, som senare skulle bära Jörgen Kocks namn.

Den fromma gåvan inskrevs i Lunds domkyrkas Liber daticus och det antecknades i sinom tid, att själamässan skulle hållas den 24 mars, Margareta Strangesdotters dödsdag.² Hennes dödsår är visserligen obekant, men tre år efter utfärdandet av gåvobrevet hade hon i varje fall lämnat det jordiska, såsom framgår av en annan donation, som hennes son, väpnaren Peter Henrikson till Sjötofta, stiftade på Elva tusen jungfrurs dag 1395. I enlighet med ett löfte ingick han bland bröderna i Jungfru Marie kloster i Sorö på villkor, att han och hans hustru erhöi gravplats där och blev delaktiga av alla förmåner, som denna ordens medlemmar åtnjöt. I gengäld skänkte han till klostret sin gård i Malmö, som han dels ärvt efter sina saliga föräldrar, dels tillöst sig av sina syskon. Fastigheten orienteras åter i handlingen till Heligandshuset och till ”Köpmanne gadhe”, en av de många benämningarna på Västergatan. Själamässa skulle hållas över honom själv, föräldrarna samt hans bröder och systrar.³

Fig. 2. Hörnhusets byggnadsår — MCCCCXXV (1525) — inhugget i kritsten i en av norra gavelmurens nischer.

I donationen ingick ett förbehåll. Klostret skulle förbinda sig att inlösa en inteckning, som innehades av borgaren Andreas Mortensen, samme man, som skulle bli sorgligt ryktbar i Malmö annaler, då han 25 år senare som borgmästare på grund av förfalskning av ett kungabrev fick sona sitt brott på bålet.

Samma år beviljades sköte på gåvan och följande år inlöstes skulden, 88 mark silver, hos Andreas Mortensen. Några år senare följde en

upptäckt av så pinsam natur, att man alltjämt i referatet av händelsen förnimmer den harm, som fyllt de goda bröderna i Sorö. Peter Henrikson hade "svikligen" förteगत sin moders donation till Lunds domkyrka och för att undgå upptäckt själv under sin livstid betalt den årliga jordskylden. Efter hans död kom så verkliga förhållandet i dagen och först sedan även denna skuld ordnats upp, kunde så ett slutgiltigt sköte erhållas på Malmö byting 1412. Med ytterlig

bitterhet framhålles, att avsikten med donationen varit, att Peter och hans hustru skulle få åtnjuta en årlig pension på 6 mark jämte viss mängd smör från en del klostergoods, så länge de levde, vilket för hustruns del räckte i nära 37 år.

Från det 130-åriga skede, då gården tillhörde Sorö kloster, finns endast en enda uppgift. Visserligen omnämnes i förteckningen på deltagarna i byggarbetet på den av Erik av Pommern 1434 beordrade strandmuren en Peder Laghebroders gård,⁴ som kan vara denna — tillnamnet passar ju rätt väl in på Peter Henrikson — men bindande bevis saknas. Först 1479 har inregistrerats ett kontrakt, genom vilket "hederlig fader och renlevande män, Herr abbot Oluf (Jyde) och allt konventet i Sorö" till Casper van Cassel lejer den östra längan i klostrets gård i Malmö, liggande väster till Heliggesthus gård, med så mycket av gårdsrummet, som huslängan är lång till, och med in- och utgång genom den södra porten. Hyresgästen förband sig att bygga, förbättra och färdighålla huslängan med god och varaktig byggnad och skulle i landgille erlägga 9 mark årligen.⁵

Trots kontraktets knappa formulering får vi dock någon uppfattning om, hur gården såg ut vid denna tid. Uttrycket "den östra längan" förutsätter flera byggnader och gårdsplatsens uppdelning och avgränsning fodrar en bebyggelse av ungefär samma typ som den nuvarande med ett hörnhus i norr och söder såsom fortsättning på östra längan samt väster om detta hörnhus återstående gårdsplats samt väl även en länga vid Västergatan. Infarten låg liksom senare söder om den östra längan.

Casper van Cassel, "högorne furste kung Christierns tjänare", hade blivit prästvigd och var påvlig notarie i Mainz ärkestift. Han blev senare kungens sekreterare, en befattning som förvisso icke saknade betydelse.⁶

På nytt faller så mörkret under en mansålder över gårdens historia. Utan tvivel är någon eller

några av gårdens hyresgäster med i Lyder van Fredens byskattelängder 1517—19, sålunda bör Jens Eriksen Guldsmed ha haft sin bostad ungefär här,⁷ men det stannar vid en gissning.

Fredagen näst före dominicam reminiscere, den 14 mars 1522, begav sig på uppdrag av abboten Henrik Christiernsen Tornekrans i Sorö dennes tjänare Per Jensen till Malmö rådhus, som då alltjämt låg vid Östergatan på nuvarande stadsarkivets tomt. Kungens skultus Hans Michelsen, borgmästare och råd var där samlade och inför dem gav så Per Jensen myntmästaren Jörgen Kock sköte på klostrets gård och grund.⁸

Jörgen Kock kunde knappast valt en bättre belägen tomt för sin huvudgård. Skärningspunkten mellan "den lange Adelgade" och Fergestredet — nuv. Frans Suellsgatan — var stadens kommersiella centrum, ett förhållande, som stått klart även för en tidigare myntmästare, Henrik Dringenberg, när han på sin tid var ute i samma ärende. Att läget ytterligare förbättrades, sedan Stortorget utlagts femton år senare, har kanske varit en bidragande faktor till det livliga intresse Jörgen Kock visade för detta projekt.

Under förutsättning att de slutsatser är riktiga, som iakttagelser vid den nu avslutade undersökningen lett till, måste Jörgen Kock mycket snart ha satt igång med sitt stora bygge, vars avslutande årtalet 1525 på norra gaveln fastställer. Liksom när det gällde större kyrkliga byggen anlade även Jörgen Kock sin egen tegelugn med tillhörande torklad. Ehuru den tidigare uppgiften om denna anläggning påträffas först 1532, är det ej osannolikt, att den tillkommit just i samband med detta bygge.⁹

När Gustaf Vasa — ännu ej trettioårig, men kung sedan ett år — sommaren 1524 gästade Malmö för fredsunderhandlingar, som till slut resulterade i, att han lät sig dragas vid näsan av kung Frederik och lybeckarna, anvisades han kvarter hos Jörgen Kock. Att ett ännu ej fär-

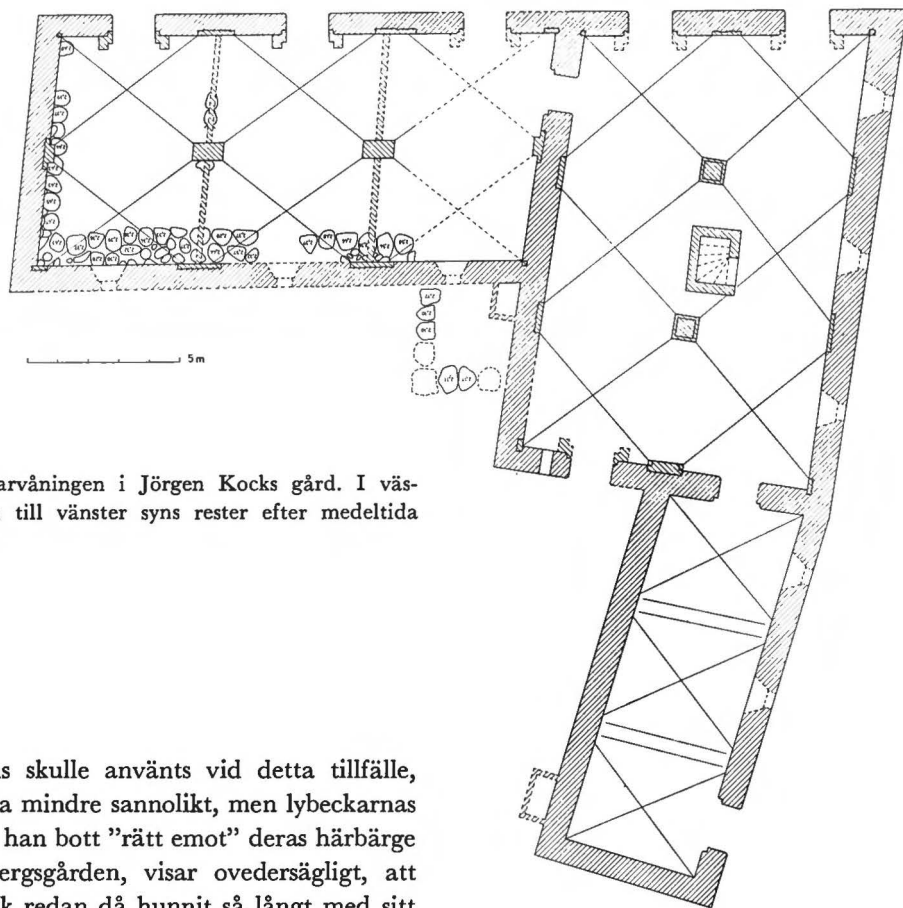

Fig. 3. Källarvåningen i Jörgen Kocks gård. I västergatslängan till vänster syns rester efter medeltida grundmurar.

digställt hus skulle använts vid detta tillfälle, kan förefalla mindre sannolikt, men lybeckarnas uppgift, att han bött "rätt emot" deras härbärke i Dringenbergsgården, visar ovedersägligt, att Jörgen Kock redan då hunnit så långt med sitt bygge, att han här kunde taga emot sin höge gäst.¹⁰

Det saknas helt uppgifter från Jörgen Kocks tid om den stora gårdsanläggning, som genom alla ägareskiften bevarat hans minne fram till våra dagar. Genom senare köpehandlingar, gränsförhållanden till granngårdar och dylikt framträder dock småningom en bild, som ger oss grunddragen av denna gård, som ännu hör hemma i sengotiken, men står på tröskeln till en ny tid.

Huvudbyggnaden reser sig i två våningar på hörnet av Frans Suells- och Västergatorna med norra gaveln mot sistnämnda gata. Söder om denna länga, men förbunden med densamma,

följer en smalare tvåvåningslänga med egen gavel endast åt söder.

På ömse sidor om denna bostadsanläggning följer så i enlighet med under medeltiden vanlig gårdsdisposition ett antal mindre hus, "bodar", avsedda för uthyrning till småborgare, kanske även till främmande köpmän. Vid Västergatan ligger sålunda i omedelbar anslutning till hörnhuset tre alltjämt bevarade "stenbodar" i två våningar. Anmärkningsvärt är, att dessa bodar

samsas inom ett gemensamt murskal och blott genom innerväggar — troligen redan från början i korsvirke — varit skilda från varandra, ett förhållande som enligt arkivaliska uppgifter synes ha varit typiskt för vid denna tid uppförda bodkomplex, men som kunnat påvisas även på 1400-talet.

Söder om tvåvåningslängan vid Stortorget fanns en port, som ännu långt in på 1800-talet var den enda infarten för fordon. Därefter åter vid torget tre stenbodas, som i likhet med Västergatsbodarna samsades inom en gemensam byggnad.¹¹ I motsats till de förras välvda källare hade dessa dock endast sådana med bjälktak.

Bakom dessa bodas hade från gården avdelats en liten lustgård, "Jörgen Kocks haffue",¹² ett idylliskt inslag i allt sysslade med affärer, statens, stadens och egna. Här fanns också en byggnad, kallad "Jörgen Kocks smidie",¹³ där myntslagningen bedrevs, gissningsvis ett gammalt här beläget lagshus, benämnt efter bagarelagets skyddshelgon S:t Antonius.

Förhoppningen att den byggnadshistoriska undersökningen i samband med restaureringen skulle lämna besked om, hur Jörgen Kocks bostad en gång tätt sig, har tyvärr ej helt infriats. För att tidfästa teckenspråket på väggarnas och valvens murverk hade ledning av arkivaliska uppgifter varit av stort värde, men sådana är som sagt obefintliga. Problemets lösning underlättas inte av, att planändringar synes ha ägt rum redan under byggtiden. Med utgångspunkt från, att Jörgen Kock varit ensam byggherre, har sålunda källarevalven i hörnhuset och Västergatsbodarna fått annan slutlig utformning, än ursprungligen avsetts. Likaså talar allt för, att den till hörnhuset gränsande stenboden vid Västergatan först i efterhand, dock på Jörgen Kocks tid, förenats med bostadssviten på så sätt, att en stor nisch i hörnhusets västra vägg genombrutits och ersatts med en kritstensportal. Anledningen till denna utvidgning kan ha varit, att boden

använts som förstuga med ingång från Västergatan.¹⁴

Ett värtaligt vittnesbörd om graden av Jörgen Kocks affärsverksamhet är den stora källarläggningen, vars sex breda nedgångar från gatorna har möjliggjort en snabb och bekväm tillgång till lagren. Förutsätter man, att förstugan varit inrymd i den angränsande boden, kan bottenvåningen i hörnhuset ha varit uppdelad i en stor stuga, en kammare och ett kök, allt i enlighet med det i Malmö något längre fram påvisbara schemat. Bottenvåningen i den smala, södra längan är synnerligen egenartad. Med undantag av en ljusöppning längst i söder saknar östra väggen helt fönster mot gatan, men har invändigt fyra nischer. I gengäld öppnar sig tre anmärkningsvärt stora fönster mot gården. Längst i söder finns på gårdsväggen en utgång till ett "privet" — avträde — som har sin motsvarighet även en trappa upp. Det stora rummet är smyckat med väggmålningar av hög klass, nära besläktade med dekorationerna i S:t Petri Krämarekapell. Rummets disposition synes sikta på skydd mot yttre intrång och det är kanske tänkbart, att lokalen haft något att göra med myntningsverksamheten.

I södra längan fanns ett par hörnspisar, medan ett par biläggargagnar vid köksspisens, åtminstone längre fram, svarade för hörnhusets uppvärmning. På övre våningen, som i hörnhuset kan ha inrymt sal och ett par kamrar, fanns här en hörnspis och två kaminer samt i södra längan en hörnspis och en kamin. Även i denna våning fanns i båda längorna väggmålningar av förnämligt slag.¹⁵

Jörgen Kock, denne Fugger i nordiskt format, hade kostat på sina byggnader en yttre utsmyckning så rik, att det icke kunde råda någon tvekan om, att här bodde en storman. Tyngdpunkten hade förlagts till hörnhusets norra gavel, som bildade blickpunkten för alla, som anlände från hamnen. Jungfru Maria i hörnnischen med

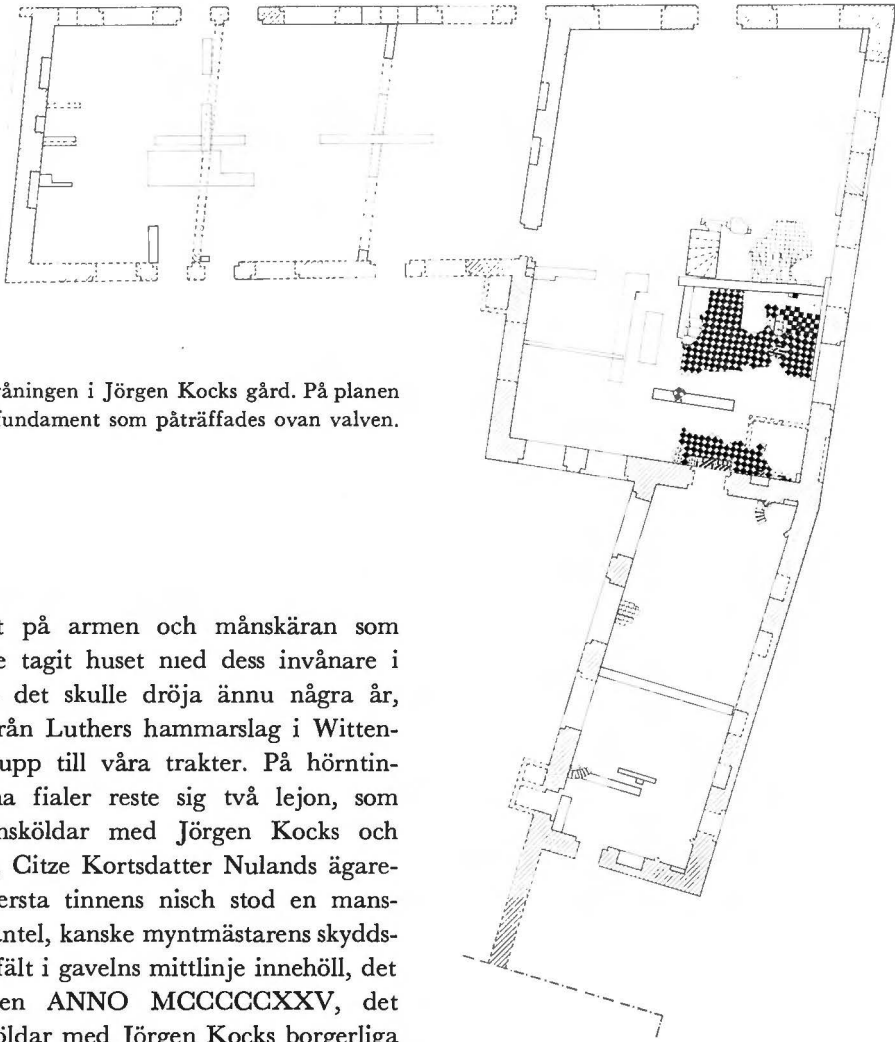

Fig. 4. Bottenvåningen i Jörgen Kocks gård. På planen är inlagda de fundament som påträffades ovan valven.

Kristusbarnet på armen och månskäran som fotapall hade tagit huset med dess invånare i sitt hägn — det skulle dröja ännu några år, innan ekot från Luthers hammarslag i Wittenberg nådde upp till våra trakter. På hörntinnarnas vridna fialer reste sig två lejon, som stödde vapensköldar med Jörgen Kocks och hans hustrus, Citze Kortsdatter Nulands ägaretecken. I översta tinnens nisch stod en mansfigur i sid mantel, kanske myntmästarens skyddshelgon. Två fält i gavelns mittlinje innehöll, det övre inskriften ANNO MCCCCXXV, det undre två sköldar med Jörgen Kocks borgerliga och Citzes adliga emblem. Spetsbågar och rundbågar med sirligt formade fyllningar, uppradade på horisontalband, fyllde hela gaveln.

Allt detta är bevarat, ehuru ofta i svårt medtaget skick. Hörnhusets södra gavel raserades däremot redan 1878 och är nu känd endast genom fotografier och professor Brunius beskrivning.¹⁶ Den saknade friskulpturer, men överensstämde eljest i huvudsak med norra gaveln. Anmärkningsvärt är dock, att denna gavel hade elva tinnar, men den norra blott sju. En av de

gåtfulla omständigheter, som lockat till funderingar på, om Jörgen Kocks insats blott bestått i en ombyggnad av ett redan befintligt stenhus.

Även Stortorgslängans södra gavel mötte sitt öde vid ombyggnaden 1878, men var enligt Brunius rikt smyckad med skulpturverk. I översta gaveltinnen fanns ett illa vittrat bildverk, ”som

Fig. 5. Jörgen Kocks och hustrun Citzes emblem, inhuggna i kritsten i hörnhusets norra gavel.

tycktes föreställa Jonas, som utkastats till valfiscen”. Därunder inskriften IHESUS och längre ner två sköldar, ”av vilka den ena syntes innehålla tre rosor, den andra en lilja, således sinnebilder av kärlek och renhet”.¹⁷ Otivelaktigt är det myntmästarparets vapenbilder, som professorn tolkat på detta poetiska sätt i sin förvisning om byggnadernas tillkomst under klostertiden, Citzes tre blommor och Jörgens bömärke, som företer någon likhet med en av tidens tand stympad lilja.

Det var gyllene tider för murare och timmermän vid tiden kring Jörgen Kocks bygge. Man får intryck av en allmän uppryckning från ett tillstånd av lägervall, men det ofullständiga källmaterialet bjuder till försiktig bedömning, även om man vill söka orsaken i ett osedvanligt uppsving i näringslivet. Visst är i varje fall, att en rad av stadens mest bemärkta personer just vid denna tid sysslar med husbyggen. Borgmästarna Jacob Nickelsen och Hans Michelsen hade nyss fått sina småpalats ”Tunneln” och ”Kronoma-

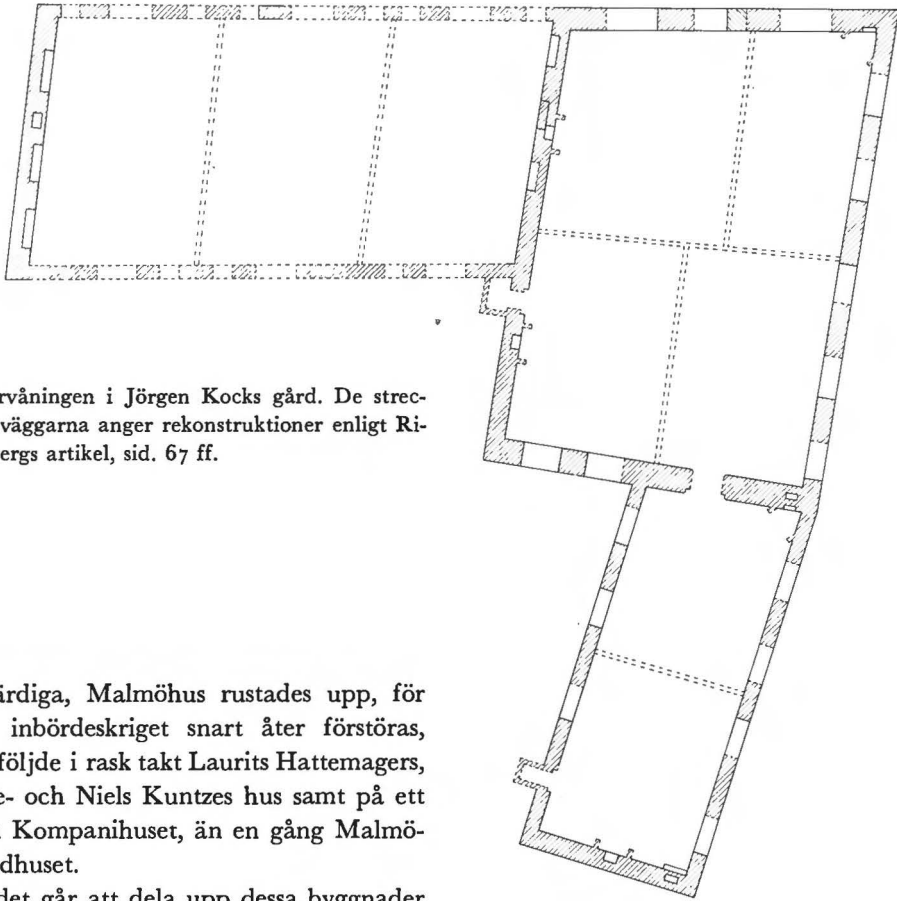

Fig. 6. Övervåningen i Jörgen Kocks gård. De streckade mellanväggarna anger rekonstruktioner enligt Rickard Holmbergs artikel, sid. 67 ff.

gasinet" färdiga, Malmöhus rustades upp, för att under inbördeskriget snart åter förstöras, inom kort följde i rask takt Laurits Hattemagers, Rosenvinge- och Niels Kuntzes hus samt på ett annat plan Kompanihuset, än en gång Malmöhus och rådhuset.

Medan det går att dela upp dessa byggnader i ett par besläktade grupper, intager Jörgen Kocks hus, åtminstone som vi nu ser det, en särställning. En sedan länge försvunnen byggnad, rådmannen och guldsmeden Jacob Nielsens hus på hörnet av Adel- och Göran Olsgatorna, från vilken en trepassfris i krita med groteska huvuden är bevarad, kan visserligen ha företett släktdrag, innan det berövades sin höga trappgavel mot Adelgatan, men idag saknar i varje fall Jörgen Kocks hus direkt anknytning till någon annan byggnad icke blott i Malmö, utan i Norden.

Utan ledning av besläktade byggnadsverk är det rätt lönlöst att fråga sig, vart Jörgen Kock vänt sig för att få sina byggnadsplaner förverk-

ligade. Det fanns utmärkta förmågor inom räckhåll, den åldrande Adam van Düren, den unge Morten Bussert, det i sådana sammanhang alltid aktuella Lübeck låg i hög grad inom Jörgen Kocks intressesfär, men trådarna kan också dragas än längre, till Lüneburg, till Holland, utan att dock leda till säkra slutsatser.

Jörgen Kocks verksamhet som byggherre inskränkte sig ingalunda till den ansenliga huvud-

gården med dess sex bodar. I tidens kapitalplacering ingick fastighetsförvärv som en väsentlig del. Men Jörgen Kock nöjde sig icke med att inköpa en mängd gårdar och bodar, han lät även själv uppföra hela husrader — han ägde ju ett eget tegelbruk för framställning av byggnadsmaterialet. På de stora, öde områdena i stadens sydvästra utkant, som i sen tid införlivats med stadskärnan, när befästningsverken flyttats ut, lät han sålunda norr om Hospitalsgatans förlängning i nuvarande Kungsparken bygga aderton bodar, kallade "de lange stenboder" eller "Jörgen Mynters bodar".¹⁸ Längre västerut, fram mot vallen, följde så tjugo bodar. Omedelbart öster om slottsgraven och norr om Västergatans förlängning innehade han en annan grupp bodar, nitton till antalet.

Dessa femtiosju bodar utgjorde endast en del och därtill den kanske minst värdefulla av Jörgen Kocks fastighetsinnehav. Det fanns onekligen fog för den beundran, som tog sig uttryck, när den mäktige Mogens Göije på tal om Jörgen Kocks rikedom utbrast: "Hand hafver mere rente huert aar indenfor porten i Malmö end 3.000 daler!"¹⁹

I samband med finansieringen av rådhusbygget och Stortorget utläggande på 1540-talet får vi uppgift om andra innehav, nu av ett antal medelstora gårdar. Genom att inbetala kapitalvärdet av den jordränta till kyrkliga institutioner, som åvilade dessa gårdar, överflyttade han till staden denna skyldighet, ett friställande av botteninteckningarna, om man så vill.²⁰

I den stora donationen av år 1546 till fattiga och skolbarn, som mer än något annat hållit Jörgen Kocks minne levande, ingick även räntebelopp från tre större gårdar, i vilka han placerat kapital.²¹ Hans välgörenhet hade redan ett par år tidigare tagit sig uttryck i, att han vid Själbodgatan låtit uppföra ett hus för en "lære-moder", vars uppgift var att undervisa i kvinnliga handaslöjder.²²

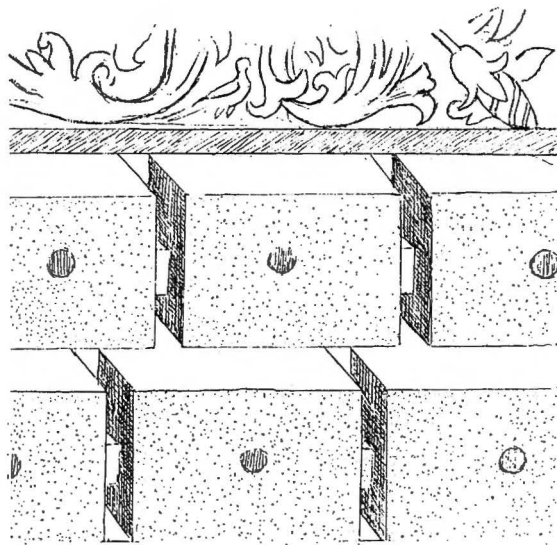

Fig. 7. Dekorationsmåleri från 1500-talets första hälft. Stortorgslängans övervåning, södra gaveln. Ur Einar Baggers skissbok.

"Sisse moder", det även i officiella handlingar använda smeknamnet på Jörgen Kocks givmilda och fromma hustru, avled 1553 och tre år senare slutade han själv sina dagar. Paret var barnlöst och arvingarna till den även efter de stora donationerna ofantliga förmögenheten var Jörgens brorsbarn och Citzes trenne alltjämt i livet varande mostrar samt en rad kusiner. "Thet store Jörgen Mynters stenhus" med tillhörande bodar delades upp på fyra, kanske fem lotter. Brorsonen Jörgen Kock d.y., myntmästare i först Skien, därefter Flensburg, ärvde guldsmedjan och åtminstone en av bodarna vid Stortorget.²³ Hans med farbrodern gemensamma namn och yrke följdes ingalunda av dennes lycka och redan efter få år måste han "i sin nöd och trang" avhända sig såväl detta som annat arvegods. Själva huvudbyggnaden med angränsande stenbod vid Västergatan synes ha delats upp mellan Jörgens och "Sisse moders" arving-

Fig. 8. Inskriftsstenen från Rosenvingeska huset. Till vänster Mogens Jensens, till höger Anne Pedersdatters vapensköldar.

ar. De senares lott förvärvades 1569 av den mäktige toldern och borgmästaren i Helsingör Henrik Mogensen Rosenvinge.²⁴ Denne var son av Citzes moster, Anne Pedersdatter (Lilliefeld), vilken som änka efter Mogens Jensen (Rosenvinge) flyttat från Helsingör till Malmö och här låtit uppföra det hus vid Västergatan, som nu bär släktnamnet. Tio år senare kunde Henrik Mogensen avrunda sitt innehav, då han den 28 juli 1579 fick sköte på även den andra hälften, som på okänt sätt övergått i en annan av Citzes mostrars ägo. Säljaren var nämligen borgmästaren i Helsingör, Anders Hess, vars hustru ärvt denna del efter sin moder, Karen Pedersdatter, Citzes moster och änka efter borgaren Rasmus Pedersen i Helsingör.²⁵ Gården hölls dock samlad i Henrik Mogensens hand blott fyra år, ty vid hans frånfalle 1583 delades den åter upp på hans arvingar.

Den adlige storgodsägaren i Skåne innehade

gärna sedan gammalt i Malmö en s.k. sögningegård, ett andra hem, där han kunde taga in vid stadsbesöken och på resorna till släkt och vänner på andra sidan Sundet eller till herredagarna. Även för den icke ringa köpenskap, som idkades av adelsmannen, var det angeläget för honom att äga en gård i staden. Med fru Tale Ulfstands till Bosiöholm förvärv av Jörgen Kocks gård kom denna nu att några årtionden framåt tjänstgöra som en sådan "sögningegård".

Vi känner endast till ett par detaljer av fru Tales förvärv. Den 15 september 1595 fick hon av Willem Henriksen Rosenvinge, son av Henrik Mogensen, sköte på "en fierde part udi Jörgen Mynthers den store gaard, huse och jord". Ett år senare, den 29 november 1596, förvärvade hon av borgaren Poul Pedersen i Köge de två stenbodarna vid Västergatan.²⁶ Kring sekelskiftet 1600 var i varje fall den stora gården åter samlad på en hand.

Fru Tale Ulfstand hade redan 1559 förlorat sin make, Pofvel Laxmand. Under sitt långa änkestånd hade hon förvaltat sitt pund väl och hade bland annat i seklets slut tillöst sig Skabersjö av sin brorson, Holger Jensen Ulfstand. Efter hennes frånfälle 1604 synes denne ha ärvt Jörgen Kocks gård, i varje fall ingår den i hans dödsbo, när han 1609 lämnat det jordiska. Hans änka, fru Anne Skougaard, begärde vid detta tillfälle, att gården skulle värderas. En nämnd av åtta ansedda borgare tillsattes för det grannliga värvet, men först sedan arvingarna i förväg lovat att ej överklaga värderingen — det hade förekommit, att man vid hög värdering yrkat på, att taxeringsmännen själva skulle övertaga gården till av dem fastställt belopp — framträdde nämnden på tinget med sin ordförande Jost Krutmeijer i spetsen ”och sagde Myntergaarden for 2.000 daler”.²⁷

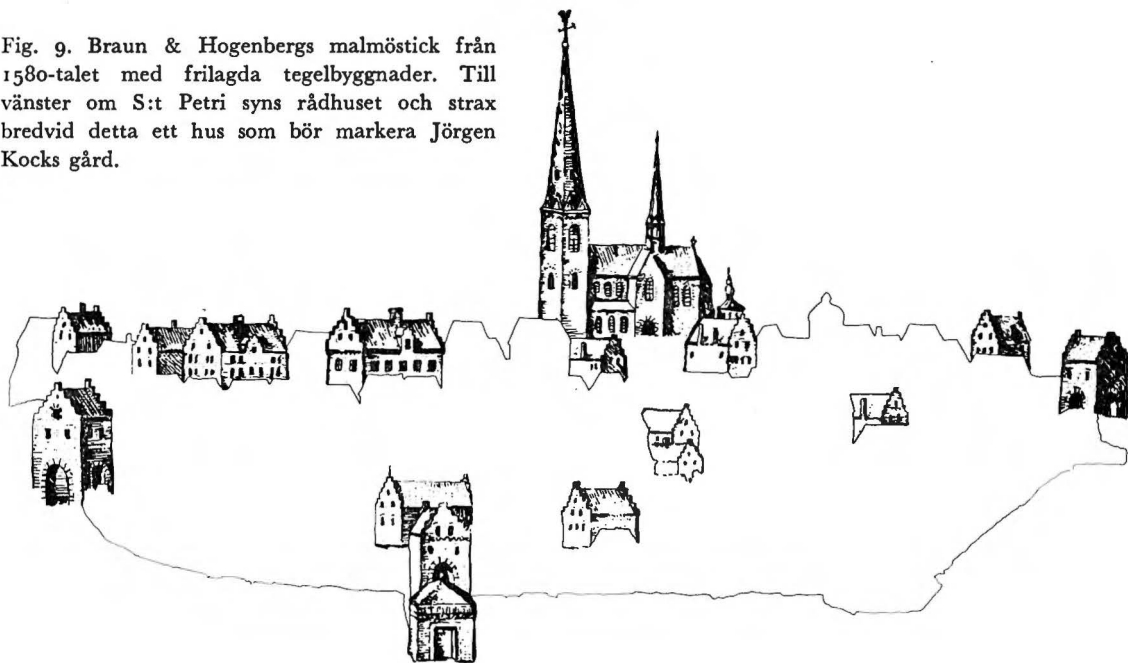
På obekant sätt kom så gården att tillhöra änkan efter Ove Brahe till Tunbyholm och Lö-

beröd, fru Karen Thott, som på sin ålders höst även blivit ägare av och bosatt sig på Skabersjö. Fru Karen avled 1617, sedan hennes sista dagar förbittrats av den tragedi, som just då utspelades på Skabersjö. Kärlekssagan mellan hennes brorsdotter Margrete Thott och kusken Jens är en ”Fröken Julie” i 1600-talsutgåva och även det olyckliga paret försök att dölja frukten av deras förbindelse under golvet i drängkammaren bringar åter Strindberg i tankarna, nu som ”Kronbrudens” författare. Kusken hade lagt fyra skilling på det lilla barnets bröst och höljt det med vigd jord från Törringe kyrkogård, för att det inte som ”myling” skulle gå igen.²⁸

Margrete hade också bakom ryggen på sin faster pantsatt en otrolig mängd dyrbarheter hos borgare i Malmö, bl.a. hos hyresgäster i Jörgen Kocks gård. Allt återkrävdes av hennes förgrymmade farbroder Tage Thott.

En vecka efter fru Karens frånfälle begärde hennes arvingar, Tage Ottesen Thott till Eriks-

Fig. 9. Braun & Hogenbergs malmöstick från 1580-talet med frilagda tegelbyggnader. Till vänster om S:t Petri syns rådhuset och strax bredvid detta ett hus som bör markera Jörgen Kocks gård.

holm och Tage Andersen Thott till Egede, ny värdering av "Myntergaarden med de sex boder, som dertill ligger". Fastigheten uppskattades nu till 1.100 riksdaler, "huer daler till 80 danske skilling", eller omräknat till samma myntslag som vid föregående värdering 1.925 daler.²⁹

Åter följer ett ägareskifte, vars detaljer ej går att följa, men när gården härnäst 1624 omnämnas, är dess innehaverska änkan efter Claus Podbusk "den rige" till Krapperup, fru Sophie Ulfstand. Denna dam har fått det föga smickrande eftermälet, att hon i sitt änkestånd höll "slet hus" med sin stora rikedom och det passar väl in i bilden, att hon ovannämnda år nödgades medgiva införsel i denna gård för sin skuld till fru Margrete Ahlefeldt, änka efter Alexander Sehestedt till Kul.³⁰

Som vicevärd i gården anställde fru Margrete guldsmeden Hans Wild, som även hade sin bostad här. Han skulle enligt sitt kontrakt gottgöras för, att han såg till, att gården och "boligerne" inte förföll, utan förblev "i sitt esse". Av det vackra löftet blev dock intet och den stackars guldsmedens försök att få betalt för sina utlägg av näste ägare, när gården åter kom i andra händer, misslyckades. Han hade att hålla sig till fru Margrete.³¹

Den 17 november 1634 lät Christoffer Bring på bytinget läsa ett köpebrev på "Myntergaarden med sine hosliggende boliger", som fru Margrete Sehestedt, salig Alexanders, givit honom.³² Därmed kom gården att tillhöra en av de färgstarkare gestaltarna i Malmö under den epok, vars senare del sammanfaller med trettioåriga kriget.

När Christoffer Bring först omnämnas i Malmö annaler, hade han redan nått långt på sin ämbetsbana och beklädde såsom slottsskrivare på Malmöhus en befattning, som närmast motsvaras av vår tids landskamrer. Han stod högt i

gunst hos den i vår stad mäktiga populära "lensmanden" Sigvard Grubbe, som till och med hedrade honom med att stå fadder vid hans dotters dop enligt Grubbes egna dagboksanteckningar. Ett helt annat uttryck för Sigvard Grubbes uppskattning kom i dagen, när denne, svårt vred över att en rådmansson överfallit Christoffer, beordrade magistraten att inte lägga fingrarna emellan, utan "andra slika till spektakel och rädsel" döma den äreförgätne skälmen till kännbart straff, vilket också utmättes i åtta års landsflykt.

Christoffer Brings ansvarsfulla ämbete hindrade honom icke från att även driva enskild affärsverksamhet. Med sitt präktiga skepp S:t Mikael, som företog resor till Island, Ryssland, "Norrland" och Tyskland, deltog han i den vid denna tid blomstrande Malmösjöfarten.

Sin verkliga storhetstid upplevde Christoffer Bring dock först, sedan Sigvard Grubbe 1627 avgått och tronföljaren, prins Christian, följande år fått Malmöhus till residens. Slottet hade vid denna tid länsats på sina förråd, som sänts till "Kungens fästningar" och armén, varför Christoffer hos borgarna fick låna samman, vad som erfordrades. Men det levdes också glada dagar på slottet och när det kungliga apanaget inte räckte till, stod Christoffer alltid beredd att räcka en hjälpande hand. Det blev på två korta år synnerligen imponerande belopp.

Räkenskapens dag randades, då Christoffer Bring 1629 avgick som slottsskrivare och slog sig ner i Malmö som borgare. Någon slutredovisning hade han svårt att prestera, men som skicklig spelare mötte han varje framstöt med motdrag. Den stackars kungen måste under mycken suckan ideligen träda emellan och hindra förhastade åtgärder, "eftersom han var Bring skyldig en anseelig summa, som prinsen skuldsatt sig". Först 1641 var länsräkenskaperna avslutade, men glimtar av kunglig sol föll även senare över Christoffer Bring.³³

Redan som slottsskrivare hade Christoffer Bring börjat förvärva fastigheter i Malmö. Den gård i kvarteret Lejonet vid Stortorget, som under hela hans Malmötid var hans "residens", hade han tillhandlat sig 1624. En ödetomt vid Västergatan nära Malmöhus, som enligt Christoffer Brings åsikt legat som en skamfläck, förvandlades genom förnämlig bebyggelse till en "zirat" för staden. Jörgen Kocks gård har han kanske främst använt för att inhysa förnäma logerande, men det är känt, att även en teatergrupp gästade här och under några år var den stora källaren uthyrd till en traktör, Johan Clausen Ebbe, som till sina gästers förnöjelse hade ställt upp ett "pilkentaffel" — ett spel med kopparbrickor — ute på gårdsplatsen.³⁴

Omkring 1650 flyttade Christoffer Bring över till Köpenhamn. Han var då sedan några år änklings. Hans dotter Maria var gift med slottsskrivaren på Malmöhus Rasmus Andersen och Jörgen Kocks gård hade övergått i deras ägo, måhända som modernearv. Från år 1651, då Dirich van Heggen hyrde källaren för utskänkning, får vi en glimt av lokalen i samband med ett slagsmål. Fogdetjänaren Peder Dirichsen och hans hustru var en kväll med lykta i hand på hemväg från deras husbonde. När de nått fram till Hans Wollenveffuers bod — nuv. Glerups pappershandel — hördes bråk från Dirichs källare. Ett par "herremanstjänare" jagades upp ur källaren och skyndade in i Rasmus Andersens förstuga. Sedan även orossiftaren kommit

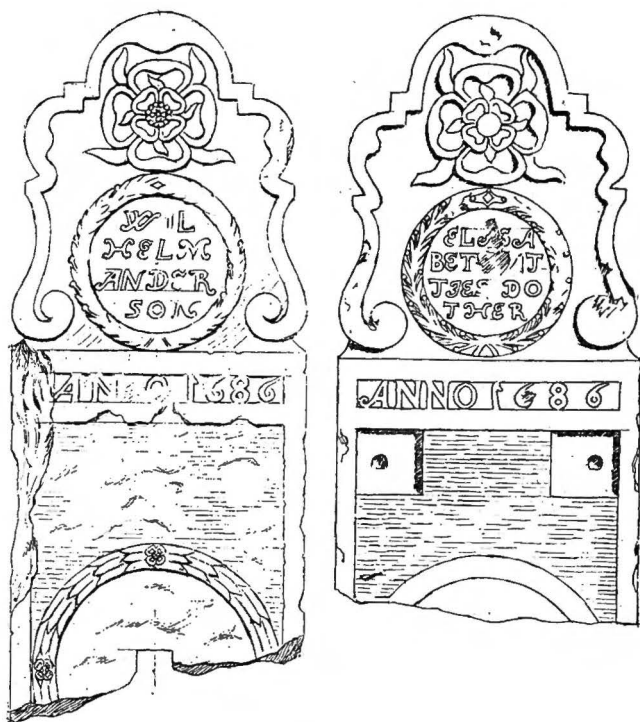

Fig. 10. Bislagsstenar — verandestöd — från Jörgen Kocks hus, numera på Malmö museum.

upp och gått ner till stranden, gick fogdetjänaren ner i källarstugan, där en färjeman satt tillsammans med ett par skomakaresvenner och spelade på en cittra. Snart kom emellertid bråkstaken tillbaka och Peder fann det rådligast att rymma fältet. Han gick ut genom den södra dörren — således mot torget — och fortsatte ”omkring” d.v.s. runt hörnet till Västergatan, men när han kom till den norra dörren, hörde han, hur bråket åter var i gång och blev snart själv inblandad däri. Följande dag samtalades det om händelsen tvärs över gatan mellan folk i ”Rasmus Andersens dörr” och i ”Jost Ledeburs dörr” — Dringenbergska huset.³⁵

Rasmus Andersen har gått till historien såsom en av huvudfigurerna i 1658 års misslyckade sammansvärjning mot svenskarna, en av de dödsdömda, som på Stortorget inväntade sin tur, medan huvudena föll på stupstocken, men som i sista ögonblicket benådades. Hans jordagods konfiskerades och skänktes av Carl X Gustaf till fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock, men återlöstes för ett anseeligt belopp.³⁶ Måhända är det i detta sammanhang, som Jörgen Kocks gård förvärvades av fru Dorothea Rosenkrantz, änka efter Otto Thott, den siste länsherren på Malmöhus.³⁷

Den 6 januari 1678 är en mörk dag i Malmö historia. Den blodiga sluträkningen mellan den skånska adeln och erövrarna gjordes upp. Under hela stadens vecklagan fördes Jörgen Krabbe, friherre till Krageholm, från Malmöhus till exekutionsplatsen på Stortorget. När man på Västergatan nalkades den gård, som tillhört Krabbes svärmoder, fru Dorothea Rosenkrantz, begärde han att få stiga ur kareten för att till fots tillryggalägga återstående väg, ”ty han sade sig för sexton år sedan haft sitt brudehus där i gården och gått över torget dit och tillbaka igen med solennitet och glädje”.³⁸ I stadens räkenskaper för år 1662 kan man alltjämt följa, hur rådhuset rustades upp för detta glada ”herre-

bröllop”, icke utan frikostigt bidrag från fru Dorothea.

Vid tiden för uppgörelsen med Jörgen Krabbe innehades Jörgen Kocks gård av hans svåger, Holger Thott,³⁹ som jämte sina bröder visat sig allt annat än undfallande för de nya herrarna. Såväl Holger som hans broder Tage hade dock, när det började draga ihop sig, bränt sina skepp och tagit sin tillflykt i Danmark. En månad efter Jörgen Krabbes avrättning blev Malmö Stortorg åter scenen för ett liknande skådespel, men nu av grotesk natur. Två dockor, föreställande de båda bröderna Thott, avrättades med iakttagande av alla regler under stort ståhej, varefter ”liken” uppsattes över stadsportharna, androm till skräck och varnagel.⁴⁰

Jörgen Kocks gård hade under större delen av 1670-talet uthyrts till borgaren Bonde Johansen, en driftig och framgångsrik köpman, som bland annat representerade staden på riksdagen i Uppsala 1675. När nu gården efter rättegången med Holger Thott åter hemfallit till Kungl. Majestät såsom förbrutet gods, fick Bonde Johansen i hast se sig om efter annan bostad. De svenska ämbetsmännen stod i kö och väntade på belöningar för sitt välförhållande vid uppgörelsen med skåningarna och nu föll lotten på professorn och generalauditören Joakim Buschovius — Ehrenbusch — att bli delaktig av den kungliga nåden. Den 31 januari 1678 meddelades magistraten, att gården genom högt beslut tilldelats denne.⁴¹

Generalauditören Buschovius hade visat sig i hög grad användbar som juridisk expert vid uppgörelsen rörande de svenska adelsgodsen och mottog även andra nådevedermålen såsom det lilla godset Rydsgård. Han synes dock icke ha haft helt rent mjöl i sin påse, ty då den nyutnämnde lagmannen över Skåne, Herman Fleming, infann sig för att införa svensk rättsordning i provinsen och granska ämbetsmännens förvaltning, fann han det rådligast att fly över

till Köpenhamn och först mot lejd erbjuda ett sammanträffande.⁴²

Buschovius behöll Jörgen Kocks gård endast helt kort tid och från köpmannen Olof Nielsen Engelholm vandrade den så över till stadsskrivaren Wilhelm Andersson Malm. Detta förvärv synes ha ägt rum i mars 1681.⁴³

Vid sidan om sysslan som stadsskrivare ägnade sig Wilhelm Andersson åt spannmålshandel av betydande mått och återupptog även den utskänkningsrörelse, som då och då skymtat i gårdens historia. Otivelaktigt har en upprustning nu skett efter den lägervall, som följt med de ständiga ägareskiftena, varom i varje fall en detalj alltjämt vittnar. Det är de två bislagsstenar, som prytt ingången, formade av bildhuggaren Basilius Goldsmid, med årtalet 1686 och namnen Wilhelm Andersson och Elisabet Matthiesdothter.⁴⁴ Samma år tillhandlade han sig en ”trockaffel” — en biljard — och inredde en särskild sal för denna nyhet i det lokala nöjeslivet.

En episod från år 1687 ger en liten glimt av den mångsysslande mannen och hans värld. En släkting, stadskommministern Wilhelm Laurenberg, hade samlat ihop ett betydande belopp för avbetalning på köpeskillingen för en av de forna prästgårdarna, som han tillhandlat sig av S:t Petri kyrka. Magistraten hade dock fått för sig, att pengarna borde insättas i ”den välbeskickade Banco” i Stockholm och inväntade besked därifrån. Nu hade Wilhelm Andersson fått nys om, att ”svåger” Laurenberg låg inne med pengarna och ansatte honom ivrigt med bön om att få låna dem på en fjorton dagars tid för att placeras i hans ”sjö- och havrehandel”. Sedan Laurenberg hos en av borgmästarna och magistratssekreteraren förvissat sig om, att det gick an, tog han två präster till hjälp och bar pengarna över till Wilhelm Andersson. När sällskapet kom in i dennes stuga, var värden fullt sysselsatt med ”förnäma gästers uppvaktande”, varför han bad

sin hustru att taga emot de nyanlända. Hon förde dem så in i ”den stora salen, som trocktaffeln står uti”, där hennes svåger redan befann sig. Åt denne överlät hon att räkna pengarna, som hälldes ut i biljarden, medan hon själv hastade tillbaka till sina plikter som värdinna.⁴⁵

Den flyktiga bild man här får av Wilhelm Anderssons bostad, förtydligas knappast genom uppgifterna i det besiktningssinstrument över stadens samtliga fastigheter, som upplades 1692 för att utröna inkvarteringsförmågan. Gården orienteras här till torget och bör väl därför ha haft en ingång från detta håll, i bottenvåningen uppräknas fyra stugor eller större kamrar med eldstäder jämte en mindre, uppvärmd kammare. På ”salen” — övre våningen — anges ej några rum, men väl tre spisar. Därtill kom så ”den store trocksalen”, kanske inrymd i den med huvudlängan förenade längan vid Stortorget, vidare bryggghus och stallänga. De återstående två bodarna vid Västergatan bildade en särskild, uthyrd bostad, som omfattade stuga, två kamrar och kök.⁴⁶ Bodarna vid Stortorget hade skilts från huvudgården redan på Christoffer Brings tid.

När instrumentet upprättades, hade Wilhelm Andersson redan gått ur tiden. I början av år 1689 hade han ”hemsökts genom ett hastigt och oförmodat dödsfall”. Han lämnade efter sig ett svårt skuldsatt bo, men änkan lyckades dock genom allehanda manipulationer hålla skutan flytande ända till sin bortgång 1724, då återstoden av tillgångarna visade sig på intet sätt räcka till för skulderna.

Wilhelm Andersson hade delvis finansierat sitt köp av Jörgen Kocks gård genom ett lån hos sin granne, rådmannen Gert Frankesen. Senare hade han byggt på sin skuld genom lån från bl.a. S:t Petri kyrka och S:t Knutslaget, där han var stolsbroder.⁴⁷ Efter hans död fortsatte hans änka på samma väg, tills skulderna vuxit högt

Malmö
med Norra eller Östgatan.

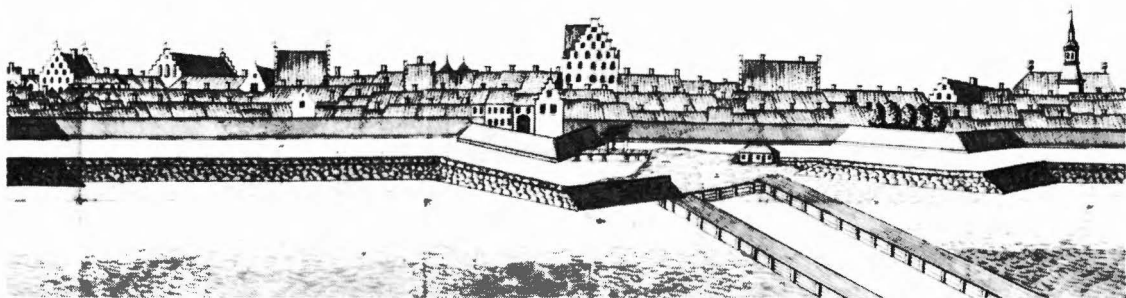

Fig. 11. Malmö från Öresund ca 1800. I mitten strax bortom färjeporten reser sig Jörgen Kocks hornhus högt över andra byggnader. Ur Matthias Flensburgs "Prospecter".

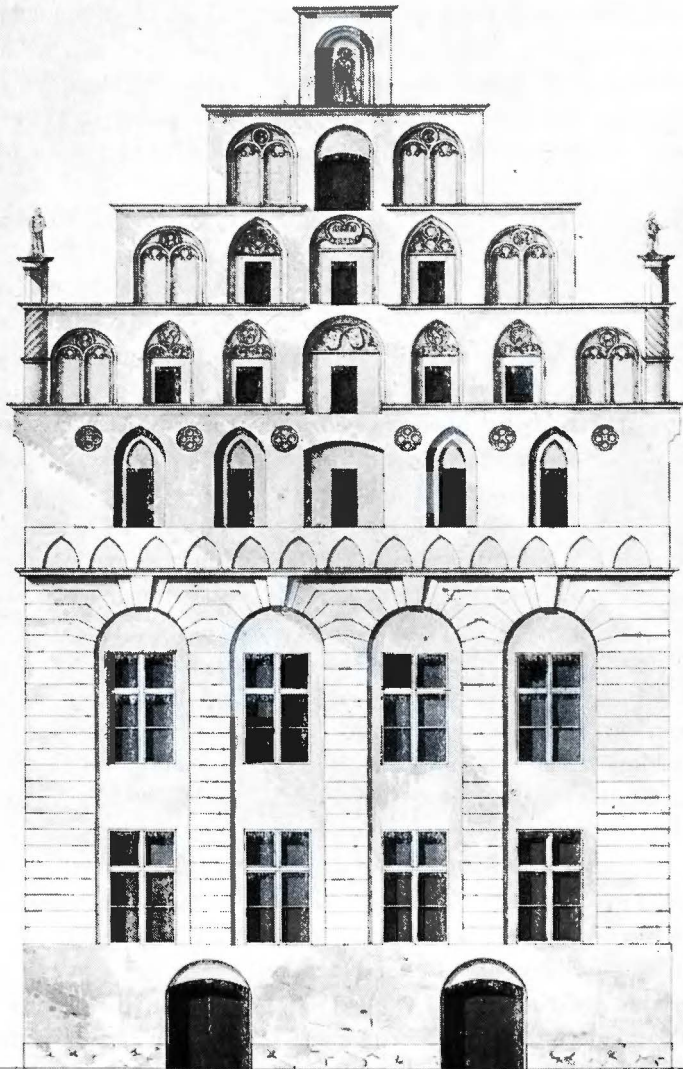
Fig. 12. Den äldsta kända uppmätningen av hornhuset, utförd av Anders Sundström år 1809, numera i släkten Cronbergs ägo. Foto Malmö museum.

över skorstenarna. Sedan här inte var mera att hämta, tvekade hon inte att pantsätta till och med järnkakelugnarna, av vilka två tillhörde bostaden vid Västergatan, medan tre, därav en med fyra stora mässingspelare och järnfötter, fanns i hennes egen lägenhet.⁴⁸

Fordringsägarna, som i huvudsak tillhörde den närmaste vänkretsen, visade föredömligt långmod med att göra sina krav gällande. Först 1715 skedde en första, högst invecklad uppgörelse, som resulterade i, att änkan endast behöll bostaden vid Västergatan, där hon redan sedan en tid hade sitt hem. Huvudgården delades och största delen tillföll stadsmajoren Christian Diedrich von Conowen, som genom sitt äktenskap med Gert Frankesens änka, Anna Börgesdotter Bager, övertagit dennes bottenin-teckning i gården.⁴⁹

Vid uppdelningen av lokalerna skedde en registrering, som ehuru svårtydd dock är av stort intresse såsom den tidigaste redovisningen av rumsindelningen. Som måttstock för rummens storlek anger man antalet "bunningar" eller "fack", d.v.s. avståndet mellan bjälkarna i de öppna taken. Efter porten längst i söder på 3 bunningar följer en kammare på $2\frac{1}{2}$, en förstuga på $1\frac{1}{2}$, en sal på 5 och längst i norr 4 bunningar, inrymmande bredvid varandra ett kök och en kammare, även kallad "innersta salen". Av övre våningens lokaler nämnes endast två kamrar ovanför sistnämnda 4 bunningar. Här fanns på norra gaveln mot Västergatan "en alcou eller utbygge av sten". I gården ledde en vindeltrappa upp till en svale. Det kan nämnas, att vid byggnadsrestaureringen påträffades under senare golvbeläggning såväl kökets sotiga

Project Ritning til Reparation & en del af *N^e* Commerce Riidets
Riids Hus; Matrö...

och sönderbrända tegelstensgolv som angränsande rums mönsterlagda astrakplattor i grönt och brunt.

Wilhelm Anderssons änka slutade sina dagar först 1724, sedan hon de sista åren varit "av ålder i barndom gående".⁵⁰ Hon var då helt medellös och begravningen bekostades av hyresgästen i huvudgården, den fromme stadsmajoren Peter Stralenberg. Sista tiden hade hon varit så helt ur räkningen, att von Conowen på eget bevåg låtit omlägga taket på hörnhuset, ehuru vindsvåningen vid den egendomliga uppdelningen förblivit i änkans ägo, men det framhölls, "att för ögonen är till att se, att därest denna reparation ej skett, hade huset alldeles fallit neder".⁵¹

Efter långvariga processer, som fördes ända upp i Göta hovrätt och avslutades först den 12 maj 1731, blev så slottsherren på Kulla-Gunnarstorp, förre stadsmajoren i Malmö Christian Diedrich von Conowen, ägare av hela Jörgen Kocks gård. Han avled redan samma år och hans änka, fru Maria Eufrosyne Cronström, som fått fastbrev på gården den 11 oktober 1735,⁵² gick ur tiden året därpå.

Arvtagare till gården blev deras son, hovjunkaren Diedrich Christian von Conowen. Denne gick i sina religiösa föräldrars fotspår och har betecknats som den sydsvenska herrnhutismens främste beskyddare och organisatör. "Hovjunkaren på Kulla Gunnarstorp framstår som en typisk 1700-tal godsherre i den pietistiska stilen. Han var en fulländad aristokrat och en duglig lanthushållare, men samtidigt brann han av en uppriktig hänförelse för den herrnhutiska religionens utbredning både bland underlydande och i bygden vida omkring".⁵³

I Malmö, där fadern drivit ett stort garveri i Kalendegården, fortlever hans minne allttjämt genom "von Conowska stiftelsen". Donationen, som tidigare kort och gott kallades för "ladugården", bestod av elva kring en gårdsplats

grupperade småbostäder vid "Kjerringegatan" — Själbodgatan — vilka skulle användas som husrum för fattiga och även omfattade en fattigskola. Gåvan påbyggdes längre fram med en rad donationer av såväl kapital som jordegendom.

Jörgen Kocks gård var under von Conowens tid allttjämt uppdelad på två bostäder, som i regel innehades av högre officerare, medan utskänkning bedrevs i den stora "vinkällaren". Tvåhundra år efter Jörgen Kocks död återfick hans gård sin ursprungliga uppgift och blev handelsgård, då den genom köp den 1 oktober 1757 kom i handelsmannen Caspar Peterson Bothes ägo.⁵⁴ Bothe, som betecknas som "isenkremmer", d.v.s. järnvaruhandlare, avled dock redan efter ett halvår och det blev sonen, handelsbokhållaren Christoffer Bothe, som fick ombesörja lagfart på fastigheten, som betingat en köpeskilling av 2.100 daler silvermynt.⁵⁵

När Christoffer Bothe på hösten 1758 antogs som borgare, erhöll han fyra "frihetsår", d.v.s. befrielse från borgerliga skatter under denna tidsrymd, med motivering "att han använt ansenlig kostnad på en gammal gårds återuppbyggande och iståndsättande".⁵⁶ Att hörnhuset dock allttjämt räknades som en av stadens klenoder, framgår av, att det användes som förebild vid murmästaregesällernas mästareprov, en ära som det delade med rådhuset, tyska kyrkan, Österport och ännu någon monumental byggnad. Niclas Beckström, fader till Rönneholms byggmästare, fick sålunda 1763 i uppdrag att "avtaga handelsmannen Herr Christopher Bothes hus till alnetal av bredd och längd, nämligen från Västergatan till Stora Torget och ifrån grunden till höjden och taket tillika med alla dess invändiga inrättningar, nämligen källare och det mera, varunder gavlarna även inbegripas".⁵⁷ Enligt vad friherre H. H. von Schwerin en gång antydde för förf., skulle denna uppmätning allttjämt finnas i något skänkt slottsarkiv.

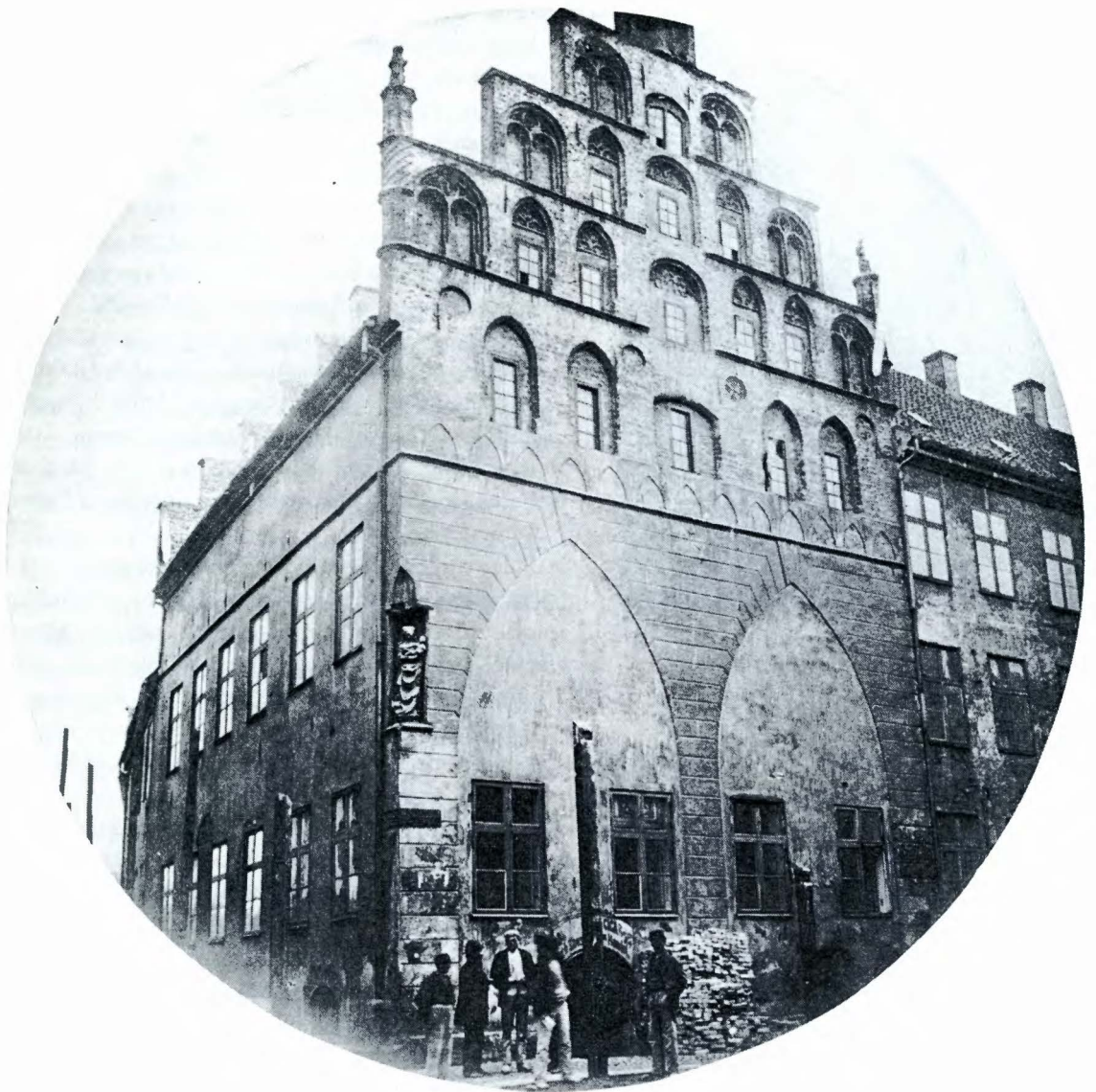

Fig. 13. Det äldsta fotografiet av hörnhusgaveln, från år 1878.

Fig. 14. Frans Suell 1744—1817.
Målning av M. D. Roth.

Omfattningen av Christoffer Bothes affärsrörelse kan tyvärr avläsas på det stora antal fordringsägare, inte minst tyskar, som tio år senare gjorde sina anspråk gällande på hans konkurs. "De lybeckska herrarna" höll sig väl framme och det blev också deras ombud, som på auktionen å fastigheten den 31 maj 1768 stannade för högsta budet. Auktionsförfarandet på den tiden saknade icke sin dramatik. Fastigheten hade värderats till 5.000 daler s:mt och utbjöds försöksvis för 4.000 daler. Lybeckarnas ombud kom raskt med ett tillägg på 1.001 daler, så att värderingsbeloppet nåtts. Därmed var första etappen avverkad och man började nu uppifrån med ett tillägg av 4.000 daler — alltså 5.001 + 4.000 — varefter utbuden sänktes, tills ombudet vid 2.400 daler ropade: "mitt!" Summan av "uppslag" och "avslag" blev sålunda 7.401 da-

ler, som väl på ett ungefär motsvarade, vad lybeckarna hoppades få ut på sina fordringar enligt den fullmakt de lämnat sitt ombud.

De sex kakelugnarna ingick ej i köpet, men inropades samtliga av ombudet och stannade sålunda kvar i gården. De presenteras nu i sina lokaler. Den tidigare omnämnda stora sättugnen med mässingsfötter och åtta knappar stod i "salen", tydligen i hörnhuset, en vindugn med träfötter fanns i "torgkammaren", sålunda i södra längan, en annan sådan med järnfötter stod i "salskammaren". En sättugn — en sådan kräver anknytning till annan eldstad — fanns i "barnkammaren", kanske i Västergatslängan. En mindre ugn uppvärmd "contoiret" och på övre botten fanns en järnsättugn utan fötter i "gula kammaren".⁵⁸

De nya ägarnas främsta intresse synes ha varit att snarast möjligt åter göra sig av med gården och redan den 3 december 1770 träffades köpeavtal med handelsbokhållaren Frans Suell, genom vilket han för 6.600 daler s:mt förvärvade fastigheten nr 518 — hörngården — och 519 — Västergatsgården — "med alla dess tillhörigheter och tapeter och kakelugnar".⁵⁹

Den minnesteckning över Frans Suell d.y., som dåvarande rådmannen, senare generalauditören Ludvig Falkman författat till Malmöhus läns Hushållningssällskaps sammanträde 1848, genomandas av för alster av denna natur sällsynt oväld och rättvisa. I hans av den varmaste uppskattning präglade skildring av stormannen kan väl intet vara mera fjärran från skönmålning än följande kloka, men i sin formulering nära nog chockerande omdöme: "Man har velat lägga Suell till last, att han var egennyttig; men den orättvisa beskyllningen skall förlora sin udd, om man besinnar, att han var Köpman och Fabrikant — att det icke är i *deras yrke*, som den *uppoffring* är en dygd, vilken *ensamt* avser det allmännas väl, utan att de måste jämväl iakttaga egna lovliga fördelar, om de skola kun-

na hjälpa andra, bereda arbete åt dem, driva industrien framåt och befordra allmänt nyttiga företag". Enkla, ofta förbisedda ord om rikedom, dess förutsättningar och dess förpliktelser. Redogörelsen för hamnfrågans lösning präglas av samma måttfullhet, intet ensidigt framhävande av Suells insats, men väl en rättvis fördelning av förtjänsterna på även föregångare och efterföljare.⁶⁰

Efter grundlig utbildning, i vilken även in gick ett par års studier vid Lunds universitet med bl.a. matematik och mekanik som ämnen, och sedan han genom anställningar utomlands ytterligare förkovrat sina kunskaper, blev Frans Suell sin styvfaders, senare borgmästaren Henrik Falkmans medhjälpare i dennes omfattande handelsverksamhet. Han upptogs av denne såsom kompanjon 1772 och rörelsen fortsattes under firma Falkman & Suell. Själv sökte han dock burskap först 1774.

Snart följde som bevis på medborgarnas förtroende Suells inval i Stadens Äldsta, där han redan 1779, blott 32 år gammal, utsågs till förman. Det medvetande om egen förmåga, som var en av förutsättningarna för dessa tidiga framgångar, tog sig dock snart uttryck, som väckte livlig opposition och stämplades som egenmäktighet och självsvåld. På ett sammanträde den 14 februari 1780 kom det till öppen brytning. Det framhölls, att Suells handlingssätt visat "ett tydeligt förakt för medborgarna", varför Stadens Äldsta "ägde all anledning att fråntaga Herr Suell ett förtroende, som han så ringa värdat", men eftersom han själv "villkorligt" av sagt sig förmanskapet, ville man bespara honom denna skymf. En betydande minoritet uttalade dock sitt fulla förtroende för Suell.⁶¹

Redan efter två år var man också beredd att draga ett streck över det förflutna och kallade 1782 Suell åter till förman.⁶² Efter fyra års förlopp tröttnade han på det maktpåliggande värvet och kunde ej övertalas att "continuera",

Fig. 15. Ludvig B. Falkman (1808—1891) som skrivit Frans Suells levnadsbeskrivning.

men lovade att som vice förman alltjämt bevista sammanträdena.⁶³ Sedan förmannen Petter Bager insjuknat, förmåddes han dock 1789 att ännu en gång rycka in⁶⁴ och fortsatte så att bekläda posten som borgerskapets främste representant fram till den 2 februari 1792. Stadens Äldstas protokoll för denna dag bär alla tecken på förvirring. Ehuru ingen avsägelse antecknats, valde man efter votering ny förman. Därefter förmåles, att handelsmannen Frans Suell genom ett uttalande från Civilsociteten "ansåg sig hava blivit förnärad i sin rättighet såsom Stadens Äldstas förman", varför han begärde och erhöll ett utlåtande, som till alla delar innebar ett godkännande av hans åtgärder.⁶⁵

Därmed hade han slutgiltigt tagit avsked från denna korporation, men detta märklige ryck ut och ryck in visar, hur hans samtid redan då betraktade honom som den outhärlige man-

nen, till vilken man vände åter, även när åsikterna brutits.

Liksom sin farfar och namne, Frans Suell d.ä., var Suell en mångsysslare av stora mått. I af-färsrörelsen ingick som huvudbeståndsdel den tobaksfabrikation, som i ett par släktled drivits av förfäderna och som nu ansenligt utvidgades. Detta skulle enligt Falkman främst möjliggjorts genom förvärvet av "den historiskt märkvärdige borgmästaren i Malmö, Jörgen Kocks, med tillnamnet Münter, forna hus, varest fabriken nu finnes".⁶⁶

Vid anläggandet av sockerfabriken Svanen 1776 var Suell en av de drivande krafterna och sedan sammanslagning med det konkurrerande företaget Patriotern på hans initiativ ägt rum, drevs tillverkningen under hans ledning i stor skala "genom hans omtanke, drift och kredit". Vid samma tid ingick han även som intressent i ett såpsjuderi, som han dock snart åter lämnade.

Textilindustrin, den sedan ett sekel framför andra i Malmö gynnade näringsgrenen, kom även inom Suells intressesfär, när han 1789 anlade en på aktier ställd klädesfabrik Concordia. Efter en trög start tecknade sig framtiden synnerligen lovande för företaget, som sysselsatte mer än 100 arbetare, när det efter tio år drabbades av en brandkatastrof, som lade hela anläggningen i aska. Förlusten, som uppskattades till fyra tunnor guld, gick huvudsakligen ut över Suell och blev icke mindre genom att han höll sin åldrige styvfader helt skadeslös.

I arv hade han övertagit Limhamns kalkbruk och av en svåger förvärvat Lomma tegelbruk, två företag, som under hans ledning utvidgades och stabiliserades. I Småland inköpte han Delarys järnverk, som låg i lägervall, ersatte den mindervärdiga myrmalmen med råvara från Taberg och installerade ett nytt blåsverk av förbättrad konstruktion med resultat, att han efter få år drivit upp den årliga tillverkningen från två till femhundra skeppund.

Beteckningarna "köpman" och "fabrikant" täcker ingalunda områdena för Suells intressen. Bredvid Maclean nämnes han såsom föregångsman för jordbrukets rationalisering. År 1790 lyckades han utverka tillstånd till att hans frälsehemman i Hyllie, som var uppdelade i ej mindre än 532 tegar, utlades i större skiften. Dessa förlades till byns närmast havet liggande jord, där Suell redan samma år uppförde gården Annetorp, uppkallad efter hans hustru, Anna Cajsa af Trolle. Ett par år senare anlade han för 16 torpare på annan enskiftad jord ett helt samhälle, kallat Stormby, med skola, regelbundna gator och torg.

Egendomen Möllevången, som Suell sammanköpte åren 1782—1803, har blivit ett bestående minne av hans insatser på detta område. Den vackra huvudbyggnaden har nu efter lång förnedring åter frilagts och fått utblick över den stora park, som Suell generöst upplät till allmänhetens begagnande och som fortlever under namnet Folkets park.

Som föregångsman framträdde Suell även, när han tillsammans med den driftige borgmästaren Carl Magnus Nordlindh och handlanden Cornelius Hegardt år 1803 öppnade aktieteckning i Malmö Discont och tillsammans med dessa herrar bildade dess första direktion. Reglerna för detta kreditinstitut var byggda på sunda principer, företaget blomstrade och lämnade under en följd av år sina delägare ständigt stigande utdelningar. Efter några år lämnade dock Suell styrelsen och den av C. C. Halling i dennes "Minnen" redovisade anledningen ger liksom en försmak av kommande tidens äventyrligheter. En bankoattest på 10.000 rdr hade på oförklarligt sätt försvunnit från direktionens bord, vilket föranledde Suell att avgå. Så för rättat begärde han att av kassamedel under kort tid få disponera 50.000 rdr för en sockerspekulation, som utföll så lyckligt, att bristen därmed kunde ersättas.⁶⁷

Fig. 16. Malmö hamn år 1813. Till höger ses trappgaveln till Jörgen Kocks hus. Efter teckning av J. Th. James.

Vi delar väl knappast Hallings beundran över detta fördomsfria sätt att lösa ekonomiska problem och vår oförmåga att sätta oss in i dåtidens syn på olika frågor framträder ävenledes inför redogörelsen för åtgärder några år senare för att hålla det sjunkande skeppet flytande. För att av statsverket utverka motsvarande kredit lånade styrelsen av Suell ett stort antal sockeraktier, som presenterades såsom säkerhet. Efter avbetalning återsände statskontoret aktierna, vilket inträffade i behaglig tid till 1816 års revision, då de kunde företes såsom säkerhet för handlanden Jonas Stähles mycket ihåliga lån, för att så efter fullgjort värv återlämnas till ägaren. Det torde dock kunna sättas ifråga, om icke allt detta fiffel ägt rum bakom Suells rygg och det ligger säkerligen mycken sanning i Henrik Kockums nyktra sammanfattning i ett brev 1818: "Disconten hafde wist warit nyttig för orten, om der blifwit hushållat som sig bort och som det gick till under Suhls och Hegards för-

waltningstid, ehuru den buben N. äfwen då höl på göra olofliga tillgrepp".⁶⁸ Inom parentes är Kockums fonetiska återgivning av Suells namn här av intresse.

Det framhäves med all rätt, att skapandet av Malmö hamn var det mest väsentliga i Frans Suells livsverk. Hamnfrågan hade stötts och blötts under manåldrar och betydande ansträngningar hade gång efter annan gjorts för dess lösning, men motigheter av skilda slag hade tillintetgjort resultaten. Det uppsving inom näringslivet, som på olika områden gjort sig märkbart, krävde nu för sin vidare utveckling, att en hamn för sjögående fartyg skapades, ett mål om vilket alla var eniga, även om man tvistade om medlen. Till slut antogs ett av handlanden Per Schultin skisserat förslag till hamnbygget, men det var främst genom Frans Suells livslånga, oförtrutna ansträngningar, som man efter detta projekt lyckades lägga den grund, som var förutsättningen för en blivande storhamn.

Det har framhållits, att Frans Suells tidigt förvärvade kunskaper i matematik och mekanik varit honom till gagn i skilda sammanhang, men särskilt beträffande hamnbygget hade varit en ovärderlig tillgång. Att man tidigt under Frans Suells ledning anskaffade ett mudderverk, som senare följdes av andra, allt mer förbättrade, har varit av avgörande betydelse för arbetets snabba fortskridande, men av större vikt var, att han såg till, att man nu anställde en sakkunnig ledare, "majormekanikus" Johan Magnus Polheimer.

De lyckliga följderna av hamnbygget visade sig snart i allt mer blomstrande näringar. Den snabbt växande sjöfarten medförde hamninkomster av aldrig tidigare skådad storlek. I stället för att dessa medel användes för hamnen, främst för fortsatt utbyggnad, togs de dock ofta i anspråk för helt andra ändamål. Redan 1800 gjorde Suell på hamndirektionens uppdrag föreställning hos magistraten "om nödvändigheten att icke använda hamnkassan till annat än, var till den rätteligen är anslagen". Denna gång gällde det blott uppförandet av ett arresthus,⁶⁹ men senare rörde det sig om byggen av helt andra proportioner. Man undrar icke över, att Suell harmset protesterade mot, att den stora ombyggnaden av rådhuset helt bekostades av hamnkassan, så att hamnarbetet måste avstanna. Föga tröst fann han nog i påpekandet, att hamndirektionen genom ett par medlemmar var företrädd även i styrelsen för rådhusbygget och sålunda hade tillfälle att granska kostnaderna.⁷⁰

Vid avtäckningen av minnesstenen över Frans Suell den 15 november 1842, 25-årsdagen av hans död, yttrade hamndirektionens ordförande Lorens Isak Bager: "Det är från Suells efterdöme, som den medborgerliga anda förskriver sig, vilken här synes liksom hemmastadd och uträttat så mycket till samhällets heder och båt-nad". Han fortsätter med en skildring av näringslivets blomstring och sammanfattar: "Såg

mig därför, om jag ej med fulla skäl kan och bör tillräkna Frans Suell, att Malmö i sådan mån tillvuxit och förkovrat sig. — Framträdde någon med det påståendet, att i vissa delar mera under de 25 år efter hans bortgång blivit uträttat än under hela hans verksamma levnad, och jag invänder, att den, där har uppfunnit, byggt och satt en maskin i gång, alltid äger den övervägande förtjänsten, evad resultat som därmed ock produceras av dem, som efteråt begagna densamma".⁷¹

I sin minnesteckning framhåller Falkman, att trots de hopade rikedomarna "kom flärden ej över husets tröskel". Som exempel på hur Suell värnade om de gamla, enkla medborgaredygerna, berättar han om dennes missnöje, när borgmästaren C. M. Nordlindh hittat på att styra ut sig i en guldsmidd uniform. Suell framhöll, att staden tidigare haft lika goda borgmästare, som dock klätt sig lika enkelt som borgarna. Nordlindh svarade, att han stödde sin rätt på ett pergamentsbrev, utfärdat av Erik av Pommern, vilket han senare uttog ur rådhusrättens arkiv och sände Suell. "Detta brev hamnade slutligen på vinden å Suells hus och fanns där av hans dotterson samt nye ägaren av huset, F. H. Kockum, som ej kunde läsa den gamla skriften och lämnade brevet till dåvarande professorn, sedermera ärkebiskopen H. Reuterdahl, vilken återställde detsamma till rådhusrättens arkiv". En liten notis, som på sitt sätt belyser den nyckfullhet, som bestämmer vårt källmaterials bestånd.

Frans Suell hade efter hand utökat sin fastighet både åt söder och väster, så att den till slut omfattade hela norra hälften av kvarteret nr 40 Frans Suell mellan i öster Stortorget och Frans Suellsgatan, i norr Västergatan och i väster Mäster Johansgatan. Tobaksfabrikationen var i huvudsak koncentrerad till gårdsbyggnaderna längst söderut, medan andra hus inrymde brygg-hus, stall, vagnsskjul och annat, som ingick i en

Fig. 17. Västergatan åt öster 1912—13. Byggnaden hitom Jörgen Kocks gård revs år 1928.

Fig. 18. Frans Henrik Kockum (1802—1875).

större gård på självhushållets tid. Några bostadshus vid gatorna användes alltså för detta ändamål.⁷²

Den påbyggnad med en tredje våning på Västergatslängan, som ägt bestånd fram till den nu företagna restaureringen, har säkerligen Suell låtit utföra i samband med en allmän upprustning av denna byggnad, som med sina *deuxbat-tanger*, paneler, ”fina” kakelugnar av Stockholmstillverkning och andra finesser synes ha höjts upp till den kanske elegantaste delen av Frans Suells bostad. En uppmättningsritning av huvudbyggnadens norra gavel mot Adelgatan, utförd 1809 av hovkonduktören Anders Sundström, synes visa, att denne svarat för ombyggnaden, som för sistnämnda parti även omfattat ändrad fönsterindelning, fig. 12.

Bouppteckningen efter Frans Suell visade en behållning på över 300.000 rdr.⁷³ Efter tidens

mått var denna förmögenhet, såsom Halling uttrycker det, ”kolossal” och obesträtt var det den största dittills i Malmö registrerade. En stor del av tillgångarna utgjordes dock av såsom säkra betraktade fordringar hos barn och svärsöner. Allt detta visade sig snart vara värdelöst och situationen upphjälptes ingalunda av, att Anna Cajsa Suell genom ytterligare stora insatser sökte bistå sina ättlingar i deras trångmål. Hennes försök att med biträde av husets gamle, betrodde förste bokhållare sköta affärerna, misslyckades även fullständigt och till slut måste hon som en sista utväg överlåta allt till svärsonen Lorenz Kockum mot att denne försäkrade henne ett årligt underhåll. Genom ett köpeavtal, daterat den 7 augusti 1821 och mot en köpeskilling av 20.000 rdr i bankosedlar övergick så fastigheterna nr 517—528 i Lorenz Kockums ägo.⁷⁴

Långt ifrån att krönas med framgång resulterade dock Lorenz Kockums handhavande av affärerna i ett ytterligare försämrat läge. Ehuru han avyttrade en stor del av tillgångarna, däribland åtskilliga fastigheter, tvingades han samtidigt att öka skulderna, som redan vid Frans Suells bortgång uppskattades till sexton tunnor guld. Den försämrade ställningen är så svår förklarlig, att en författare förmodat, att misslyckade spekulationer kunnat orsaka katastrofen. I varje fall var ställningen hopplös, när Lorenz Kockum avled i Köpenhamn 1825. Konkursen var oundviklig.

Ett dokument av stort intresse är den förteckning på boets tillgångar och skulder, som upprättades i samband med dödsfallet. Vid det synnerligen gedigna lösörets värdering har man börjat ”i översta våningen”, tydligen i längan vid Västergatan. Man kan därefter följa värderingsmännens vandring från rum till rum, men saknar tyvärr den för oss viktigaste orienteringen, en plan över våningarna. Följer man blott uppställningen, lockas man t.ex. till slutsatsen, att kontoret med sina kartor över Skåne och

Fig. 19. Tobaksetikett från ca 1860.

Europa, sina nya sjökort, lexikon och lagböcker skulle legat på övre botten, vilket ehuru tänkbart förefaller mindre troligt. En anmärkningsvärd detalj är, att bland kikare, barometrar och termometrar stöter man även på en sådan nyhet som "två electriska maskiner".⁷⁵

Affärsverksamheten synes vid denna tid ha reducerats till att omfatta så gott som enbart tobakstillverkningen, vars lager upptogs till ett värde av 86.000 rdr banko. "Slagen Cardus-Tobak" fanns i ej mindre än 35 olika förpackningar med pittoreska benämningar såsom Slaget vid Hogland, Malmö Vapen, Svart Husar, d:o illuminerad, Blå 5 Bröder o.s.v. Såväl i Stockholm som i Köpenhamn var lager upplagda.

Situationen var som sagt efter Lorenz Kockums bortgång hopplös. Då inträffade det märkliga, att ett för båda parter lika hedrande avtal

träffades, varigenom fordringsägarna medgav, att den avlidnes äldste son, Frans Henrik Kockum, skulle tills vidare få arrendera såväl fastigheterna som tobaksfabriken. Den endast 23-åriga ynglingen åtnjöt redan så gott anseende, att när konkursauktionen stundade den 29 mars 1826, hade han lyckats skaffa sig finansiellt stöd, så att han för 20.000 rdr banko kunde inropa fastigheterna "samt alla uti gården befintliga tobaks- och snusfabriks inventarier".⁷⁶

Hjälpaktionen hade satts in så plötsligt, att den på sina håll orsakade viss förvirring. Redan någon månad före fastighetsaffären hade Stadens Äldsta begärt att få besked om, huruvida man skulle hålla sig till konkursmassan eller till handelsbokhållaren Kockum beträffande avgifter för tobaksfabriksrörelsen. Magistraten kunde endast meddela, att Kockum varken sökt eller vunnit burskapsrätt. Detta hindrade icke, att

Fig. 20. Det äldsta fotografiet av stortorgslängan, från 1878. Gårdens två södra trappgavlar stod vid denna tid ännu kvar i ursprungligt skick.

Fig. 21. Stortorget's nordvästra husrad någon gång under 1880-talet.

man några månader senare utsåg honom till att granska Hall & Manufakturrättens räkenskaper. Först i slutet av november månad ansökte Kockum om burskap, som efter vederbörlig handels-examen beviljades honom den 27 november 1826.⁷⁷

Under alla motigheter, som drabbat Frans Suells livsverk, synes dock tobaksfabrikationen ha kunnat hävda sig väl och den blev också ryggraden i den verksamhet, som Kockum nu med liv och lust ägnade sig åt. Det är dock icke otänkbart, att en tilldragelse, som utåt tedde sig som en katastrof, i själva verket kan ha skapat utgångsläget för kommande framgångar. Vid en eldsvåda, som den 28 augusti 1829 drabbade de

Kockumska fastigheterna, förstördes till stor del inneliggande lager snus och tobak.⁷⁸ Skadan täcktes dock genom försäkringar i Londons Phoenix Brandförsäkrings Compagnie till ett värde av 3.316 pund 16 sh 6 pence sterling eller 38.143 rdr banko. Med tanke på att bristande likviditet var orsaken till många av den tidens ekonomiska tragedier och stundom medförde, att solventa företag nödgades inställa betalningarna, kan branden i tobaksfabriken haft den gagneliga följden, att kapital friställts för t.ex. omläggningar i driften, som eljest varit svåra att finansiera.

För de byggnadsarbeten, som blev en följd av branden, fick Kockum 1830 magistratens till-

stånd att från Landskrona hitkalla murgesällen Sven Cronberg, som samma år blev mästare här med Kockum som borgensman. Bland hans i släktens förvar alltjämt vårdade ritningar finns även Sundströms ovan omnämnda fasadteckning.⁷⁹

Under femton år ägnade sig nu Kockum så gott som uteslutande åt tobaks- och snusfabrikationen, som efter betydande utvidgningar blev synnerligen vinstgivande. Därigenom skapades den starka ekonomiska grund, som längre fram möjliggjorde verksamhetens utvidgande till andra områden. Ett tidigt varsel om den friska aptit på det nya i tiden, som i så hög grad skulle utmärka Kockum, var när han tillsammans med några andra framsynta borgare bildade Malmö Ångbåtsaktiebolag, varigenom en ny fas i vår stads sjöfartshistoria inleddes. Berättelsen om hur Malmö första ångfartyg kom till under ständiga improvisationer, bär i mycket samma djärva drag, som utmärkte andra kapitel i F. H. Kockums historia.⁸⁰

År 1839 invaldes F. H. Kockum i hamndirektionen, som han tillhörde fram till 1866. Han kom därigenom i ständig kontakt med sjöfarten och vad därtill hörde. Att han såg ljus på framtidsutsikterna, framgår av, att han redan 1849 deltog i bildandet av ett nytt bolag, som efter inköp av L'Aigle, omdöpt till Öresund — Sveriges första järnångfartyg — öppnade förbindelse mellan Malmö och Köpenhamn.⁸¹ Först 1870 lades dock genom inköp av en mindre tomt vid hamnen grunden till det ”järnbåtsbyggeri”, som kom att utgöra en så väsentlig del i senare tiders storindustri.

Uppsvinget inom lantbruket med krav på modernare jordbruksredskap bildar bakgrunden till Frans Henrik Kockums djärva satsning, när han 1840 anlade en stor mekanisk verkstad på Södervärn i anslutning till sitt sommarställe ”Holmen”. Företaget fick från början vind i seglen och Kockum kunde redan efter ett år glädja sig

åt följande sammanfattning i ett omnämnande i Malmö Nya Allehanda:

— Herr Kockums namn är den säkraste borgen derföre att såväl sjelfva inrättningen duger, som att allt som går ifrån densamma blir redbart och köparne till nöjes.

Tillverkningen under ett år hade då ett värde av 20.000 rdr och visade därefter ständigt stigande siffror. En uppställning av fabrikationen 1849 visar följande mängder och värden:

240.000	skålp. Gjutgods till redskap för fabriker, åkerbruk etc. öfrigt machiningods, mer och mindre svarfvat och bearbetadt	19.360	rdr
53.000	,, d:o Varmaparater, finare ugnar, spisar etc.	4.470	
57.000	,, d:o Zirater, Monumenter och prydnader	6.070	
73.000	,, d:o Grytor, pannor, rister med mera dylikt, hvaraf en del användts till kompletterande af ovanstående 2:ne kategorier	3.270	
	Särskildte slags arbeten af jern och metall, mer eller mindre mekaniska	12.400	
	Summa	45.570	rdr

Till verkstaden knöts snart bruksrörelse av betydande omfattning, i vilken ingick Örmo järnbruk i Småland, Kallinge bruk och Ronneby fabrik för förtennta kärl, Wirums kopparbruk med flera koppargruvor. Ända upp till Norrland och Gellivare malmfält sträcktes tentakler, som dock snart åter drogs tillbaka, icke utan betydande förluster. Tegelbruket i Lomma utvidgades till en ansenlig industri. Även vid bildandet av Skånska Sockerfabriksaktiebolaget var Kockum en av förgrundsfigurerna.

De vittomfattande Kockumska företagen utsattes för svåra ekonomiska påfrestningar under krisperioderna på 1850-talet. Tack vare goda förbindelser och ett grundmurat anseende lyckades dock Kockum erhålla krediter, som gjorde

Fig. 22. Stortorgslängans gårdsfasad efter friläggning. Jfr med fig. 24.

det möjligt för honom att rida ut stormarna. År 1866 inträffade under påverkan av rubbningar på den engelska penningmarknaden en ny kris, som medförde att bankerna vägrade att bevilja Kockum fortsatta krediter. Hans anseende hos personliga vänner och affärsvänner var dock så väl befast, att dessa bildade en garantiförening för att hjälpa honom ur svårigheterna. De flesta Kockumska företag ombildades nu till aktiebo-

lag, en för de kreditgivande bankerna godtagbar lösning.⁸²

För driften av tobaksfabrikationen bildades F. H. Kockums Tobaks Fabriks Aktiebolag, som genom köpebrev av den 15 december 1866 för 770.746 riksdaler 18 öre riksmünt förvärvade fastigheterna nr 517—528 vid Stortorget, Väster- och Mäster Johansgatorna jämte till tobaksfabriken avsedda maskiner, redskap och andra

Fig. 23. Christoffer Gadd, gårdens ägare åren 1877—1911.

inventarier samt lagret av tobak och tobaksfabrikater. Fastigheterna uppskattades till ett värde av 200.000 riksdaler, maskinerna till 100.000 riksdaler och lagret till 470.746 riksdaler 18 öre, allt riksmünt.⁸³

Redan 1846 hade Frans Henrik Kockum låtit vidtaga den väsentliga förändringen av bostadsfastigheten, att fönsterindelningen åt Stortorget och Frans Suellsgatan ändrades enligt en den 17 augusti fastställd ritning.⁸⁴ De i putsverket anbragta tvenne stora spetsbågar på norra gaveln, som på bilder kring 1800-talets mitt bidrager till husets ålderdomliga karaktär, härrör säkerligen också från hans epok och passar väl samman med tidens romantiska svärmeri för det ålderdomliga, som kunde taga sig så pass egenomliga uttryck som uppförandet av "ruiner"

på lantställen. Brunius konstaterar kort och gott i sin "Skånes konsthistoria", att alla yttermurarna på Jörgen Kocks hus "i sednare tid fått en opassande avputsning".

Även sedan gården åtminstone till namnet övergått till ny ägare, bodde Frans Henrik Kockum kvar i sin gamla bostad ända fram till sin död den 12 februari 1875. Liksom när det gällde fadern, får vi åter i hans bouppteckning uppgift på alla lokaliteter och nu orientering till våningarna, dock utan att i allmänhet kunna draga säkra slutsatser rörande rummets belägenhet. Undantagsvis nämnes dock t.ex. i andra våningen "lilla rummet åt torget" och "garderoben åt torget" och även rummen i tredje våningen åt Västergatan kan orienteras, men i övrigt saknas säker ledning. Att Kockums intresse sträckte sig även till de sköna konsterna, framgår av tavelsamlingen, som varit av hög klass. Där fanns bl.a. två målningar av Per Wickenberg, värderade till 25 resp. 30 daler, vidare verk av Marcus Larsson, Bengt Nordenberg och Lars Theodor Billing. "Stockholm i månsken" av Ehrfried Wahlquist är tyvärr den enda målning, vars motiv blivit närmare preciserat.⁸⁵ Jörgen Kocks porträtt omnämnes inte alls, det må nu ha berott på, att det betraktades såsom tillhörande fastigheten eller att det ansågs sakna värde.

Under den tid F. H. Kockums Tobaksfabriks Aktiebolag ägde fastigheten, ansökte man på hösten 1876 hos stadsfullmäktige om tillstånd att få anbringa försänkningar framför källarefönstren åt såväl Väster- som Frans Suellsgatorna "för erhållande av tillräckligt ljus". Detta beviljades på villkor, att fördjupningarna försågs med lämpligt gallerverk. Samtidigt beslöts, att alla sådana ärenden i fortsättningen skulle prövas av byggnadsnämnden i stället för av stadsfullmäktige.⁸⁶

Innan arbetet med dessa förändringar slutförts, skiftade gården åter ägare, då fabrikören Christoffer Gadd genom köpebrev av den 6 mars

Fig. 24. Stortorgslängans gårdsfasad efter rekonstruktion. Jfr med fig. 22.

1877 för 120.000 kronor förvärvade den del, som omfattade nuvarande tomten n:o 1 litt. D i kv. 40 Frans Suell. Bolaget förband sig dock att utan ersättning fullborda pågående förbättringsarbeten i källarna, som av bolaget förhyrdes under tre år. Köparen skulle dock äga rätt att för anbringande av en port från Västergatan göra erforderliga anordningar i källaren.⁸⁷

Christoffer Gadd hade sålunda redan vid köpet sina ombyggnadsplaner åtminstone delvis utformade, ehuru de först i maj 1878 företeddes av stadsarkitekten Klein i byggnadsnämnden.⁸⁸ Utom porten från Västergatan tillkom nu trapphuset och gårdslängan, södra torglängan bredades i flykt med hörnhuset och påbyggdes med en tredje våning, fönsteröppningarna vidgades över lag och rumsindelningen ändrades. Jämte ingången från Västergatan genom porten till trapphuset anordnades nu ännu en ingång i hörnhusets norra ände åt Frans Suellsgatan. Den mest beklagliga följden av dessa förändringar var, att såväl hörnhusets som Stortorgslängans södra gavlar nu raserades, det hårdaste ingreppet under dessa byggnaders historia.

Stor omsorg nedlades på inredandet av bostaden, så att den skulle tillfredsställa höga krav på elegans och komfort. Tyngdpunkten flyttades åter över till hörnhuset och Stortorgslängan, där andra våningen och den nytillkomna tredje rustades upp för att helt motsvara tidens krav. Kasset-tak med intarsiaimitationer, praktfulla panelverk, parkettgolv, kakelugnar av senaste modell, allt bidrog till att förläna den Gaddska bostaden prägel av förfinad, borgerlig standard.

Bottenvåningen hade vid ombyggnaden iordningställt till affärslokaler och uthyrdes bl.a. under perioden 1890—1909 till firman Bönnellyche & Thuröe, som även förfogade över stora källareutrymmen. I lokalerna mot Västergatan hade fröknarna Hector en modistaffär, som frekventerades av alla bättre Malmöfamiljer.

Christoffer Gadd, som var bördig från S:t Olof, hade tidigare varit medintressent i en av en broder grundad garn- och vävnadsaffär i Malmö. År 1873 anlade de båda bröderna Malmö Cigarr och Tobaksfabrik, som importerade obearbetad vara för tillverkning av cigarrer och röktabak. Rörelsen drevs med stor framgång och dess alster åtnjöt så gott anseende, att export ägde rum även till England, ja till och med i Kapstaden fanns det avnämare.⁸⁹ Sedan brodern avlidit 1896, blev Christoffer Gadd ensam ägare av företaget, vars fabrik var belägen vid Generalsgatan. Själv gick han ur tiden den 21 maj 1911.⁹⁰

I sitt testamente hade Christoffer Gadd förordnat, att hans hustru, Augusta Lammers, skulle efter hans död under sin återstående livstid hyresfritt få bo kvar i deras våning. Gården tillföll de fyra barnen, döttrarna Sigrid, gift med kaptenen Wallenius, och Anna, senare gift med direktören John Scheele, samt sönerne generalmajoren Hugo Gadd och direktören John Gadd. Efter moderns frånfälle hösten 1918 sålde arvingarna inom ett år fastigheten till grosshandlaren Bror W. Olofson enligt köpebrev av den 31 oktober 1919.⁹¹

Bror W. Olofson hade tillsammans med en broder 1908 grundat firman Bröderna Olofson, vars verksamhet omfattade engrosförsäljning av textilvävnader, senare även damkonfektion. Sedan brodern tidigt lämnat företaget, drevs detta av Bror W. Olofson ensam och ombildades 1928 till aktiebolag. Senare utvidgades verksamheten till att även omfatta försäljning av mattor.

Bror W. Olofson hade livliga kulturella intressen. Till Skånes Hembygdsförbund skänkte han den lilla Björkönen i Skeingesjön med ruiner efter medeltidsfästet Skeviaborg. Efter hans bortgång överlämnade hans arvingar till hugfästade av hans minne medel för restaurering av denna borg.

Även under denna period skedde ett par för gårdens yttre rätt betydelsefulla förändringar. I södra längan upptogs 1927 en ingång från Stortorget⁹² och tio år senare tillkom en annan ingång på hörnhusets norra gavel från Västergatan. Ett första förslag, som blott innebar, att ett av de fyra fönstren här förvandlades till dörr, avslogs tyvärr av byggnadsnämnden. Enligt ett nytt, godkänt förslag placerades ingången mitt på gaveln, vilket medförde, att två fönster murades igen och mellanliggande murparti bröts ner, en eftergift för symmetrin, som berättat oss en för kännedomen om byggnadens tidigare utseende väsentlig detalj. Däremot var det lyckligt, att byggnadsnämnden samma år avvisade ett förslag att ersätta valven i södra längan vid Stortorget med ett tak, buret av järnbalkar.⁹³

Bror W. Olofson avled den 30 oktober 1949. Gården, som i hans bouppteckning värderades till 250.000 kronor, övertogs av hans hustru, Julia Sofia Trädgårdh, och sönerna taxeringsinspektören Erik Lennart Olofson och disponenten Valter Olofson.⁹⁴ Den senare förestod affärsrörelsen.

Genom köpebrev av den 1 juli 1963 förvärvades fastigheten av Kockums Mekaniska Verkstads Aktiebolag, som den 29 i samma månad överlät densamma till sin personalföreningen Jörgen Kocks hus. Det anrika företaget har genom detta förvärv gjort en kulturell insats, varigenom främst dess grundare, Frans Henrik Kockum hedrats, men även stormän som Jörgen Kock och Frans Suell förts i blickpunkten. På föredömligt sätt har intet uraktlåtits för att skänka den minnesrika gården tillbaka de värden, som förstörts eller undanskymts genom ombyggnader under seklernas lopp.

”Att ständigt börja från början” — sista raden i Stig Karlsons dikt ”Rent hus” — passar rätt väl in på slutskedet i denna gårds historia. Som mål för restaureringen har man haft att återföra byggnaderna till ursprungligt skick, att

återställa Jörgen Kocks skapelse. De störande skikten av om- och tillbyggnader, som skymt den ursprungliga kärnan, har skalats bort så grundligt, att man verkligen i det hänseendet gjort rent hus. Därefter har man med den ledning, som murresterna alltid förunderligt välvilligt ställt till förfogande, ”ständigt börjat från början”, använt samma material och teknik, som hantverkarna för snart 450 år sedan använde, och låtit Jörgen Kocks byggnader åter framträda i sin ursprungliga prakt. Ett äreminne, värdigt den märkliga gårdens förste byggherre, men icke mindre dess siste.

NOTER:

btdb = bytingets dombok; rdb = rådsturättens dombok

¹ L. Weibull: Lunds ärkestifts urkundsbok.

² C. Wecke: Lunde domkapitels gavebøger og nekrologium (24 marts).

³ Langebeck: Script. rerum danicarum IV p. 526 Liber donat. monasterii Sorensis.

⁴ Registrum ville Malmøyghe.

⁵ L. Weibull: a.a. 1479 14/4.

⁶ Diplomatarium Christierni primi 1464 14/9, 1469 25/2, Galster: Middelalderlige Regnskaber.

⁷ Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper.

⁸ E. Kroman: Malmö raadstueprotokoll 1503—1548.

⁹ S:t Petri kyrkas räkenskaper.

¹⁰ D. Schäfer: Die Recesse der Hansa-Tage 1524.

¹¹ Btdb 1598 11/12, Rdb 1632 19/10, 1633 11/3.

¹² Rdb 1587 20/2.

¹³ Rdb 1589 4/8.

¹⁴ Btdb 1596 29/11, Rdb 1589 4/8.

¹⁵ E. Bager: Väggedekorationerna i Jörgen Kocks hus SDS 1967 18/5.

¹⁶ C. G. Brunius: Skånes konsthistoria s 352 f.

¹⁷ C. G. Brunius: a.a.

¹⁸ Danske kancellieregistranter 1541 28/6, Btdb 1582 30/4, 1590 9/3.

¹⁹ Eske Billes arkiv II:B b Breve til Fru Sophie Krummedige 1536 16/7 Rigsarkivet.

²⁰ Registrum ville Malmøyghe.

²¹ S:t Petri kyrkoarkiv: donationshandlingar 3 1557 12/2.

²² S:t Petri kyrkas räkenskaper.

²³ Rdb 1589 4/3.

²⁴ Stadsboken 1569 6/8.

- 25 Btdb 1579 28/7, Register oc Regenskab paa Raad-
sens Rettighed: skødetønder 1579.
- 26 Btdb 1595 15/9, 1596 29/11.
- 27 Rdb 1609 23/6.
- 28 Btdb 1617 19/8.
- 29 Btdb 1617 28/7, 6/8.
- 30 Rdb 1624 5/11, 1635 2/11.
- 31 Rdb 1635 2/11, Btdb 1636 8/2.
- 32 Btdb 1634 17/11.
- 33 Kancelliets brevøger: 1635 29/10, 1637 11/10, 1638
15/5, 1640 18/5, 27/5, 2/9, 1641 9/1, 6/2, 22/3, 17/5
m.fl. st.
- 34 Rdb 1639 14/1, 18/2.
- 35 Btdb 1651 22/9, 27/10, 24/11.
- 36 Rdb 1662 1/5.
- 37 Rdb 1675 6/11.
- 38 M. Weibull: Samlingar till Skånes historia 1870:
Till Jörgen Krabbes historia.
- 39 Rdb 1677 1/10.
- 40 K. Fabricius: Skaanes overgang fra Danmark til
Sverige III s 144.
- 41 Rdb 1678 31/1.
- 42 Rdb 1685 31/1.
- 43 Pantboken 1681 22/8.
- 44 E. Bager: Bislagsstenen från Augustenborg, SDS
1932 5/6; Ett återförenat par, SDS 1967 18/5.
- 45 Rdb: i.h. 1694 31/1.
- 46 Magistratens besiktningsinstrument 1692 gård nr
381.
- 47 Pantboken 1692 4/7, 1693 12/10.
- 48 Pantboken 1694 30/4.
- 49 Rdb 1715 14/5.
- 50 Bouppt. 1731 30/11.
- 51 Rdb 1727 17/6.
- 52 Magistratens kopiebook 1735 11/10.
- 53 G. Carlquist: Lunds stifts herdaminnen ser. II:8
Allerum.
- 54 Magistratens kopiebook 1758 14/8.
- 55 Bouppt. 1758 5/8 p. 719.
- 56 Rdb 1758 9/10.
- 57 Murmästarembetets protokoll 1763 24/8.
- 58 Auktionskammarens protokoll 1768 31/5, Rdb 1768
6/6.
- 59 Lagfartsprotokoll 1771 18/2.
- 60 L. B. Falkman: Minnesteckning öfwer Frans Suell
1849.
- 61 Stadens äldstas protokoll 1780 14/2.
- 62 " " " 1782 27/5.
- 63 " " " 1786 22/2.
- 64 " " " 1789 7/3.
- 65 " " " 1792 11/2.
- 66 L. B. Falkman: a.a.
- 67 M. Weibull: Samlingar till Skånes historia 1878.
- 68 Henrik Kockums brevkopiebook 1818 2/4.
- 69 Hamndirektionens protokoll 1800 7/3.
- 70 " " " 1800 25/6.
- 71 L. B. Falkman: a.a.
- 72 Skånska brandförsäkringsinrättningen ab 1828
25/4: 58.
- 73 Bouppt. 1818 5/5: 2035.
- 74 Lagfartsprotokoll 1821 20/8.
- 75 Bouppt. 1825 17/6: 2648.
- 76 Lagfartsprotokoll 1826 8/5.
- 77 Rådsturättens protokoll 1826 25/2, 12/6, 20/11.
- 78 Kämnärsrättens protokoll 1829 4/9.
- 79 Rådsturättens protokoll 1830 24/5 samt Murmästa-
reembetets protokoll 1830 2/10, 18/11.
- 80 E. Bager: Malmö första ångbåt, MFA 1936.
- 81 Rådsturättens protokoll 1849 26/2.
- 82 Kockums mekaniska verkstads ab 1840—1940.
- 83 Lagfartsprotokoll 1867 11/3.
- 84 Rådsturättens protokoll 1846 17/8.
- 85 Bouppt. 1875 28/9: 7586.
- 86 Byggnadsnämndens protokoll 1876 20/10 nr 371.
- 87 Lagfartsprotokoll 1877 23/4.
- 88 Byggnadsnämndens protokoll 1878 4/5 nr 179.
- 89 A. U. Isberg: Sveriges handel och industri: Malmö.
Bouppt. 1911 27/6: 13428.
- 91 Lagfartsprotokoll 1919 27/10.
- 92 Byggnadsnämndens protokoll 1927 26/1.
- 93 " " " 1937 10/2, 16/6.
- 94 Bouppt. 1950 28/1: 325.

Borgmästare Jörgen Kock

AV LENNART TOMNER

”Hava vi nu varit församlade och Eders Nåde till trohet, staden till bestånd och allmogen till hjälp uti Heliga Trefaldighetens namn valt och samtyckt förnumstig man Jörgen Kock, Eders Nådes myntmästare, till borgmästare här i Malmö, och är vår ödmjuka bön, att Eders Nåde må unna och tillåta för Guds skull och för den läglighet, som nu är på färde, att vi må behålla förenämnde Jörgen Kock som borgmästare.” Ungefär denna formulering hade den skrivelse, som borgmästare, rådmän och menighet i Malmö fredagen före palmsöndagen, d.v.s. den 27 mars, år 1523 avlät till konung Christian II. Någon skriftlig stadfästelse av valet är inte känd, men av andra källor framgår, att Jörgen Kock erhöll ett av borgmästareämbetena i staden.¹

Borgerskapet hade mot gängse bruk valt till borgmästare en man som inte tillhörde stadens rådmannakrets. Också ur andra synpunkter var valet säreget. Jörgen Kock var av utländsk härkomst och torde inte ha bott i Malmö så många år. Man vet föga om hans liv och verksamhet före påsken 1518, då han avlöste Dines Blicher som kunglig myntmästare i Malmö. Han kom troligen från Westfahlen, eftersom samtida krönikörer kallar honom ”vestphalus”. Enligt påteckning på Jörgen Kocks ännu bevarade porträtt skulle, då detta målades 1531, hans ålder ha varit 44 år. Jörgen Kock bör alltså ha varit född omkring 1487. I 1518 års uppbördslängd över Malmö ”byskatt” angives, att ”Jörgen Kock Mynttemester” betalt 12 mark, men att det var för två år. Detta innebär, att den skattskyldige

på en gång erlagt både det aktuella årets och föregående års skattebelopp, vilket han av någon anledning varit förhindrad att gälda tidigare. Av nämnda anmärkning i uppbördslängden kan man alltså sluta sig till att Jörgen Kock varit bosatt i Malmö redan 1517, vilket också stödes av en annan uppgift i stadsräkenskapsboken. Där har bokförts en utgift till vagnlega för 1.000 mursten, skänkta av Jörgen Kock till stadens mur. Härmed avses ett byggnadsarbete, som enligt noteringarna om utbetalda löner pågick från mitten av maj och tre månader framåt under år 1517.²

Om Jörgen Kock debiterats lika de båda nämnda skatteåren, skulle det bli 6 mark per år, ett skattebelopp, som år 1518 endast överträffades av två personer. Emellertid är att märka, att stadens borgmästare och rådmän i enlighet med privilegierna var befriade från att betala byskatt. Det är i alla händelser klart, att Jörgen Kock redan, då han första gången figurerar i stadens urkunder, tillhör de mest välbärgade i Malmö. Genom äktenskap med Citze Kortsdatter, som var änka efter en förmögen köpman Walter Kniphof i Köpenhamn, måste Jörgen Kock också ha förbättrat sin ekonomiska ställning.³

Det förefaller som om Jörgen Kock ännu 1518 bott på Myntergården, föregångaren till vårt nuvarande Malmöhus. Myntningsverksamheten hade åtminstone tidvis sådan omfattning, att det måste ha krävts särskilda byggnader för smältugnar och smedjor. — En av företrädarna

som myntmästare, Hans Seber, hade omkring år 1505 lånat 4.000 mursten av S:t Jörgens kapell i staden till det hus han byggde på Myntergården. — Det finns bevarade redovisningar för vad Jörgen Kock på konung Christian II:s vägnar mottagit av silver och annat myntmaterial och sedan levererat i slagna mynt alltifrån påsken 1518 till sista kvitteringen i april 1523, utom för perioden november 1520—december 1521. Av räkenskaperna framgår, att Jörgen Kock utmyntat för över en halv miljon mark, och härtill skall alltså läggas, vad som kan ha levererats under den nämnda perioden, från vilken uppgifter saknas. Myntningen låg säkerligen inte nere då. Det är tvärtom känt, att Jörgen Kock i juni 1521 på Stockholms slott hämtat betydande mängder silver, som Christian II låtit inkräva. Den övervägande delen av utmyntningen har troligen utgjorts av dubbelskillingar och s.k. klippingar, klippta mynt, slagna med skillingstämplor, fast av mycket låg silverhalt. Men sista utmyntningen 1523 på nära 42.000 mark har säkerligen bestått av fullödiga silveryyllen, som kunde duga till värningspengar i tyska riket, dit konungen då "flydde".⁴

Jörgen Kock hade även vid sidan om myntningen försträckt konung Christian med pengar ur egen kassa. I två fall känner vi till beloppen. År 1520 i januari utlånade han 1.750 mark och i maj 1522 hela 3.000 mark, vilket var mångdubbelt mer än vad fyra andra borgare från Malmö vid sistnämnda tillfälle tillsammans pungade ut med. Pengarna skulle gå till avlöning av krigsfolket i Köpenhamn.⁵

Första gången Jörgen Kock omnämnes i Malmö stadsbok är i juni 1519. Han hade blivit instämd på stadens rådhus av en borgare från Skanör, därför att två av Jörgen Kocks myntsvenner här i staden råkat slå ihjäl borgarens son. Myntmästaren hade genom ett ombud erbjudit "bot" vid den dödes grav. Jörgen Kock friades av borgmästare och råd från allt person-

ligt ansvar i saken. Han lovade emellertid försöka medverka till att förlikning kom till stånd och bot utbetalades.⁶

Det är också genom uppgifter i Malmö stadsbok som vi vet, att Jörgen Kock år 1522 förvärvade den fastighet, vilken nu benämnes efter honom. Den 14 mars upplästes på rådhuset den fullmakt, varmed abboten i Sorö kloster den 21 februari uppdrog åt sin tjänare att fara till Malmö och på sedvanligt ställe avhända från klostret till Jörgen Kock ifrågavarande klostergård och grund. I stadsboken finns fullmakten avskriven men tyvärr inte det egendomsbrev, som ombudet haft att överlämna till köparen.⁷

I april 1523 lämnade Christian II Danmark för att utomlands söka uppbringa militär hjälp mot de revolterande undersåtarna. Dessa hade stora framgångar och valde Christians farbroder Frederik (I) till konung i Danmark. Städerna Köpenhamn och Malmö förblev Christian trogna trots hotande belägring. Men den utlovade militära undsättningen lät vänta på sig. Läget blev allt svårare och i oktober 1523 rapporterade adelsmannen Niels Hack, som gjort gemensam sak med staden Malmö, och bad om hjälp. Han framhöll i ett särskilt tillägg den stora trohet som Jörgen Kock bevisat och menade, att det skulle ha varit annorledes, om denne inte fått sitt borgmästareämbete.⁸

Jörgen Kock lät själv den 20 november informera konung Christian. Under brevet står "Jørgenn Kock Borgemester vtj Malmø" med samma handstil som övriga texten, men det är inte Jörgen Kocks hand och inte heller hans tysk-influerade språk. Den som fört pennan är Hans Byskriver, men Jörgen Kocks sigill har tillslutit brevet. Fienderna hade inneslutit Köpenhamn och Malmö men inte effektivare än att man hade kunnat skaffa sig provianttillskott genom att kapa några fartyg i Öresund. Jörgen Kock var bekymrad över händelseutvecklingen och bad konungen ge brevkuriren med tillbaka ett

Fig. 25. Jörgen Kock, ca 1487—1555(6). Målning utförd på pannå av okänd konstnär.

Fig. 26. Mynt präglade för Christian II i Malmö 1518—23.

skriftligt besked, om man kunde vänta snar hjälp, så att "jag vet att rätta mig efter, på det att jag dess bättre kan ge Eders Nådes trogna undersåtar här god tröst och hugsvalelse".⁹

Redan tio dagar innan Jörgen Kock lät avsända nyssnämnda brev, hade förberedande underhandlingar inletts mellan Köpenhamn och dess belägrare. Även om sekretessen varit sträng, torde åtminstone Jörgen Kock ha fått informa-

tion och det var kanske just därför som han anhöll om besked från Christian II. Malmö blev inbegripet i den preliminära kapitulationsakten om vapenvila till och med nästkommande nyårsdag. Konung Christian fick meddelande om överenskommelsen, men då han inte kunde undsätta städerna inom den fastställda fristen, återupptogs förhandlingarna. För Malmö deltog borgmästare Jörgen Kock och rådmännen Hans

Jensen och Jakob Niklesen, vilka också var med om att den 23 december 1523 besegla kapitulationsakterna. Vapenstillestånd och undsättningsfrist förlängdes två veckor. Ett kontrakt upprättades också samma dag mellan Danmarks rikets råd och borgarna i Malmö, vilka erhöll försäkran, att de skulle få behålla sina gamla privilegier. I raden av vidhängande sigill kan man urskilja Jörgen Kocks eller rättare sagt hans hustrus med tre fyrbladiga blomster i vapenskölden. Överenskommelsen stadfästes av Frederik I:s son, hertig Christian, som lett angreppet mot Köpenhamn.¹⁰

Fristen utlöpte utan att någon undsättning avhördes. Förmodligen har staden kapitulerat vid den avtalade tidpunkten, men hyllningsbrevet är daterat först kyndelsmässoafton (1 februari) 1524. Femtio namngivna representanter för staden och däribland självfallet borgmästarna Jep Nielsen och Jörgen Kock står som utfärdare av brevet. De svor konung Frederik huldskap och trohet och försäkrade, att de aldrig efter denna dag skulle hemligen eller öppet bistå konung Christian eller hans anhängare.¹¹

Jörgen Kock fick behålla sitt borgmästareämbete och riksrådet tog redan den 25 februari åter hans tjänster i anspråk. Uppdraget gällde bl.a. att mynta om alla konung Christians ”klippingar”, d.v.s. klippta mynt, som landets inbyggare kom till honom med, och göra dem till ”trint mynt”. Han erhöll också kunglig befallning att slå guldmynt. En allmän myntordning utfärdades. Frederik lät visserligen igångsätta utmyntning i flera andra städer, men myntverkstaden i Malmö förblev den viktigaste. Förtjänsten för Jörgen Kock blev inte mindre, sedan konungen nödgats pantsätta myntningen där till honom för ett lån på 1.500 mark. Avräkning skulle göras i slagskatten på mynten. Därtill hade han fått Bulltofta såsom pant eller egendom, vilket dera framgår inte klart av urkunderna. Riksrådet uppmanade år 1526 konungen att inlösa

Fig. 27. Frederik I. Målning av Jacob Binck efter kungens död år 1533.

myntningen, men regeringen förmådde med svårighet skaffa fram silver till att låta mynta och långt mindre inlösa panten. Jörgen Kock fick själv köpa det silver han behövde.¹²

Flera omständigheter gör det troligt, att myntningen de sista åren inte ägt rum på den gamla Myntergården. År 1526 hade konung Frederik upprättat Malmöhus län genom sammanläggning av några härader från Lindholmens gamla län och andra kronans egendomar. Innehavaren av detta län, riksrådet Albert Jepsen Ravensberg fick i stället Malmöhus. Där kan det åtminstone från 1526 knappast ha funnits utrymme för myntningsverksamheten. Troligen har Jörgen Kock överflyttat denna till sin egen gård, vilken tydligen blivit färdig under 1525, efter-

som detta årtal finns på norrgaveln. Antagandet, att myntsmedjan legat i eller intill Jörgen Kocks stora gård, stödes även av ett belägg i Malmö dombok år 1589. I samband med ett tvistemål på rådhuset omnämnes en stenbod, som låg ut till torget på västra sidan och som 1560 beboddes av Jörgen Kocks brorson och namne, med "det stenhus bag op til som waar Jörgen Mynters smidie".¹³

Även om Jörgen Kock ännu inte fått sitt förnäma hus helt klart hösten 1524, måste det ändå ha varit i sådant skick, att det kunde bereda en ståndsmässig bostad åt den svenske konungen Gustav I. Denne hade accepterat att sammanträffa med Frederik I i Malmö den 24 augusti för att under hanseatisk medling söka lösa den konflikt som uppstått mellan rikena. Frederik anlände själv efter en stormig överresa till Malmö på kvällen den 23 augusti och tog in på Myntergården. På aftonen avtalad dag anlände konung Gustav med sitt följe till stadens port och eskorterades av danska adelsmän med ärkebiskopen och riddaren Albert Ravensberg i spetsen till "myntmästarens hus".

På morgonen dagen efter uppvaktades Gustav I av de lybska sändebuden som var inkvarterade i huset på andra sidan gatan — nu Dringenbergska gården. Sedan lybeckarna väntat en stund "im sale", inträdde Gustav Vasa. Efter hälsningsceremonien tog alla plats, och lybeckarna uttryckte värtaligt sin önskan att försöka skapa enighet i Norden, enligt deras sekreterares rapport från mötet. Själva mötesförhandlingarna ägde till övervägande del rum i Helgeandsklostrets kyrka, belägen i nordvästra hörnet av det kvarter, som nu upptages av Stortorget — alltså strax intill Jörgen Kocks hus. Efter stora ansträngningar lyckades medlarna uppnå överenskommelser på de viktigaste punkterna den 1 september. Fyra dagar senare efter ytterligare överläggningar tog konungarna avsked av varandra.¹⁴

Gustav I var djupt missnöjd med mötesbeslutet, men mot sin värd, Jörgen Kock, tycks den svenske konungen endast ha hyst välvilja, vilken också blev bestående. Jörgen Kock tillhörde dem som Gustav inbjöd att bevista och stå fadder vid kristnandet av sonen Erik (XIV) i Stockholm söndagen efter kyndelmässodagen 1534. Med bjudningsbrevet följde ett tillägg, vari konungen bad "käre her Jörn" att, eftersom det alltid plägade vankas god köpenskap i Malmö, köpa åt honom 12 uns pärlor, likadana som de i brevet inneslutna, dessutom två stycken "dubbell tafft", ett vitt och ett rött, och två hela stycken guldbårder, det ena stycket en och en halv finger brett och det andra lite smalare. Konungens tjänare, som överlämnade brevet medförde även 28 lödiga mark silver till betalning. Uppgick utlägggen till mera, ville konungen gärna betala detta.¹⁵

Under det av Christian II:s amiral Sören Norby ledda upproret i Skåne på våren 1525 anslöt sig inte Malmö utan förhöll sig lojalt mot konung Frederik, vilket starkt bidrog till att resningen kunde slås ner. För de missräknade upproriska blev Jörgen Kock en "förrädare" mot Christians sak. Sören Norby besegrades men erhöll goda villkor vid förlikningen. Han fick bl.a. tillåtelse att i tre år hos myntmästaren i Malmö

Fig. 28. Jörgen Kocks bomärke. Sigill ur mag:s ank. skr. 18/12 1525.

låta slå mynt, försedda med kungens stämpel, och av samma lödighet som kronans mynt.¹⁶

Den stärkta position Jörgen Kock skaffat sig rubbades inte av att styvsonen Claus Kniphof agerade såsom Christian-trogen kaparekapten. Han blev tillfångatagen i oktober 1525, och Jörgen Kock var beredd att lösa ut honom. Men innan åtgärder härför hann vidtagas, blev Claus Kniphof och hans folk avrättade i Hamburg såsom sjörövare.¹⁷

Att Jörgen Kock under det oroliga året 1525 höll fast vid sin färska trohetsed till konung Frederik, har säkert varit en av anledningarna till att denne förlänade honom adelskap. I brevet härom, som är daterat vårfrudagen assumptionis (15 augusti) år 1526, säges också, att det var för den villiga och trogna tjänst Jörgen Kock bevisat konung och rike i fejd, krig och örlog, som han och hans rätta efterkommande förlänades frihet och frälse med sköld, hjälm och tecken, som riddare och svenner, rikets ädlingar, var medgivna. Adelsbrevets original är inte känt, men i det kungliga kansliets registrant finns inte blott brevtextern utan även en teckning av vapnet. Beskrivningen av detta är utförlig. Halva skölden skall vara röd och halva vit, i det röda fältet en vit lilja och i det vita fältet en röd lilja, på hjälmen tvänne veselhorn (buffelhorn), det ena rött över det vita fältet och det andra vitt över det röda fältet, och emellan hornen tvänne liljor, den ena röd över det vita fältet och den andra vit över det röda fältet. — Beskrivningen av de sistnämnda liljornas placering överensstämmer inte med vapenbilden, där de är fästa vid hornens spetsar.¹⁸

Det var Jörgen Myntmästare, ”själ en ivrig, fastän hemlig, anhängare av den lutherska villfarelsen”, som inkallade till Malmö den unge prästen Claus Mortensen. Detta påstås i den samtida, antireformatoriska krönikan om gråbrödrumunkarnas fördrivande. — Om Jörgen Kocks insatser har en dansk historieprofessor

Fig. 29. Jörgen Kocks vapen i adelsbrevet 15 aug. 1526.

sagt, att vid sidan om rikshovmästaren Mogens Göye har ingen annan dansk man av världsligt stånd gjort så mycket för reformationens utbredande i Danmark. — Men det är svårt att avgöra, om det huvudsakligen var av religiösa bevekelsegrunder som Jörgen Kock arbetade för reformationen, eller om han hoppades därigenom kunna vinna politiska och ekonomiska fördelar för borgare och allmoge. Den landsflyktige Christian II hade redan några år tidigare anslutit sig till den lutherska reformationen, liksom hans rådgivare den förre borgmästaren i Malmö, Hans Mikkelsen, som medverkat i en översättning till danska av Nya testamentet.¹⁹

Claus Mortensens predikoverksamhet 1527 samlade stora åhörarskaror, fast han i början endast fick framträda i små kapell. Man höll mäsas på danska och sjöng psalmer på lutherskt sätt. På ett i Malmö nyetablerat tryckeri trycktes under följande år mäss- och psalmbok. Det

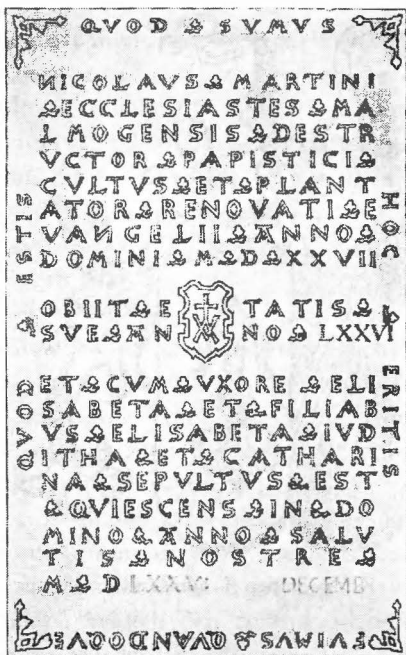

Fig. 30. Reformatorn Claus Mortensens gravsten i S:t Petri kyrkas kor. Dödsåret 1575 endast uthugget utan metallinläggning. Teckning av Einar Bager.

är troligt, att Jörgen Kock i varje fall ekonomiskt stött denna för reformationens spridning i Danmark viktiga verksamhet. Malmö blev också centrum för den nya förkunnelsen.

I oktober 1528 för Jörgen Kock till konung Frederik, som då befann sig på sitt slott Gottorp. Den långa resan och uppvakningen resulterade i ett kungabrev, vari konungen medgav borgerskapet rätt att få använda gråbrödraklostret i staden till hospital för fattiga och sjuka och helgeandsklostret till rådhus, så snart munkarna lämnat dem. Man fick inte tvinga dem därifrån, men uppmuntrade av framgången och konungens välvilja kunde borgarna självfallet inte stillsamt avvakta munkarnas frivilliga uttåg. Den

ovannämnda krönikan om gråbrödernas fördrivande berättar, att Jörgen Kock varit en av dem som mest energiskt drivit på och trakasserat munkarna.²⁰

Genom ett nytt kungligt brev den 5 juni 1529 erhöll borgerskapet i Malmö medgivande att övertaga alla gårdar och jordar som under tidernas lopp donerats till altare, mässor och kyrkliga inrättningar i staden och använda avkastningen därav till att bekosta ett hospital för fattiga och sjuka, hålla en "predikofader" och inrätta en skola med tre eller fyra "läsemästare", som kunde undervisa präster i den heliga skrift. Återigen kan man anta, att det varit Jörgen Kock som tagit initiativet. Det är känt, att han dagarna förut ämnat fara över till konungen i Köpenhamn. — Ett kvartal senare inlämnade den siste katolske "sogneherren" i S:t Petri sitt resignationsbrev. Men många borgare i Malmö höll fast vid sin gamla tro och var hätska motståndare till borgmästare Jörgen Kock.²¹

Jörgen Kocks ansträngningar för reformationen fick honom emellertid inte att glömma bort sina affärsförbindelser. Till dessa hörde riksrådet Henrik Krummedige, som gärna vistades på sitt gods Månstorp, sydost om Malmö. — Fru Anne på Månstorp och Jörgen Kocks hustru Citze gjorde också varandra tjänster. — Då Henrik Krummediges svärson, riksrådet Esge Bille, blev utnämnd till länsherre på Bergenhus i Norge på våren 1529, tog Jörgen Kock tillfället i akt att före hans avresa från Köpenhamn i två brev föreslå honom ett slags handelsavtal. Jörgen Kock erbjöd sig att varje år sända ett skepp med mjöl, malt, fläsk och andra varor, som där kunde ge Esge Bille den bästa "profit". På återresan skulle skeppet ta full last av torkad fisk, som det fanns god avsättning för. Han hade ett gott litet skepp på omkring 40 läster, vilket skulle ha kunnat åtfölja Esge Bille på resan till Bergen, om underrättelse erhöles för två månader sedan. Jörgen Kock hade också möjlighet att i

Fig. 31. Frederik I:s mynt, slagna i Malmö 1524—32.

stället sätta in ett större skepp. Han var angelägen framhålla, att han inte förväntade sig någon större fördel utan gjorde det, "Gud vet, mer för landets förbättring och bestånd, ty här är dyrt köp på torkad fisk". I ett tillägg till det ena brevet föreslog Jörgen Kock, att de skulle göra upp räkenskaperna med varandra en gång om året eller vartannat år. — Det är mycket möjligt, att ett handelsutbyte verkligen blev av, även om det inte har satt några spår i bevarade urkunder.²²

Också under 1530 skrev Jörgen Kock till Esge Bille, som skulle igångsätta myntning i Bergen och därför behövde anvisningar om lödighet och annat. Man befارade en väpnad attack från den landsflyktige Christian och behövde pengar till att besolda de värvade knektarna. Även altarsilver hamnade i myntsmedjorna. Efter ett par års uppehåll slog Jörgen Kock åter mynt i Malmö. — Han hade den 19 juli samma år fått brev på att konungen inte hade ytterligare ekonomiska krav på honom för myntning, och pantsättningen hade äntligen inlösts. I Malmö slogs åren 1531 och 1532 mynt för mer än 130.000 mark, vilket var betydligt mer än det som under samma tid lämnade myntsmedjan i Köpenhamn.²³

Fig. 32. Jörgen Kocks sigill år 1534.

Under försöket att återtaga sina riken togs Christian genom svek tillfång. Soldpenningar behövdes inte längre. Utmyntningen i Malmö fick kort varaktighet denna gången, men den måste ändå ha berett Jörgen Kock en god vinst. Hans förtjänstfulla insats skulle komma att ytterligare belönas av konungen. Genom brev den 19 november 1532 förlänades han på livstid med klostret i den dåvarande staden Tommarp i östra Skåne med all till klostret hörande egendom. Jörgen Kock förpliktades dock att vidmakthålla gudstjänsten, att sörja för klostret och dess byggnader och att ge prästerna där deras nödtorft, kläder och föda. När konungen kom till Skåne var Jörgen Kock skyldig att tillsammans med staden Tommarp lämna honom och hans folk ett "natthåll" ärligen med mat, öl och hästfoder.²⁴

I april 1533 avled konung Frederik. En herredag sammankallades i Köpenhamn. I riksrådet var katolikerna i majoritet och dessa ville inte välja Frederiks äldste son Christian till konung utan föredrog dennes minderårige broder Hans. Christian hade nämligen tidigt anslutit sig till reformationen. Valet uppsköts till nästa år och till dess skulle riksrådet med den katolske ärkebiskopen i spetsen styra riket. Protestanterna fruktade, att hela reformationsarbetet skulle komma att spolieras. Inför dessa utsikter är det förklarligt, att de ledande männen i Köpenhamn och Malmö, borgmästarna Ambrosius Bogbinder och Jörgen Kock, genom till en början hemliga kontakter sökte finna politiskt stöd. Hänvändelser genom olika sändebud till hertig Christian att låta sig krönas till konung, strandade på dennes vägran att stå i vägen för sin broder Hans.²⁵

Jörgen Kock och Ambrosius Bogbinder tog kontakt med den lybske borgmästaren Jurgen Wullenwever, som kommit till Köpenhamn för att söka Danmarks stöd i Lybecks konflikt med Nederländerna men blivit helt avvisad. De har

sannolikt enats om att Lybeck och dess allierade skulle medverka till att Christian II befriades ur sin fångenskap och återinsattes på Danmarks tron. Därmed hoppades man få garantier för reformationens bestående. Vad som i övrigt avtalats är mera osäkert, och det är svårt att avgöra, hur mycket man kan lita på Jurgen Wullenwevers bekännelse vid förhör tre år efteråt. Jörgen Kock skulle ha haft förhoppningar på att bli "oberste" i Skåne. Man kan inte helt utsluta, att Jörgen Kock haft planer på att göra Köpenhamn och Malmö till fria riksstäder liksom hansestäderna och kanske också till medlemmar i det hanseatiska förbundet.²⁶

I augusti 1533 kom en nederländsk flotteskader till Öresund under befäl av greve Christoffer av Oldenburg, befryndad med den danske exkonungen. Jörgen Kock tog kontakt med honom och erbjöd det militära ledarskapet i kampen för befriandet av Christian II. Greve Christoffer accepterade och överenskommelse ingicks i Lybeck.²⁷ Under förevändning att vilja befria Christian II, som satt fängslad på Sönderborgs slott, inföll han med sina trupper i Holstein och därmed begynte den s.k. grevefejden. Detta angrepp fick bl.a. till följd, att de landsknektar, som var förlagda i Malmö beordrades söderut av riksrådet. Jörgen Kock utnyttjade situationen och bad den 29 maj 1534 den nye länsmanen på Malmöhus Mogens Gyldenstjerne att komma till rådhuset för överläggningar. Slottsherren hade fyra dagar tidigare varit borgarnas gäst i Knutsgillet och infann sig inget ont anande. Han sattes emellertid genast under bevakning och borgarna drog beväpnade till slottet, som lätt intogs. De partier av slottet, som vette mot staden, nedrevs.²⁸

I väntan på undsättning var det livsviktigt för Malmö och Jörgen Kock att inga underrettelser om upproret sipprade ut. Två skånska riksråd och flera andra adelsmän, som ovetande kom in från Köpenhamn, arresterades och för-

des till Jörgen Kocks hus. De adelsbarn som gick i skola i Malmö togs likaledes som gisslan och inkvarterades på samma ställe. — Några tycks även före upproret ha bott hos Jörgen Kock. — I ett svar till sin "synderligen gode ven" riksrådet Anders Bille, som tydligen fått höra om oroligheterna, förklarade Jörgen Kock, att borgerskapet nödgats bemäktiga sig Malmöhus för att hindra ärkebiskopen att den vägen taga sig in i staden och hota deras liv. Han behövde inte hysa någon oro för "fångarna", varibland hans egen son befann sig. Jörgen Kock lyckades dupera de flesta riksråden, och inga motåtgärder vidtogs.²⁹

Kort efter gjorde Jörgen Kock också ett försök att överrumpla länsmanen på Köpenhamns slott vid dennes kyrkobesök. Han gömde sig med sina väpnade svenner hos Ambrosius Bogbinder, men eskorten liksom vaktstyrkan på slottet var alltför manstarka. När den lybska undsättningsflottan anlände till Öresund, var Jörgen Kock nödsakad anmäla för greve Christoffer, att endast Malmö stod honom öppet — men därmed behärskade man också Skåne. På Jörgen Kocks inrådan vände greve Christoffer sina vapen mot Själland, där han hälsades som befriare av borgare och allmoge. För att rädda sin egendom från skövling gick också de flesta adelsmännen över till honom. Köpenhamns slott kapitulerade. Jörgen Kock förmedlade själv riksrådet Esge Billes övergång till greve Christoffer och genom honom fick Mogens Gyldenstjerne skyddsbrev för sin egendom. Skåne svor greven trohet på Christian II:s vägnar. Efter det högtidliga intåget i Malmö frisläpptes alla de riddare och adelsbarn som suttit som gisslan i Jörgen Kocks hus.³⁰

Jörgen Kock, som efter Frederiks död endast en kort tid slagit mynt i riksrådets namn, återupptog nu myntningen. Många mynt präglades i Malmö, medan grevefejden varade, både i Christian II:s namn och i greve Christoffers,

Fig. 33. Hörnhusets norra gavel sedd från insidan efter friläggning.

men de flesta var "dåliga" mynt. Jörgen Kock gjorde betydande förtjänster på präglingen och växlingen men måste själv låna Christoffer stora penningssummor till utmyntningen för att täcka en del av krigskostnaderna.³¹

Till de ekonomiska problemen kom snart också andra svårigheter för greve Christoffer och hans anhängare. Hertig Christian hade hyllats som konung av den jylländska befolkningen och erhållit löfte om militär hjälp av Gustav I, som var hans svåger. En svensk här inföll i Halland. Jörgen Kock förstod, att ytterligare snar utländsk hjälp behövdes, och tillskrev återigen hertig Albrekt av Mecklenburg. — Denne hade redan vid en tidigare framställning visat ett visst intresse. Den mecklenburgska militära undsättningen, som småningom anlände, åstadkom stor förvirring. Jörgen Kock hade stora svårigheter att övertyga greve Christoffer och andra, att de kom som vänner och hjälpare. Det framgår klart, att Jörgen Kock också av mecklenburgarna betraktades som en av de ledande.³²

Jörgen Kock följde själv med den här som drog ut mot svenskarna, vilka överskridit gränsen till Skåne. Då läget blev kritiskt valde emellertid den skånska adeln med sina ryttare att gå över till svenskarna, som bearbetat dem ihärdigt och rått dem att betänka all den skada och det fördärv "then Jörrn myntemester" påfört dem. Den 12 januari 1535 angrep den svensk-skånska hären Helsingborg. Drabbningen fortsatte följande dag men fick en för försvararna ogynnsam vändning, sedan slotsherren plötsligt tagit parti för fienderna och börjat avfyra sina kanoner i deras rygg. Jörgen Kock lyckades få tag på en båt och undkom till Själland liksom en del av knektarna. Han har själv redogjort för fälttåget och slaget i brev till hertig Albrekt av Mecklenburg. Nederlaget var svårt, men det var värt en tunna guld, skrev Jörgen Kock, att få avslöjat slotsherrens och hans gelikars förrädiska sinnelag inför hela världen. Jörgen Kock

deltog själv i borgarnas och böndernas jakt på adelsmän på Själland. Riksrådet Anders Bille och flera andra skyldiga och misstänkta fängslades.³³

Nederlaget och penningbristen ökade splittningen mellan de förbundna, och Jörgen Kock och hertig Albrekts kansler hade ett mödosamt arbete att jämka och ena. Hertig Albrekt infann sig äntligen själv i Köpenhamn. Men Christian III hade stora militära framgångar och kunde i juli månad börja belägra Köpenhamn. I Öresund opererade en fientlig flotta. Malmö hotades från landsidan av svensk-skånska truppstyrkor.³⁴

Den tidigare nämnda krönikan om gråbrödrarmunkarna innehåller hårda omdömen om Jörgen Kock, men vida fientligare är "Jørgen Møntirs krønicle", egentligen en rimmad politisk stridsskrift, som tillkommit under grevefejden och skildrar händelserna fram till hösten 1535. Som historisk källa kan krönikan endast användas med stor försiktighet på grund av sin partiskhet och hätskhet mot Jörgen Kock. Han säges ha infört den lutherska läran och slutit förbund med tyska hansestäder och furstar mot riksrådsregering och hertig Christian. Fattig som en "bissekremer" hade Jörgen Kock kommit till Malmö men sedan stulit vid myntningen så länge, att han blev den främste i staden. Vid Helsingborg flydde han vid svenskarnas första skott, men

"Nu hannd well stadze miere paa Mallmøs gade och lade ssiig bessee i sin pantzir plade, for mand skall tenncke at hand saa mandelig ere, ladir hannd it dragirt slagssuerd epter ssiig bere o ij partisanir och enn hagebøsse. Saa ferdis hand till kierckij som en mandelig første." ³⁵

Belägringen av Malmö förefaller inte ha varit alltför effektiv. Jörgen Kock kunde i oktober skicka en rapport till hertig Albrekt i Köpenhamn. Han nödgades själv skriva rapporten,

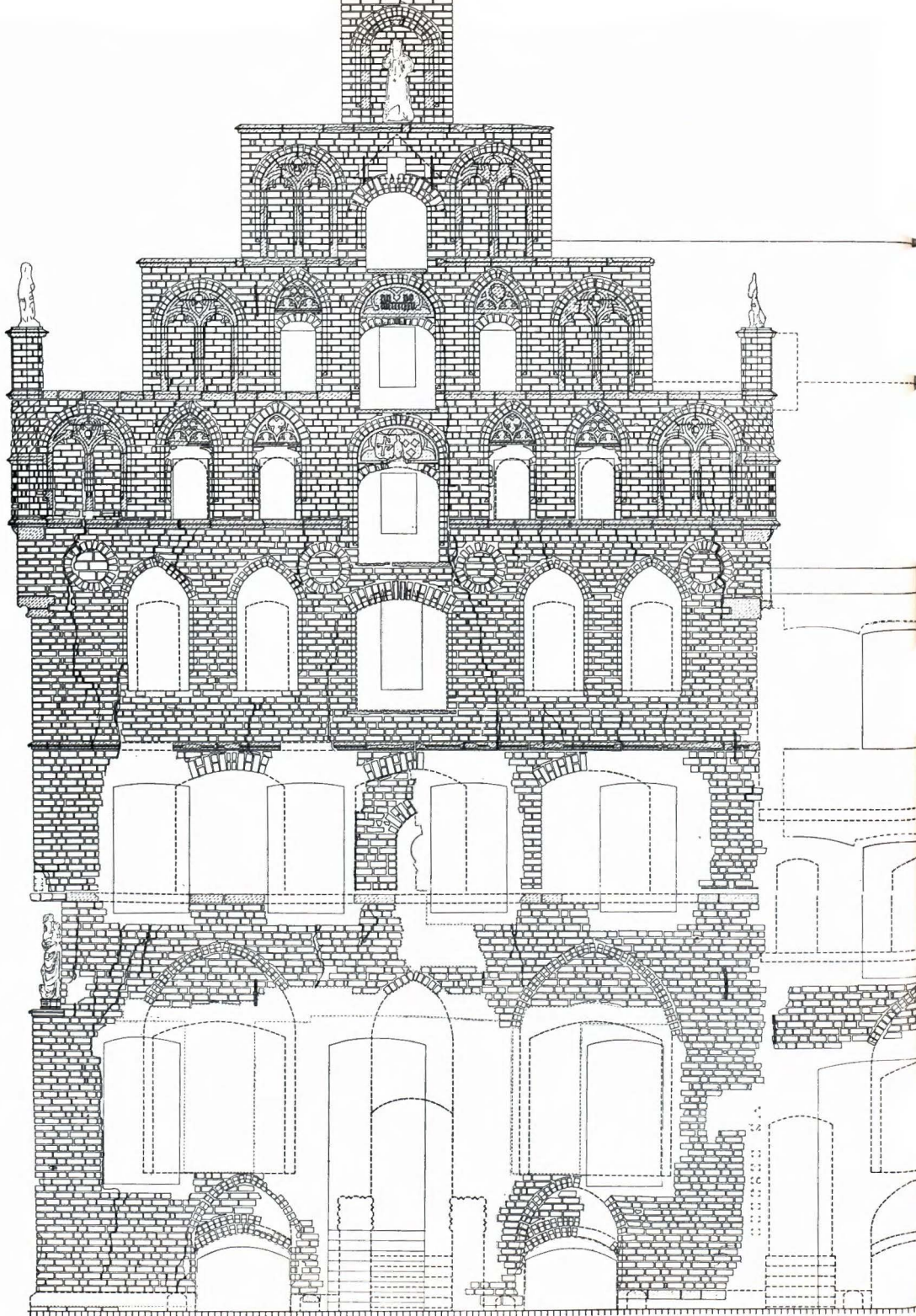

Fig. 34. Uppmätning av gårdens fasad mot Västergatan.

eftersom han sänt sin skrivare till Tyskland, och befarade, att hertigen skulle ha svårt att läsa hans handstil. Hans jakt hade ensam tagit ett skepp från "hertig Christian", vilket hade 33 läster sill ombord. "Så undsätter de goda herrar och folk mig med förnödenheter!" Jörgen Kock översände till hertigen ½ läst skånsk sill av det kapade godset och hoppades, att den ringa gåvan inte skulle bli försmådd.³⁶

Sedan Jurgen Wullenwever förlorat sin politiska maktställning i Lybeck och tillfångatagit under en resa, växte hanseaternas benägenhet att få slut på striden. I februari 1536 enades Christian III och Lybeck om fred, sedan sändebuden från Köpenhamn och Malmö besvikna lämnat överläggningarna. De avböjde också erbjudandet att ansluta sig till överenskommelsen. Man hoppades på militär och diplomatisk hjälp från bl.a. pfalzgreve Fredrik, som hade goda relationer till tyske kejsaren. Jörgen Kock fann det lämpligast och säkrast att avvakta händelsernas utveckling i Köpenhamn. I Malmö hade fredsivrarna fått övertaget, och man utnyttjade Christian III:s förnyade erbjudande att sända förhandlare. Christian godtog kapitulationen den 6 april 1536 och bekräftade stadens privilegier. Jörgen Kock skulle också benådas och återfå all sin egendom i staden och annorstädes, om han svor konungen trohet inom en viss frist. Men Jörgen Kock utnyttjade inte denna möjlighet.³⁷

I det belägrade Köpenhamn höll man ut ännu några månader. Men då undsättningen uteblev och livsmedlen tog slut, tvingades staden dagtunga den 28 juli. Från den allmänna amnestien undantogs endast Jörgen Kock och Ambrosius Bogbinder. De blev visserligen benådade men fick bosätta sig endast där konungen ville "tåla" dem. Sin vid Malmö kapitulation konfiskerade egendom återfick Jörgen Kock, men förlänningen Tommarps kloster, som Frederik I beviljat honom på livstid, hade han fråntagits under ett

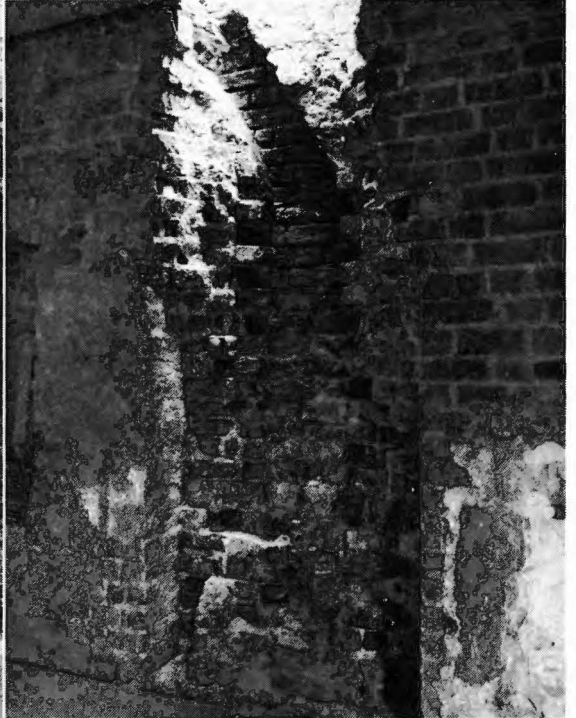
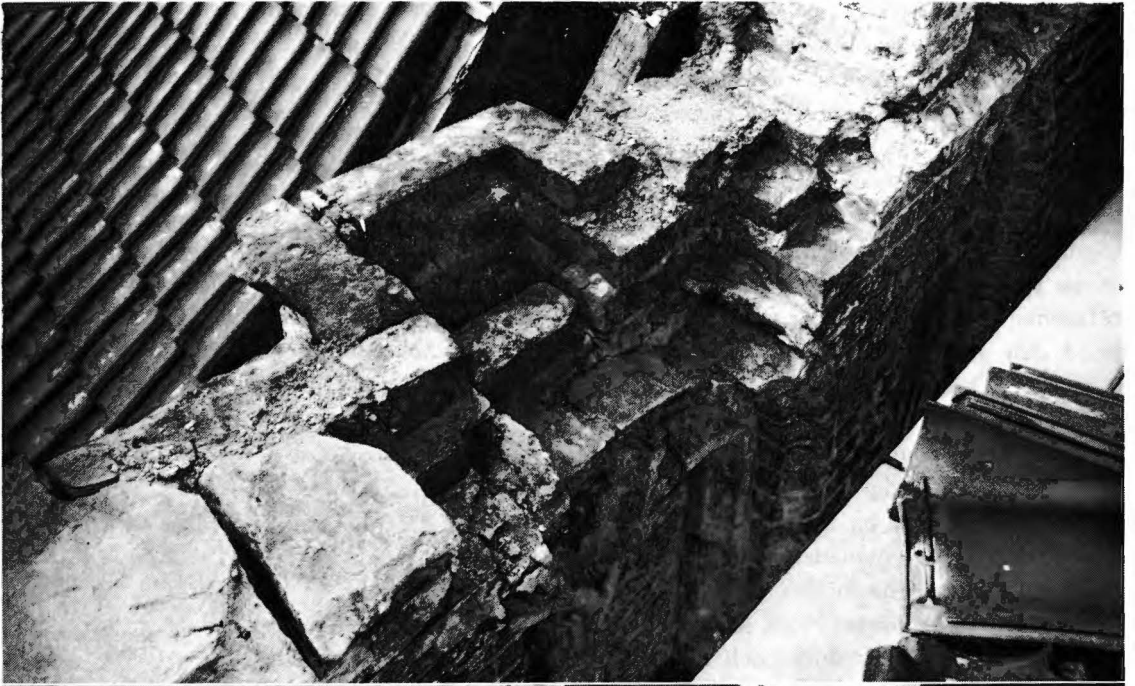
tidigare skede av fejden. Borgmästareämbetet fick han frånträda. Någon fortsatt verksamhet som myntmästare blev det aldrig mera tal om för Jörgen Kock.³⁸

Under grevefejden hade Jörgen Kock nått sin levnadsbanas höjdpunkt. Han hade spelat en betydande politisk roll med räckvidd även utanför Norden. Kampen hade han vågat för att bevara reformationen och för att bryta det katolska prästerskapets och adelsaristokratiens makt. Han hade velat stärka köpstädernas och borgarnas ekonomiska och politiska ställning men självfallet också tänkt på egen vinning. I fejden, som av skilda anledningar blev åtskilligt snedvriden, hade han och hans bundsförvanter militärt besegrats, men nederlagets följder skulle i flera avseenden bli mindre allvarliga än man kunnat befara.

Konung Christian III har inte kunnat vara okunnig om betydelsen av Jörgen Kocks insatser. — Han hade sannolikt inte blivit konung, om inte grevefejden kommit. — Riksråden skulle, enligt Reimar Kocks krönika, ha varit synnerligen förbittrade över att konungen benådade Jörgen Kock, som de ville ge skulden för hela fejden. De krävde, att han straffades till liv och egendom. Konungen skulle ha svarat, att Jörgen Kock lagt ansvaret för kriget på riksråden och velat bevisa detta med brev och sigill. Riksråden hade då funnit sig i benådningen men begärt, att Jörgen Kock skulle åläggas att lämna riket, så att de kunde slippa se honom för sina ögon.³⁹

Jörgen Kock befann sig tydligen i Christian III:s närhet i Köpenhamn efter kapitulationen och åtföljde honom sedan, då han efter sin statskupp i september 1536 for till sitt slott Haderslev i Slesvig. Reimar Kocks krönika är inte

Fig. 35. Två frilagda 1500-tals spisar. Överst visas en av rökgångarnas avslutning i norra trappgaveln.

det enda vittnesbördet om att Jörgen Kock även under sin vistelse där lämnat konungen upplysningar om biskoparnas och adelsmännens uppträdande före och under grevefejden.⁴⁰

I slutet av år 1536 befann sig Jörgen Kock åter i Malmö. Han hade anförtrotts att planera för slottets återuppbyggnad och att å kronans vägnar inlösa de gårdar som måste bort för att lämna plats åt borganläggningen. Jörgen Kocks befattning med Malmöhus är sannerligen märklig. I den gamla Myntergården hade han de första åren bedrivit sin myntningsverksamhet. Han hade 1532 lånat Mogens Gyldenstjerne pengar, så att denne av Albert Ravensbergs änka kunde tillösa sig det pantsatta Malmöhus län. Lånet förefaller ha återbetalts i början av 1534. Omkring fyra månader senare — efter att Mogens Gyldenstjerne lockats till rådhuset och fängslats — ledde Jörgen Kock stadens borgare vid överrumplingen av slottet och nedrivandet av den del som vette mot staden. År 1536 deltog han, som nämnts ovan, i planerandet för återuppbyggandet och lånade till och med ut pengar till finansieringen av företaget. Då de 12.000 mark som Jörgen Mynter försträckt var förbrukade, lovade han att bistå, till konungen kom till Malmö.⁴¹

Genom konungens förmedling försonades Jörgen Kock med adeln. I det på tyska avfattade förpliktelsebrevet på pergament tillbakakallade Jörgen Kock alla onda ord som han uttalat om adeln, och lovade konung och riksråd hörsamhet. Brevet är undertecknat med Jörgen Kocks kraftiga men ovärdade handstil: "Det vorge-schreffene beken ick Jurgen Kock mit miner egen hant."⁴²

Då ett av borgmästareämbetena i Malmö blev ledigt, enades borgerskapet om att välja Jörgen Kock och anhöll i skrivelse till konungen den 6 september 1540, att han skulle återfå sitt ämbete. Framställningen bifölls och borgmästarefullmakt utfärdades. Samma år kallades Jörgen

Kock att vara sakkunnig i den kommission, som skulle granska konungens myntmästare Reynold Junges räkenskaper. Jörgen Kock var väl skickad att upptäcka bristerna i dennes redovisning.⁴³

Som belöning och erkänsla för välförrättad revision och för alla insatser vid slottsbygget, förlänade konungen i november 1540 Jörgen Kock med Borgeby slott och by utan all avgift till kronan. Fyra månader senare utfärdades ett nytt förläningsbrev. Jörgen Kock och hans

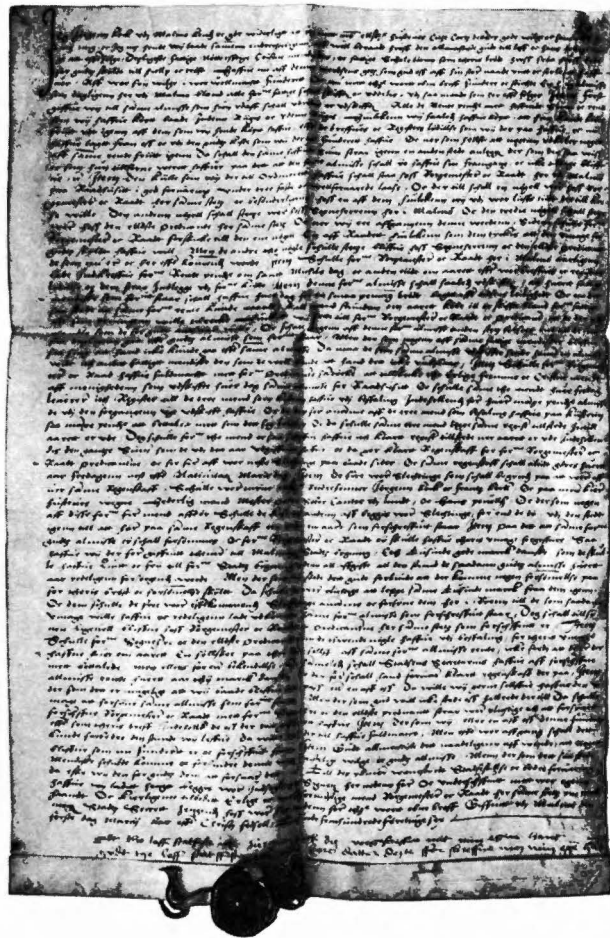

Fig. 36. Jörgen Kocks och Citzes donationsbrev av år 1546.

hustru skulle fritt få besitta under livstiden Borgeby med Löddeköpinge by och Högs mölla. I gengäld erhöll konung Christian några skuldebrev, vilka var utställda av hertig Albrekt av Mecklenburg och greve Christoffer av Oldenburg. Det gällde tydligen pengar, som Jörgen Kock tillskjutit eller lånat ut under grevefejden.⁴⁴

Flera omständigheter talar för att Jörgen Kock varit initiativtagare och sedan lett arbetet med anläggandet av nuvarande Stortorget och uppförandet av det nya rådhuset, vilket stod färdigt 1546. Han stödde också företagen genom penninglån. Jörgen Kocks huvudgård kom att ligga vid torget och utfarten till Färjeporten. Några år senare inköpte och nedrev Jörgen Kock den smala husrad, som delat "Ferjestredet" i två trånga parallella gränder. — Han förvärvade efterhand ett stort antal fastigheter i staden.⁴⁵

Ett annat, helt annorlunda minnesmärke reste sig Jörgen Kock genom den stora donation som han gav till stadens fattiga. Donationsurkunden, daterad den 1 mars 1546, finns ännu i behåll i stadsarkivet. Avkastningen av denna Jörgen Kocks och hans hustru Citzes "fundats" skulle användas till allmosor åt fattiga skolbarn och andra nödlidande människor. Daglig utdelning skulle ske från rådhuset genom borgmästarnas, rådmännens och kyrkoherdens föranstaltande. Räntepengarna på det utlånade fundationskapitalet skulle förvaras i en särskild kista på rådhuset. Den största parten av donationen utgjorde de 9.000 lybska mark, som Jörgen Kock utlånat till staden Lybeck. I det dokument, varmed Jörgen Kock den 13 december 1555, sedan hustru Citze avlidit, bekräftade donationen, finns avskrift av Lybecks revers. Den är daterad år 1538, men det rör sig med all sannolikhet om pengar, som Jörgen Kock försträckt Lybeck med under grevefejden. Först år 1670 återbetalades lånet. Fyrtio år senare uppslukades det

mesta av donationskapitalet av Magnus Stenbocks krigsfältkassa. — Till de tidigare framförda funderingarna rörande anledningen till denna donation och den valda tidpunkten skulle man kunna foga ytterligare en. Jörgen Kock kan mycket väl ha gjort sin donation till "invigningen" av det nya rådhuset, vilken av andra källor att döma ägt rum på våren 1546.⁴⁶

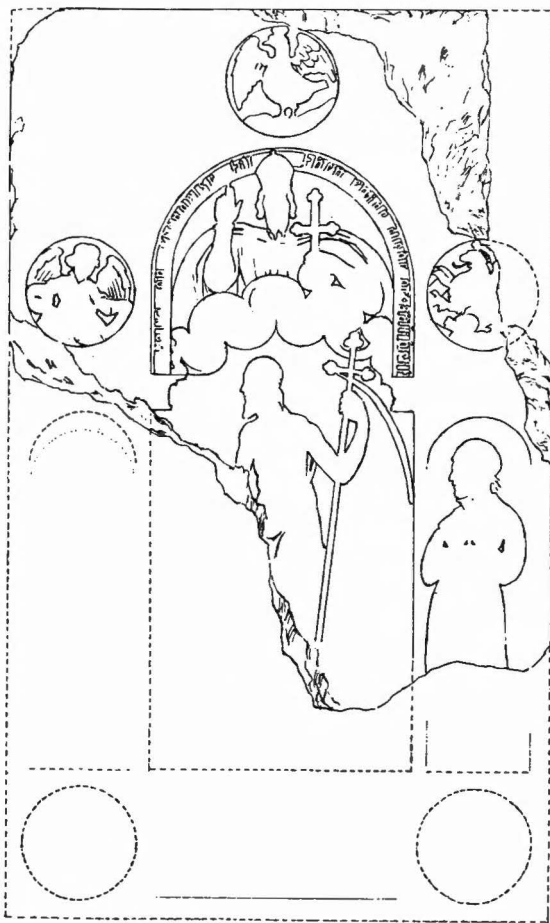

Fig. 37. Gravstenen i S:t Petris mittgång. Stenen sönderstogs vid Brunius restaurering varvid Jörgen Kocks bild försvann.

Den exakta tidpunkten för Jörgen Kocks död är inte känd. Han beseglade bekräftelsebrevet på sin donation den 13 december 1555. Detta förefaller vara Jörgen Kocks sista åtgärd, som lämnat spår i urkundsmaterialet. I S:t Petri kyrkas räkenskaper år 1555 står antecknat, att för klockringning och "leierstedt" för Jörgen Kock betalats 14 mark och för sten på hans grav 24 mark av arvingarna. Det är emellertid inte alldeles säkert, att räkenskapsåret avslutats precis vid nyår, men Jörgen Kock torde ha avlidit aningen någon dag under de sista veckorna av 1555 eller strax i början av 1556. Han fick sitt sista vilorum under mittgången i S:t Petri kyrka, där den restaurerade gravstenen nu åter ligger efter att en tid ha varit försvunnen.⁴⁷

NOTER:

I förf:s avsnitt av Malmö stads historia, II (särskilt s 14—30, 46 f) finns ytterligare uppgifter om Jörgen Kock.

¹ München-samlingen (DRA, fotokopia i MSA); tryckt i Christiern II:s Arkiv, s 374 f. Utgivaren uppger, att brevet skulle vara skrivet av Jörgen Kock, vilket emellertid är fel. Förmodligen har han blivit förledd av ett annat brev, daterat 1523 20/11 (jfr not 9), vilket avsänts av Jörgen Kock. Men båda breven är liksom ytterligare några i samma samling skrivna av Hans Byskriver i Malmö. Hans prydliga handstil påträffas i flera av stadens urkunder från denna tid.

² Historiska kildeskriber I, s 72 (Skibykröniken). — Skånska samlingar IV:2, s 30 (Seditionum Danie liber). — L. Ljungberg, Jörgen Kocks porträtt (MFA 1943), s 3 ff. — Lyder van Fredens källräkenskaper 1517—1520, s 59, 63 ff, 85.

³ Samma räkenskaper, s 80. — Citze omtalas som änka och bosatt i Köpenhamn ännu 1512 (Kjøbenhavns diplomatarium II, s 189 ff; jfr I, s 260, 285, 330). — Claus Steensen Bille, som då deltog i Christian II:s fälttåg mot Sverige skrev 1520 17/1 från Halmstad ett brev till "Sise Walters, synderlig gode wen" om ett skrin som hon förvarat åt honom. Han borde inte ha kallat henne "Walters", om hon varit omgift och han känt till detta. (Claus Steensen Billes arkiv, DRA; fotokopia i MSA). — För att

äktenskapet ingåtts omkring 1520 talar också ordalydelsen i en dom 1554 11/6, införd i Malmö stadsbog 1549—1559, s 188 ff. — Citze Kortsdatters fader hade varit rådman i Helsingör och tillhörde en flandersk släkt van Nuland. Han förde liksom Citze denna släkts vapen: tre röda fyrbladiga bloms-ter (Danmarks adels aarvog XXIII, s 331 f, och A. Thiset, Danske adelige sigiller etc., s 40, Tavle 48: F V 4).

⁴ E. Bager, Malmö adresskalender år 1519 (MFA 1961), s 40. — Malmö stadsbog 1503—1548, s 19. — Beträffande myntningen hänvisas till G. Galster, Jörgen Kock som møntmester (MFA 1956), s 18 ff.

⁵ P. F. Suhm, Nye samlinger II, s 163 b, och Kjøbenhavns Diplomatarium IV, s 394.

⁶ Malmö stadsbog 1503—1548, s 295 f.

⁷ A.a., s 48.

⁸ München-samlingen, 1523 2/10 (DRA, fotokopia i MSA). — Christiern II:s Arkiv, s 537 ff, 540 ff, 635 f.

⁹ München-samlingen, 1523 20/11 (DRA, fotokopia i MSA). — Christiern II:s Arkiv, s 581 ff. — Jfr not 1 ovan!

¹⁰ O. Nielsen, Kjøbenhavns historie II, s 75; Kjøbenhavns diplomatarium I, s 311 ff och 314 ff (1523 nov. resp. 26/11), 316—329 (3 dokument, daterade 1523 23/12), 330 f (1524 3/1). — Ink. skriv. nr B:2 (1523 23/12); MUB, s 66. — Jfr not 3 angående Citze Kortsdaters vapen.

¹¹ Malmö stadsbog 1503—1548, s 55 (1524 1/2).

¹² Frederik I:s danske registranter, s 40 ff. — Danske middelalderlige regnskaber I, s 193. — G. Galster (MFA 1956), s 27 ff. — Esge Pedersen Billes arkiv (från Jörgen Kock 1530 6/5; DRA; fotokopia i MSA).

¹³ Frederik I:s danske registranter, s 222 f, 262 (1530 26/7). — Malmö rådstuebok 1587—1592, f. 153 och 166 ff. — I Malmö rådstuebok 1609—1613, f. 30 (1609 23/6) och f. 212 (1611 21/6) samt även senare omtalas "Myntergården", men därvid har man sannolikt ej tänkt på myntsmedjan eller Malmöhus utan på "Jörgen Mynters gård".

¹⁴ Den lybske sekretären Paul vom Velde och hans Danzig-kollega skrev rapporter om mötet i Malmö; Hanserecesse III:8, nr 811, 812.

¹⁵ Gustaf I:s registratur VIII 1532—1533, s 349. — Tidigare tryckt i Aktstykker I, s 35, där det förekommer några stavningsavvikelser och vidare anges bårdernas bredd till 2 fingrar.

- ¹⁰ L. J. Larsson, Sören Norbys skånska uppror (Scandia 30), s 246, 251 ff, 264 f.
- ¹⁷ C. F. Allen, Breve og aktstykker etc. I, s 369 f, 379 f.
- ¹⁸ Danske Kancelli, Registre 3:386 (DRA; fotokopia i MSA). — Sannolikt har Jörgen Kock själv fått välja sitt sköldemärke och att det blev just två liljor, kan hänga samman med att hustrun Citze Kortsdatters morfader, tullaren Peder Hansen i Helsingör fört detta vapen, fast med andra färger. Han hade först haft endast bomärke, men från omkring 1480 bar hans sigill i stället de två liljorna. Även ättlingar till Citze Kortsdatters morbröder beseglade med liljevapnet. A. Thiset, Danske adeliga sigiller etc., s 42 f. Tavle 51: F XV 1—4, 9—12.
- ¹⁹ Krøniken om graabrødrenes fordrivelse, s 36. — G. Johannesson, Den skånska kyrkan och reformationen, s 159 ff, 344 f. — L. Nielsen, Dansk bibliografi 1482—1550. — Jörgen Kocks medlemskap i "Stora Prästgillet i Lund" (Danmarks gilde- og lavskraaer I, s 475, 484) behöver inte innebära allvarligt religiöst intresse.
- ²⁰ Ink. skriv. nr A:56 (1528 10/10); MUB, s 76. — Jörgen Kock omnämner resan i brev till Henrik Krummedige 1528 24/10 (Henrik Krummediges arkiv; DRA; fotokopia i MSA).
- ²¹ Ink. skriv. nr A:57 (1529 5/6). — Frederik I:s danske registranter, s 207 f. — Fru Anne Henrik Krummediges till dottern fru Sophie Bille 1529 1/6 (Esge Pedersen Billes arkiv; DRA; fotokopia i MSA). — Malmö stadsbog 1503—1548, s 83. — Resignationsbrevet är daterat 1529 29/9; Ink. skriv. nr B:5.
- ²² Henrik Krummediges arkiv 1524, odat. (till Fru Anne Rud från Sidsel Cortsdatter; DRA; fotokopior i MSA). — Se även föregående not. — Esge Pedersen Billes arkiv, 1529 21/4, 27/4 (DRA; fotokopior i MSA). — Men att Jörgen Kock skulle ha ingått kompanjonskap om kopparhandel med Anders Bille och Johan Urne, såsom G. Johannesson påstår (Den skånska kyrkan etc., s 209), kan ej utläsas av det åberopade brevet (Anders Bentsen Billes arkiv, 1534 20/8 från Johan Urne; DRA; fotokopia i MSA). Betalningen för den genom Johan Urne inköpta kopparn skulle endast deponeras av Anders Bille hos Jörgen Kock för att där hämtas av säljaren!
- ²³ Esge Pedersen Billes arkiv, 1530 6/5 (DRA; fotokopia i MSA). — Diplomatarium Norvegicum 2:2 nr 1097, 1099; 10 nr 610; 11 nr 552. — Frederik I:s danske registranter, s 258. — G. Galster, A.a. (MFA 1956), s 35.
- ²⁴ Frederik I:s danske registranter, s 339.
- ²⁵ A. Heise, Herredagen i Kjøbenhavn 1533 (i DHT 4 R 3), s 422, 425, 489 ff. — Grevefejden har behandlats av flera författare under olika synvinklar: C. Paludan-Müller, Grevens Feide I—II; K. Ljungfors, Jörgen Kock, Malmö och Grevefejden (i MFA 1941); G. Johannesson, Den skånska kyrkan etc.; förf:s otryckta uppsats: Skåne under Grevefejden.
- ²⁶ L. Weibull, Ett blad ur Reimar Kocks krønika (i Skånska Samlingar IV:2), s 8. — Reimar Kock var med i Köpenhamn under herredagen och det är möjligt, att Jörgen Kock varit hans sagesman i vissa krønikeavsnitt. — G. Waitz, Lübeck unter Jürgen Wullenwever etc. III, 491:17.
- ²⁷ G. Waitz, A.a. III, 491:9, 493:37. — Aktstykker I, s 560:8.
- ²⁸ Aktstykker I, s 83, 90. — Att överrumplingen av slottet skedde den 29/5, framgår av en samtida uppteckning, tryckt i Danske magazin III, s 303.
- ²⁹ Aktstykker II, s 15 f (Jörgen Kock till Anders Bille 1534 6/6). — Anders Bille erhöll också ett brev från borgmästare och råd i Malmö (Anders Bentsen Billes arkiv, 1534 8/6; DRA; fotokopia i MSA).
- ³⁰ O. Nielsen, Kjøbenhavns historie II, s 135. — Aktstykker II, s 21, 22 f och 29 f. — Nye danske magazin V, s 130. — Malmöborgaren Henrik Smiths krønika eller "danske aarvog" (i Historiske kildeskrifter I), s 628.
- ³¹ G. Galster, A.a. (MFA 1956), s 37 ff.
- ³² Aktstykker I, s 193 f, 221 f, 224 f (Jörgen Kock till hertig Albrekt av Mecklenburg 1534 17/11), s 244 f, 249 f, 254 f, 278 f (Jörgen Kocks odaterade brev till hertig Albrekt), 309 ff. — Kjøbenhavns diplomatarium II, s 247 ff.
- ³³ Aktstykker I, s 239 f, 317, 323 ff, 329 (Jörgen Kock till hertig Albrekt 1535 23/1). — Gustaf I:s registratur X, s 346 ff.
- ³⁴ Aktstykker I, s 320, 337 f, 377 ff, 400 f (Jörgen Kock till hertig Albrekt 1535 6/5); II, s 99.
- ³⁵ Danica K 52 (KB, Stockholm; fotokopia i MSA). Texten är utgiven av Elof Tegnér i Samlingar till Skånes historia, 1871, s 28 ff. I textutgåvan finns ett antal smärre felläsningar, bl.a. i det citerade avsnittet.
- ³⁶ Aktstykker II, s 164 f (1535 29/10).
- ³⁷ Aktstykker I, s 454 ff, 483, 494 f, 515 f, 529 f; II, s 161 f. — Danske magazin 3 R 5, s 293 f. — Henrik Smiths danske aarvog (i Historiske kildeskrifter I), s 631. — Ink. skriv. nr A:62 (1536 6/4); MUB, s 79 ff.

- ³⁸ Kjøbenhavns diplomatarium I, s 387 ff; II, s 354 f, 453 ff.
- ³⁹ C. Paludan-Müller, Grevens feide II, s 371 f.
- ⁴⁰ Ink. skriv. nr A:66 (1536 18/8), vari Christian III meddelar, att Jörgen Kock välvilligt återskänkt sin tredjepart i en kravell, som av hans jakt fråntagits konungens hövitsman, och anmodar vederbörande borgare i Malmö att också avstå sina parter. — A. Heise, Wulfgang von Utenhof (i DHT 4 R 6), s 244 ff.
- ⁴¹ Danske kancelliregistranter 1535—1550, s 35. — Danske magazin VI, s 35, och 3 R 6, s 345.
- ⁴² Rigsraadets arkiv, 1539 1/10 (DRA; fotokopia i MSA).
- ⁴³ Danske kancelli, Indlæg 1540 6/9 och koncept till konungens bifall samt fullmakt, båda utan datum (DRA). — Reynold Junges møntmesterregnskaber 1534—1540, s XXVI.
- ⁴⁴ Danske kancelliregistranter 1535—1550, s 152 (1540 23/11), 166 (1541 20/3). — Kr. Erslev, Danmarks len og lensmænd 1513—1596, s 65.
- ⁴⁵ Malmö stadsbog 1503—1548, s 236 ff. — Registrum ville Malmøyghe, f. 38 ff. — E. Bager, Malmö byggnadshistoria, s 294.
- ⁴⁶ Donationshandlingarna ingår i Malmö S:t Petri kyrkas arkiv (MSA). — E. Bager, Jörgen Kocks fundats och hans gravsten (i MFA 1939), s 62 ff, och densamme, Jörgen Kocks fundats (i Danske magazin 7 R 6), s 394 ff.
- ⁴⁷ S:t Petri kyrkas räkenskaper 1555, f. 389, 393. — E. Bager, Malmöhistoria i sten I, s 38 ff.

FÖRKORTNINGAR:

DHT (Dansk) historisk tidsskrift
 DRA (Danska) rigsarkivet
 KB Kungliga biblioteket, Stockholm
 MFA Malmö fornminnesförenings årsskrift
 MSA Stadsarkivet i Malmö
 MUB Malmö stads urkundsbok

OTRYCKTA KÄLLOR:

Stadsarkivet i Malmö (MSA)

Magistratens arkiv: Ink. skriv. nr A:56, 57, 62, 66; B:2, 5.

Rådhusrättens arkiv: Rådstuebok 1587—1592, 1609—1613.

S:t Petri kyrkoarkiv: Donationshandlingar, Kyrkans räkenskaper 1555.

Rigsarkivet, Köpenhamn (DRA)

Danske Kancelli: Registre 3:386, Indlæg München-samlingen
 Rigsraadets arkiv

Privatarkiver: Anders Bentsen Billes arkiv
 Esge Pedersen „ „
 Claus Steensen „ „
 Henrik Krummediges „ „

Kungliga biblioteket, Stockholm (KB)

Danica K 52 (Jørgen Møntirs krønicle)

TRYCKTA KÄLLOR SAMT CITERAD LITTERATUR:

Aktstykker til Nordens historie i Grevefejdens tid I—II, udg. C. Paludan-Müller. Odense 1852.

Allen, C. F., Breve og aktstykker til oplysning af Christiern den andens og Frederik den førstes historie I. Khvn 1854.

Bager, E., Jörgen Kocks fundats (Danske magazin 7 R 6). Khvn 1957.

—, Jörgen Kocks fundats och hans gravsten (MFA 1939).

—, Malmö adresskalender år 1519 (MFA 1961).

—, Malmö byggnadshistoria till 1820 (Malmö stads historia I). Malmö 1971.

—, Malmöhistoria i sten. I. Malmö 1958.

Christiern II:s arkiv, utg. N. J. Ekdahl. Sthlm 1835—1842.

Danmarks adels aarvog XXIII. Khvn 1906.

Danmarks gilde- og lavskraaer fra middelalderen I, udg. C. Nyrop. Khvn 1899.

Danske kancelliregistranter 1535—1550, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup. Khvn 1881—1882.

Danske magazin III; VI; 3 R 5, 6; 7 R 6.

Danske middelalderlige regnskaber I, udg. G. Galster. Khvn 1944.

Diplomatarium Norvegicum 2, 10, 11.

Erslev, Kr., Danmarks len og lensmænd 1513—1596. Khvn 1879.

Kong Frederik den førstes (I:s) danske registranter, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup. Khvn 1879.

Galster, G., Jörgen Kock som møntmester (MFA 1956).

Konung Gustaf den förstes (I:s) registratur, VIII, X. Hanserecesse III:8.

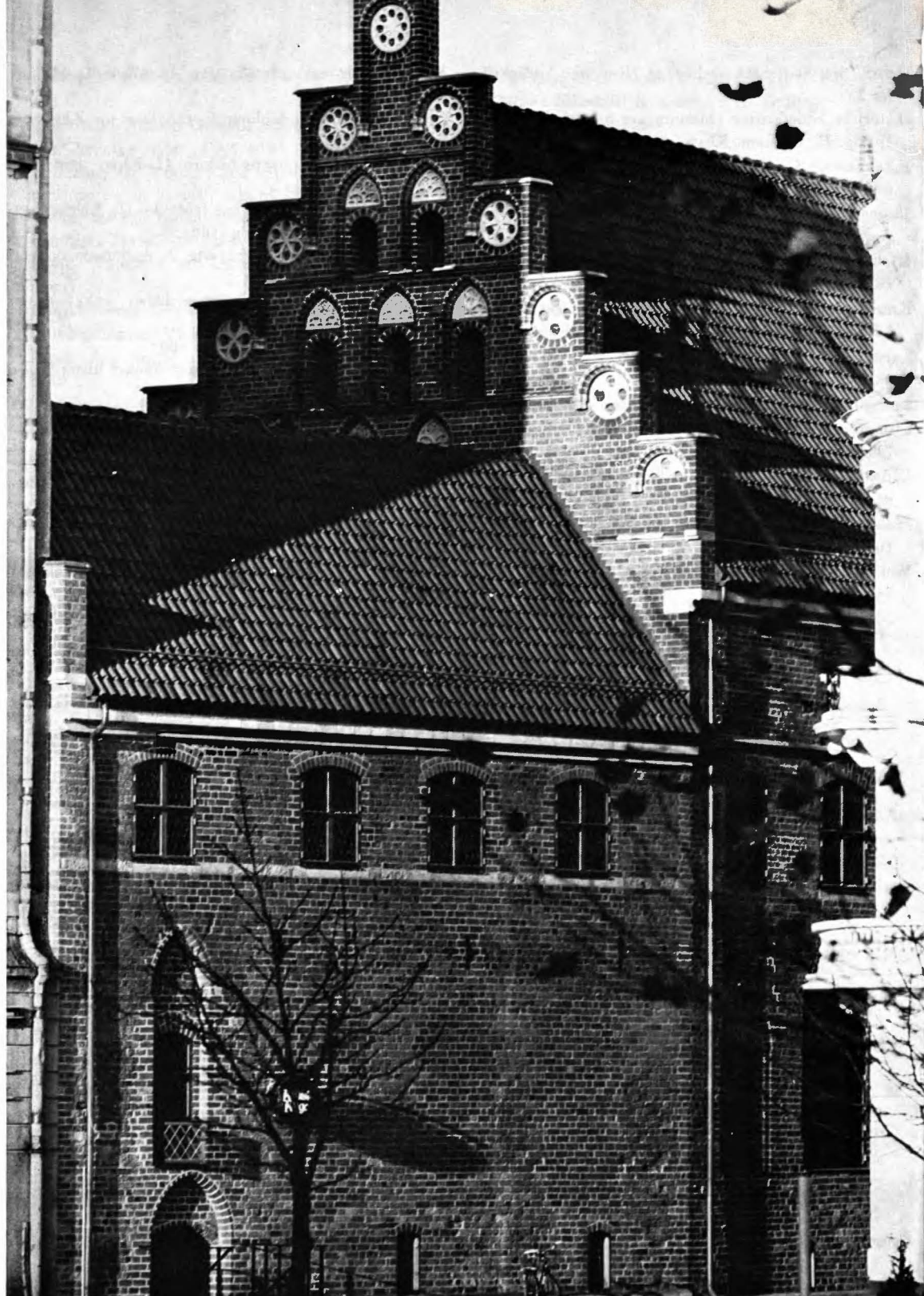
Heise, A., Herredagen i Kjøbenhavn 1533 (DHT 4 R 3. 1872—1873).

—, Wulfgang von Utenhof (DHT 4 R 6. 1877—1878).

- Henrik Smiths danske aarvog, se Historiske kildeskrifter I.
- Historiske kildeskrifter (Monumenta historiarum Danicæ) I, udg. H. Rørdam. Khvn 1873.
- Johannesson, G., Den skånska kyrkan och reformationen. Lund 1947.
- Jörgen Möntirs kröniker (Samlingar till Skånes historia 1871—1872).
- Kjöbenhavns diplomatarium I, II, IV. Khvn 1872—1879.
- Kroniken om graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark, oversat af H. Heilesen. Haderslev 1967.
- Larsson, L. J., Sören Norbys skånska uppror (Scandia 30. 1964).
- Ljungberg, L., Jörgen Kocks porträtt (MFA 1943).
- Ljungfors, K., Jörgen Kock, Malmö och Grevefejden (MFA 1941).
- Lyder van Fredens kämnärsräkenskaper 1517—1520, utg. L. Ljungberg. Malmö 1960.
- Malmö stadsbog 1503—1548, udg. E. Kroman. Khvn 1965.
- Malmö stadsbog 1549—1559, udg. E. Bager. Khvn 1972.
- Malmö stads urkundsbok, utg. L. Weibull. Malmö 1917.
- Nielsen, L., Dansk bibliografi 1482—1550. Khvn og Kristiania 1919.
- Nielsen, O., Kjöbenhavns historie II. Khvn 1879.
- Nye danske magazin V.
- Paludan-Müller, C., Grevens feide I—II. Khvn 1853—1854, reprografisk udg. 1971.
- Registrum ville Malmöyge, utg. I. Andersson och L. Ljungberg. Malmö 1937.
- Reynold Junges møntmesterregnskaber 1534—1540, udg. G. Galster. Khvn 1934.
- Skånska samlingar IV:2. Lund 1897.
- Suhm, P. F., Nye samlinger til den danske historie, II. Khvn 1793.
- Thiset, A., Danske adelige sigiller fra det XV., XVI. og XVII. Aarh. Khvn 1905 etc.
- Tomner, L., Skåne under Grevefejden (manus).
- , Stadens historia 1500—1658 (Malmö stads historia. II). Malmö 1977.
- Waitz, G., Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die Europäische Politik III. Berlin 1856.
- Weibull, L., Ett blad ur Reimar Kocks krönika (Skånska samlingar IV:2). Lund 1897.

Fig. 38. Jörgen Kocks adelsvapen.

Byggnadsundersökningen av Jörgen Kocks gård

AV RIKARD HOLMBERG

Sedan år 1963 tillhör Jörgen Kocks hus en personalstiftelse vid Kockums mekaniska verkstad, som uppkallats efter sin innehavda fastighet "Jörgen Kocks hus". Under åren 1965—67 företog stiftelsen den ombyggnad av huset, som gav det dess nuvarande utseende, och som innebar, att yttermurarna i stort sett återställdes i ursprungligt skick. Arkitekt var Sture Kelfve och byggmästare John Helgesson. Konservering av målningar och skulpturer utfördes av konservator Albert Eriksson. Den stora gavelns fyra kritstensskulpturer kopierades i fransk kalksten av konservator Vitus Nielsen, Köpenhamn. Byggnadsundersökningen utfördes av personal vid Malmö museums historiska avdelning samt av Tommy Puktörne, som av byggherren särskilt anställdes för ändamålet. Uppmättningsritningarna har utförts av Puktörne, Rikard Holmberg samt av Marie Johansson, vilken senare även utfört merparten av renritningsarbetet. Smärre grävningsundersökningar på gårdsplanen och i västergatslängans källare utfördes av Nils-Ove Nilsson och Göran Winge.

Då restaureringsarbetet började i februari 1965, var byggnaden helt överputsad, såväl inom utvändigt. Det enda ställe, där det ursprungliga murverket var tillgängligt för observation, var insidan av den stora gaveln mot Västergatan, vilken kunde iakttagas i vindspanet. Överallt i byggnaden var annars murarna täckta av tjocka puts- och tapetlager, som måste

avlägnas innan några iakttagelser kunde göras. Av arbetstekniska skäl måste denna avknackning ske parallellt med rekonstruktionsarbetena, och byggnadsundersökningen kom därför att spänna över en mycket lång tidsrymd och var i själva verket inte avslutad förrän under hösten påföljande år. Under arbetets lopp gjordes naturligtvis under dessa omständigheter då och då iakttagelser, som utvisade att en del rekonstruktioner kommit att utföras på ett delvis missvisande sätt. På uppmättningsritningarna har emellertid rekonstruktionerna anpassats efter de slutliga undersökningsresultaten, och det föreligger således en del skillnader mellan dessa ritningar och den färdigrestaurerade byggnaden, även bortsett från de fall, där byggnaden av konstruktiva skäl fått ett utseende, som avviker från det ursprungliga.

Grundplan och grundförhållanden Spår av äldre bebyggelse

Jörgen Kocks gård är belägen i det nordöstra hörnet av kvarteret Frans Suell, och komplexet består av tre sammanbyggda, i ett sammanhang uppförda huskroppar. Längs Västergatan ligger således i nordväst en huskropp, här benämnd västergatslängan, fig. 3. Öster om denna ligger med fasaden mot Frans Suellsgatan en huskropp, som höjer sig över de båda andra, och som här benämnes hörnhuset. Söder om hörnhuset når den tredje huskroppen fram till Stor-

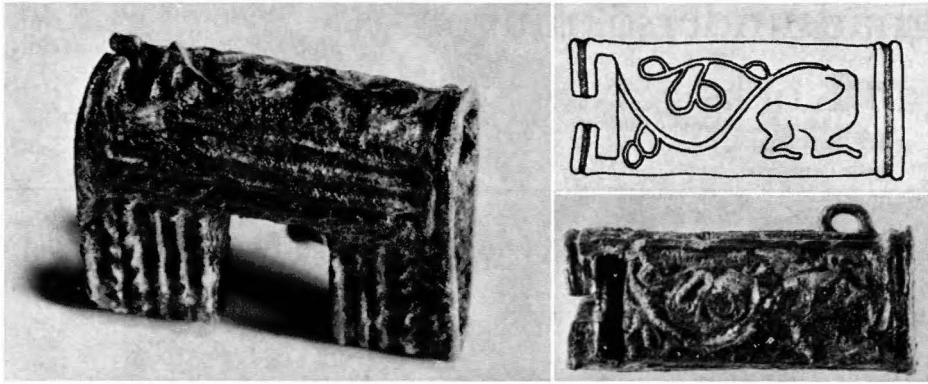

Fig. 39. Ornerat s.k. bultlås (hänglås) från 12—1300-talet. Jordfynd från gårdens urschaktning.

torget och har därför här erhållit benämningen stortorgslängan. På fig. 4 har söder om denna långa inritats en dokumentariskt belagd portöppning och på motsvarande sätt väster om västergatslängan ett mellanrum till den närmaste grannfastigheten, ett dropprum. De tomtgränser, som inritats på denna plan, är således ej de nutida utan rekonstruerade 1500-talsgränser. I vinkeln mellan hörnhus och västergatslänga och på stortorgslängans gårdsfasad har inritats de privetutbyggen (toaletter), som spårades vid undersökningen. Däremot har vare sig de i samband med restaureringen rivna 1800-talstillbyggnaderna eller den nyuppförda gårdslängan markerats.

Grunderna för byggnadskomplexet är nedgrävda i sand, som synes utgöra ett gott underlag, eftersom sättningssprickor av större betydelse endast förekommer kring gatuhörnet Västergatan—Frans Suellsgatan. På denna svaga punkt fick särskilda förstärkningsåtgärder vidtagas vid restaureringen. Grunden mot Frans Suellsgatan är särskilt bred närmast hörnet, vilket kan sättas i samband med att man redan vid uppförandet varit medveten om de dåliga

grundförhållandena. Flertalet sprickor i det äldre murverket torde bero på rostande ankarjärn samt på de förflyttningar av fönster- och dörröppningar, som framför allt synes ha utförts i samband med den av Frans Suell i slutet av 1700-talet företagna ombyggnaden och den av F. H. Kockum år 1846.

Tydliga äldre byggnadslämningar kunde endast iakttagas i källaren till västergatslängan, där en grundmur till en tidigare byggnad löpte omedelbart innanför den södra ytterväggen, fig. 3. Denna, av stora gråstenar i flera skift lagda grund, kan även iakttagas i västergatslängans västra gavel. Tyvärr påträffades ingen medeltida marknivå i direkt kontakt med grunden, eftersom nedgrävningar för senare tillbyggnader, källare och ledningar nästan överallt både i gatan och på gårdsplanen hade förstört alla nivåer före 1800-talet. Endast på ett mycket begränsat område på gårdsplanen söder om västergatslängan kunde ett mörkt kulturlager iakttagas. I lagret påträffades ett vackert ornerat bultlås av brons, fig. 39, som ger en datering till medeltiden men knappast närmare än till 12—1300-tal. Det mörka kulturlagret med bult-

Fig. 40. Hörnhusets norra gavel före restaureringen.

låset låg enligt muntliga uppgifter direkt ovanpå ett lager av sandblandad lera. Då detta lerlager låg direkt på naturliga jordlager torde lerlagret således representera gårdsplanens äldsta marknivå, sedan tomten under medeltiden bebyggts.

Exteriör

Komplexets exteriör mot Västergatan består av två delar, hörnhusets gavel och västergatslängans fasad, fig. 34. Västergatslängan är komplexets sämst bevarade del, och dess gatufasad var endast till sin nedre del någorlunda säkert rekonstruerbar. Även i detta parti fanns stora

skador, särskilt kring den 1878 upptagna porten längst i öster. Rekonstruktionen av den ursprungliga dörr- och fönstergrupperingen underlättades emellertid i hög grad av att längan visade sig vara indelad i tre enheter, bodar. Den östligaste boden visade sig invändigt ha spår efter en ingång. Därefter följde västerut utvändigt spår efter en spetsbågig nisch, som inramat ett stort fönster, samt därunder, under portens marknivå, invändiga spår efter en källarhals. Slutligen fanns det i bottenvåningen spår efter ett litet fönster, utan nisch. I den mellersta boden fanns det spår efter alla dessa typer av öppningar i murens ytterliv, och i den

västra syntes spår efter dörr, stort fönster och källarhals. Däremot saknades det i denna bod varje som helst spår efter något litet fönster, och något sådant blev ej heller rekonstruerat. På ritningen, fig. 34, visas var det bör ha suttit. Av allt att döma blev det helt ödelagt vid Frans Suells ombyggnad, då man satte in ett större fönster på samma plats. Frans Suells nya fönster har även ödelagt en del andra viktiga murpartier, och till följd av det är den ursprungliga bredden på de båda andra små fönstren osäker, liksom bredden på samtliga ingångar till botten-våningen.

Från fönsterindelningen i västergatslängans övre våning föreligger endast spåren efter en karm till ett fönster över det förmodade lilla fönstret i den västra boden och efter en karm till ett fönster över ingången till den mellersta boden. I rekonstruktionsförsöket på ritningen, fig. 34, har det antagits, att alla fönsteröppningar över ingångar och små fönster i botten-våningen varit lika breda som dessa små fönster. Emellan dessa har helt hypotetiskt placerats bredare fönster över bottenvåningens stora nisch-fönster.

Väster om västergatslängans nuvarande avslutning i väster har inritats en öppning till ett dropprum, som endast torde ha existerat under en helt kort tid. Det har således av allt att döma blivit förbyggt i samband med uppförandet av det korsvirkeshus, vars konturer inritats efter ett foto, fig. 17, omedelbart t.h. om västergatslängans gavel. Enligt Einar Bager torde denna byggnad ha tillkommit i slutet av 1500-talet.

Hörnhus och västergatslänga har legat i förband med varandra, men tyvärr var övergången i murverket svårt skadad av en inhuggen stupränna. Huskropparnas inbördes olika karakter demonstreras i exteriören på så sätt att västergatslängans utsmyckning i större utsträckning än hörnhusets utförts i tegel. Således utvisade rester i västgaveln, att takgesimsen varit en te-

gellist, vars exakta utseende dock inte kunde fastställas. Sockeln och dropplisten under den övre våningens fönster var dock på båda huskropparna utförd i kritsten. Just denna dropp-list var helt avhuggen längs båda gatufasaderna och har därför vid restaureringen ej rekonstruerats utan fått förbli ett kritstensband i murlivet. Sockeln har däremot förnyats med nyhuggna block. Dess närmare utseende kring källarhalsar och ingångstrappor kunde ej avläsas någonstans i gatufasaden. På ritningen, fig. 34, har de yttre källarhalsarna rekonstruerats med ledning av spår invid gårdsplanens källarnedgång, fig. 44. Kritstensavtäckningen är dock helt hypotetisk. Vid restaureringen har samtliga källarhalsar i denna fasad utformats som fönster, vilket f.ö. sedan 1800-talet varit fallet med alla utom den östligaste i hörnhuset. Beträffande ingångstrap-

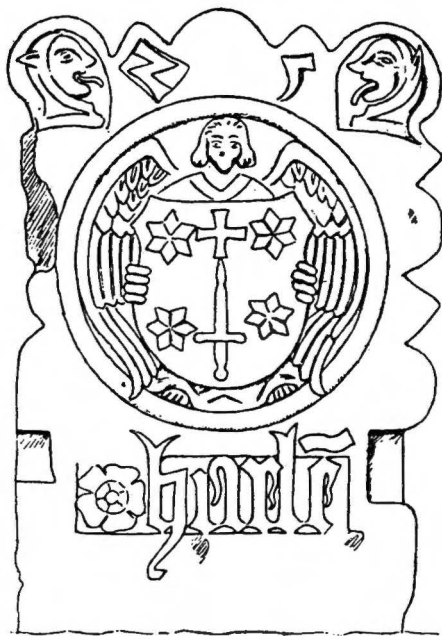

Fig. 41. Bislagssten med årtalet 1525, möjligen från en gård strax intill Jörgen Kocks. Teckning E. Bager.

pornas utformning gav undersökningen inga närmare informationer, bortsett från att trappan till den mellersta boden i västergatslängan visade sig ha haft kalkstenbeläggning.

Hörnhusets ingång har på ritningen, fig. 34, hypotetiskt försetts med ett bislag (sittbräden med stenstöd). Som förlaga för bislagsstolparna har använts en på Malmö museum förvarad stolpe med årtalet 1525, fig. 41, d.v.s. samma datering som hörnhusgavelns. Med all sannolikhet torde väl denna ingång ha varit utformad som en rikt profilerad kritstensportal, men av någon sådan utsmyckning hade inga spår bevarats. Dörröppningens bredd har beräknats med ledning av dels invändiga spår efter en stickbågig nisch, fig. 49, dels de utvändiga efter en spetsbågig. En kritstensomfattning kan emellertid ha medfört en insnävring av breddmättet, som ej kan uppskattas. De yttre spåren efter den spetsbågiga nischen framkom tyvärr i ett sent skede av restaureringen, eftersom de var dolda inne i muren, och portalen har till följd därav endast markerats av en nisch, som något så när torde motsvara blinderingen över öppningen. I äldre handlingar finns inga omnämnanden av denna huvudingång, och av allt att döma har den igensatts på 1600-talet och sedan ej återupptagits förrän år 1937, då dock alla lämningar efter den äldre omfattningen synes ha spolerats.

Hörnhusgaveln var i övrigt jämförelsevis väl bevarad, även om F. H. Kockums fönster i bottenvåningen och Chr. Gadds i den övre ödelagt det mesta av de ursprungliga omfattningarna. Så pass mycket återstod dock, att de utförda rekonstruktionerna av 2 fönster i bottenvåningen och av 3 i den övre våningen torde kunna anses tillförlitliga. Det mellersta fönstret i den övre våningen har någon gång under 1600-talet, eller möjligen redan under 1500-talet, ersatts av ett karnap, år 1715 omnämnt som "en alcou eller utbygge av sten". Som ritningen visar synes

detta karnap ha blivit nedmonterat under 1700-talet och ersatt av en rund nisch eller fönsteröppning. Av vindsvåningarna blev 1878 den nedersta ombyggd till bostadsvåning, varvid de fyra gluggarna utvidgades till fönster. Vid restaureringen kunde de utan svårighet återställas. Magasinsluckorna synes såväl i denna som i de tre övriga vindsvåningarna redan tidigare ha förminskats till gluggar. De sekundära insättningarna har vid restaureringen avlägsnats, och de ursprungliga öppningarna kunde på så sätt framtagas i oskatt skick med bl.a. helt bevarade kalkstensbröstningar. De två mellersta vindsvåningarnas gluggöppningar hade undergått vissa smärre förändringar, men kunde utan svårighet återställas. Över den översta magasinsluckan iaktogs spår efter en ursprunglig hissbox, som vid restaureringen markerades i murytan. Gavelns arkitektoniska utsmyckning i kritsten och formtegel var tämligen komplett bevarad, men däremot i stor utsträckning så hårt vittrad, att den måste kompletteras eller helt utbytas. Detta gäller således större delen av kritstenslisterna, de fyra skulpturerna samt de spiralmurade sidotinarna. I de fyra runda blinderingarna har med ledning av äldre avbildningar insatts masverk i fyrpassform.

I exteriören mot Frans Suellsgatan och Stortorget ingår fasaderna till stortorgslängan och hörnhuset, fig. 42. Som framgår av plandispositionen, fig. 3, 4 och 6, synes dessa båda huskroppar ursprungligen ha utgjort en bostadsenhet, vilket återspeglas i den enhetliga arkitektoniska utsmyckningen. Vid ombyggnaden 1878 blev de båda byggnadsdelarna sammanförda under samma tak, samtidigt som de båda påbyggdes till trevåningshus. Stortorgslängan ligger i en viss vinkel gentemot hörnhuset och skulle således rätteligen på fig. 42 ha återgivits något förkortad. För enkelhetens skull har emellertid fasaden inritats, som om den varit sedd rakt framifrån.

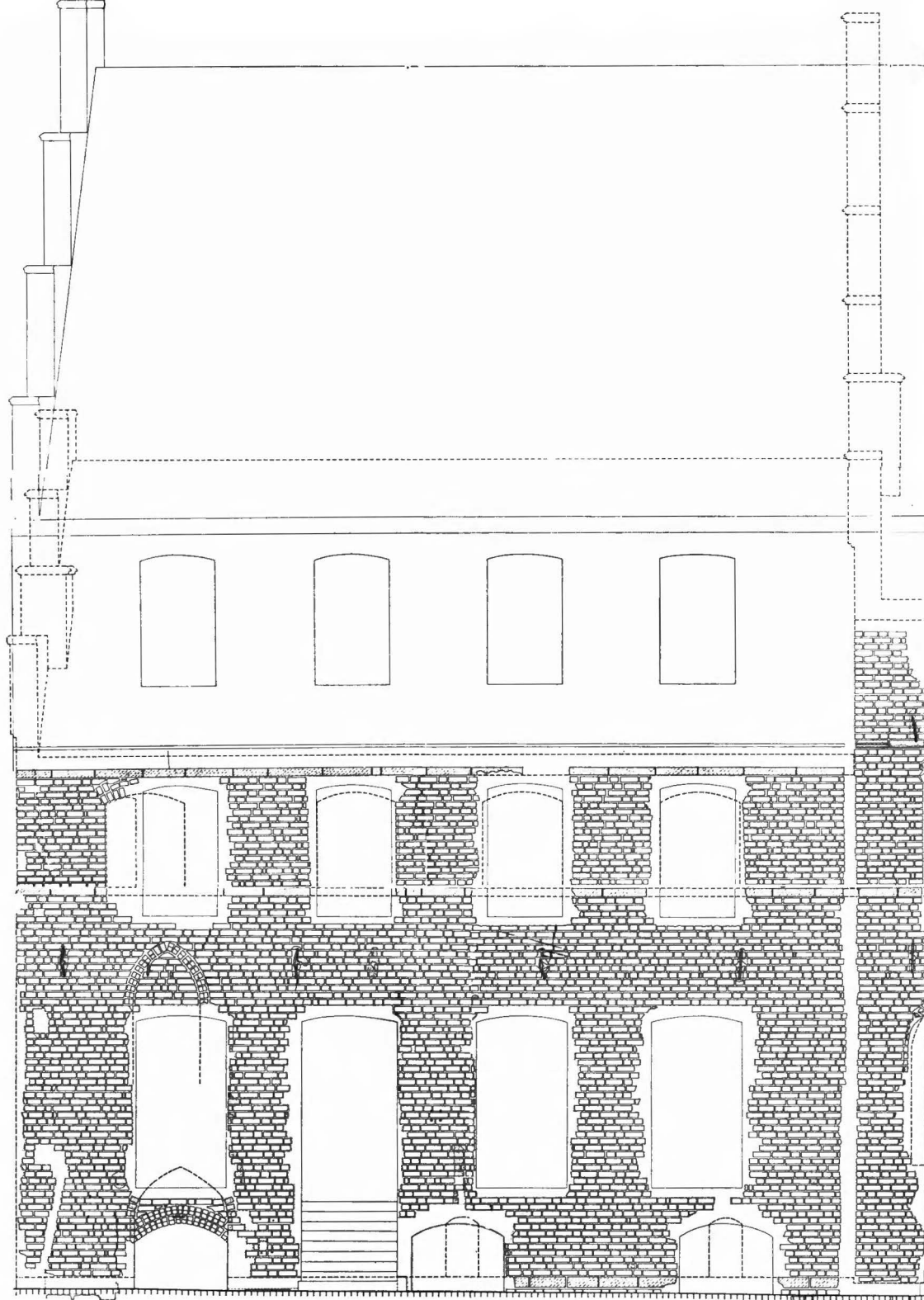
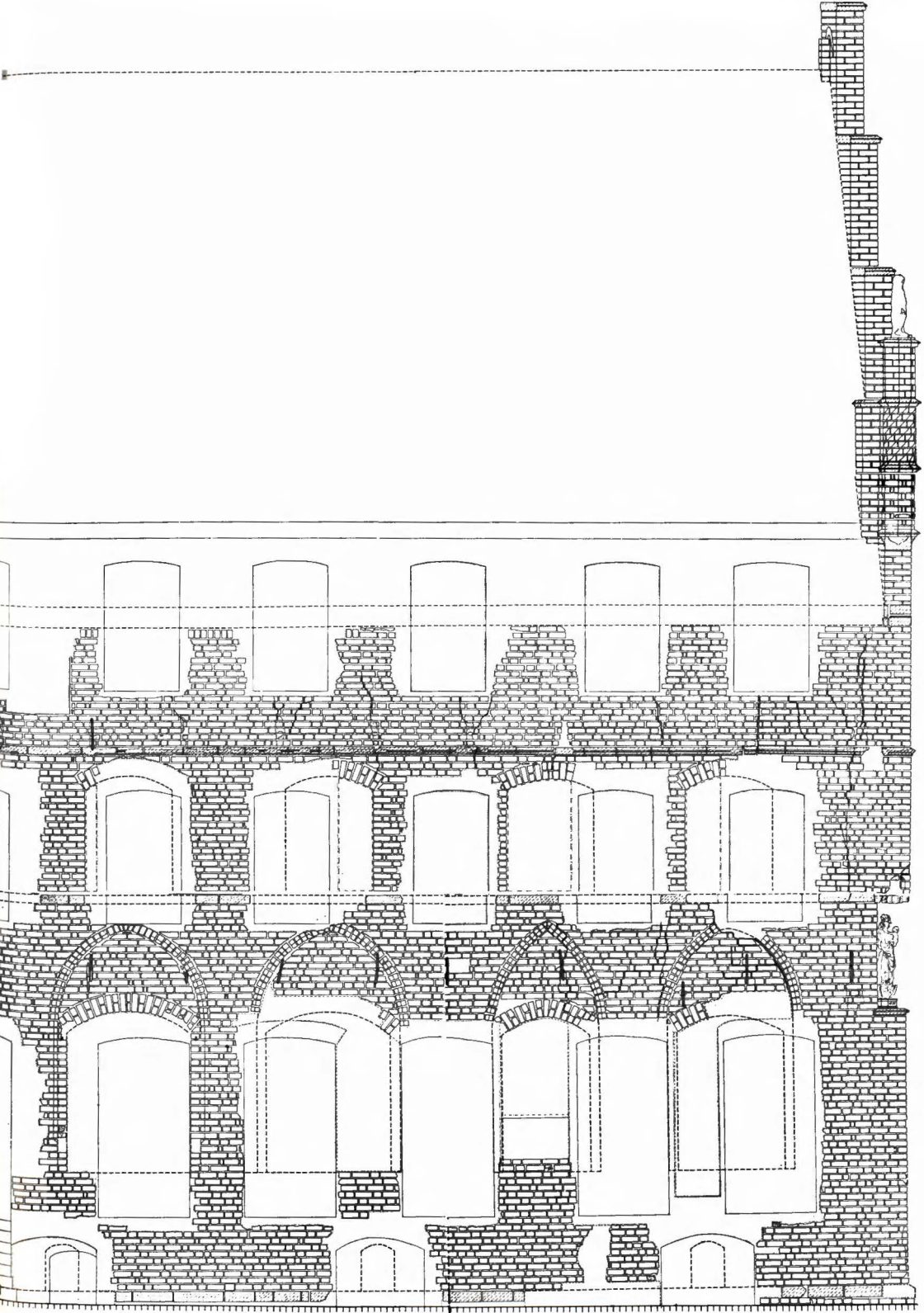

Fig. 42. Uppmätning av ursprungligt murverk i gårdens östra gatufasad ut mot Frans Suellsgatan. Skala

Stortorgslängans källarhals har av allt att döma alltid varit i bruk och har även efter restaureringen fått bibehålla sin funktion. Dess nischomfattning var något skadad, men fullt rekonstruerbar. Däremot var samtliga källargluggar i såväl stortorgslänga som hörnhus så kraftigt utvidgade, att omfattningarna till dem helt ödelagts. De rekonstruerade gluggarnas bredder är således något hypotetiska, medan däremot de olika höjderna i de skilda huskropparna baserar sig på spår inne i murkärnan.

I hörnhusets bottenvåning var ett stort nischfönster nästan intakt bevarat med ursprungliga gångjärnsstaplar i nischen, som utvisade, att dessa fönster haft utvändiga luckor. Ytterligare tre fönster av samma typ kunde med tillfredsställande säkerhet rekonstrueras i hörnhuset. Det tredje fönstret från norr räknat synes redan under 1500-talet ha måst helt eller delvis igenmuras, på grund av förändringar i rumsfördelningen. I det andra fönstret från norr återstod ännu spår efter en igensättning, som av murningstekniken att döma skulle kunna hänföras till samma tillfälle. Två skift tegel hade ovanpå fönsterbröstningen murats helt ut till murlivet. Sex tegelskift däröver var indragna $\frac{1}{2}$ sten, d.v.s. till nivå med spetsbågnsnichens botten. Upptill avgränsades detta murparti av en ca $\frac{1}{2}$ dm bred svartmålad kantlinje. Däröver var muren fortfarande indragen, men murverket hade en annan karaktär och var uppenbarligen senare tillkommet. Huruvida det ovanför denna linje funnits en öppning eller t.ex. en dekorativ relief är ovisst. Samma osäkerhet vidlåder tyvärr även tolkningen av den ursprungliga funktionen hos hörnhusets sydligaste spetsbågnsnisch och hos den enda nischen i stortorgslängans bottenvåning. Vid restaureringen fick båda dessa nischer bli omfattningsnischer kring fönster med samma bröstningshöjd som övriga nischfönster. Detta är i och för sig en fullt tänkbar rekonstruktion utifrån de bevarade fragmenten, men

som framgår av fig. 42, är de båda nischerna betydligt lägre än övriga fönsternischer och dessutom smalare. Stortorgslängans nisch visade sig kunna passa till ett fönster med samma dimensioner som de invändiga skåpnischerna i samma rum. Dessa dimensioner är emellertid direkt egendomliga för ett fönster, men kan kanske i gengäld tänkas lämpliga för t.ex. ett burspråk. Den sydligaste nischen i hörnhuset synes ej ha varit tillgänglig inifrån byggnaden i det äldsta skedet, då det i detta hörn finns spår efter en ursprunglig, men tidigt slopad anordning, sannolikt en trappa, fig. 4. Det är kanske troligast, att denna nisch haft en rent dekorativ funktion och möjligen hyst en relief.

I stortorgslängans övre våning kunde vid restaureringen fyra fönster rekonstrueras och i hörnhusets övre våning fem fönster. Fönstrens exakta breddmått var, som fig. 42 visar, i samtliga fall omöjliga att mäta. De rekonstruerade bredderna bygger på iakttagelser av spår efter de murade stickbågarna över öppningarna, och resultaten torde trots allt vara tämligen goda.

År 1692 synes Jörgen Kocks hus, enligt det då upprättade besiktningsskizsen över stadens fastigheter, ha varit orienterat mot Stortorget. Möjligen innebär detta, att man flyttat huvudingången från Västergatan till den sydligaste delen av hörnhusets fasad mot Frans Suellsgatan, d.v.s. till den punkt, där denna gata mynnar i torget. Två konstaterade ingrepp i hörnhusfasaden skulle kunna sättas i samband med en sådan förflyttning. I vindsvåningens sydligaste del spårades en upphuggen öppning, som torde ha varit placerad under en homeja med hissboom och således utgjort ett varuintag. Snett under denna öppning sitter i bottenvåningen den gåtfulla södra nischen, som i södra sidan har blivit sekundärt utvidgad i samband med att antingen nischen blivit omformad till en trifoliebåge eller med att den ersatts av en korgbåge. Under denna båge kan en entré ha

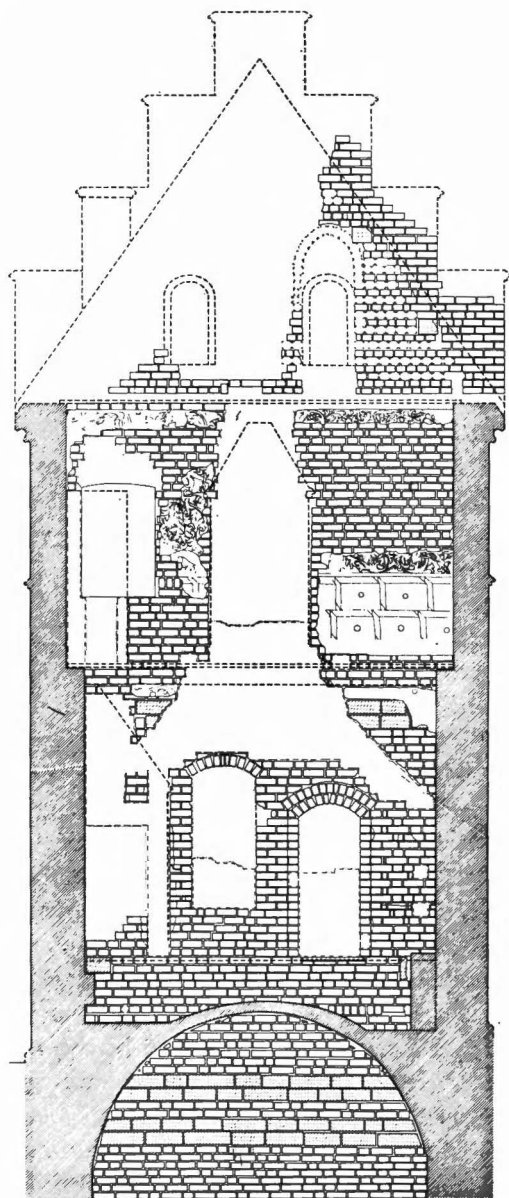

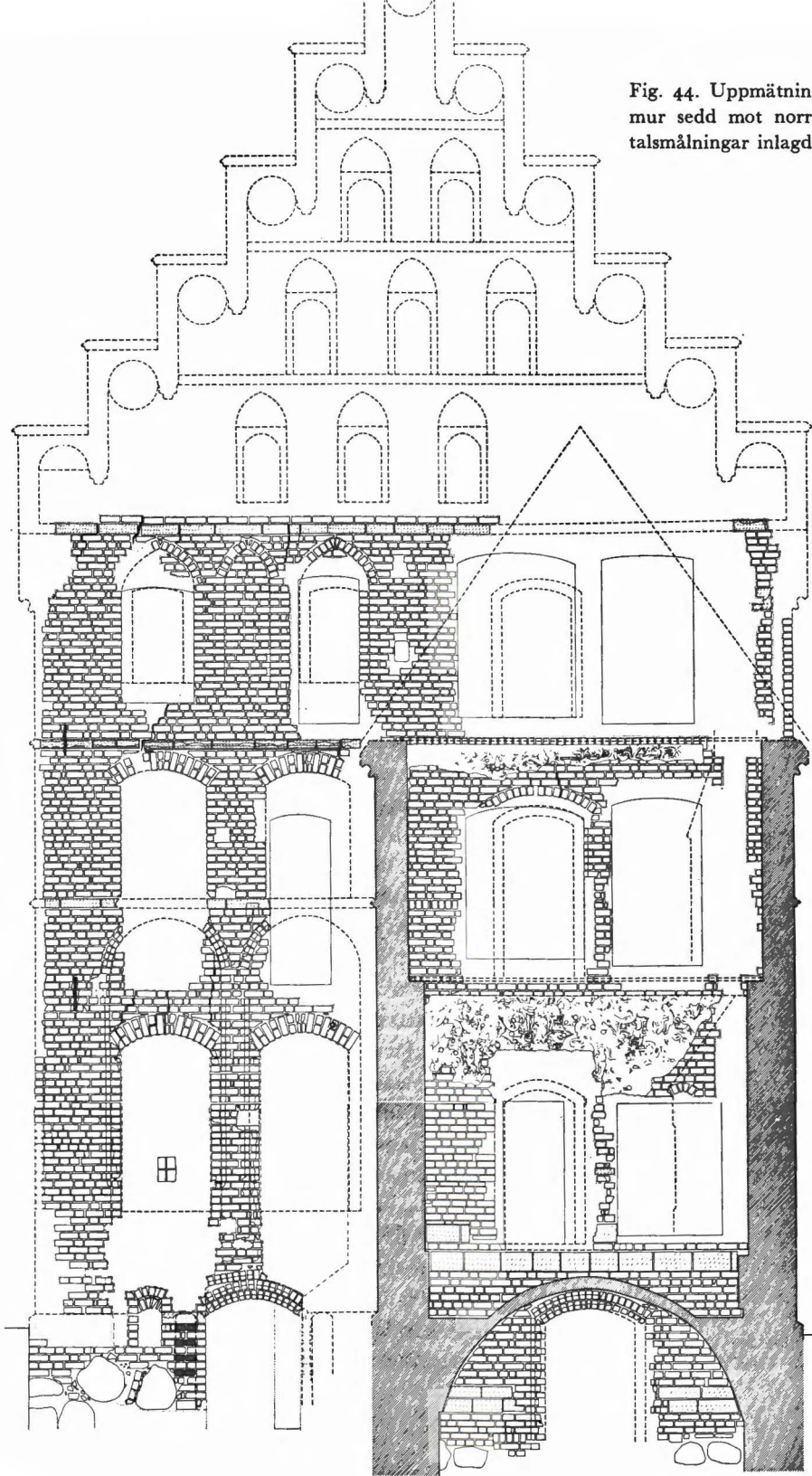
Fig. 43. Uppmätning av stortorgslängans södra mur sedd från norr. Fragmentariska 1500-talsmålningar inlagda. Skala 1:100.

varit anordnad. De på Malmö museum förvarade bislagsstenarna från år 1686, fig. 10, skulle kunna härröra från denna ingång och i så fall ge en datering på förändringen. När denna ingång i så fall åter sattes igen kan inte anges. Efter år 1846 saknade fasaden i alla händelser dörröppningar. F. H. Kockums ombyggnad innebar en reglering av fönsteröppningarna, som noggrant placerades över varandra. Ombyggnaden år 1878 innebar, att 1846 års fönster fick nya omfattningar, och att en ny ingång upptogs i hörnhusets sydligaste del, på samma plats som 1686 års huvudingång enligt ovan gjorda antagande suttit. Den på fig. 42 angivna ingången till stortorgslängan härrör från år 1927. Slutligen medförde ombyggnaden år 1878, som ovan nämnts, att både hörnhus och stortorgslänga påbyggdes med en våning, vilket i hörnhusets fall innebar, att vindsvåningen påbyggdes till full våningshöjd. Samtidigt förstördes taklisten på båda huskropparna bortsett från ett sparart parti i hörnhusets västergatsgavel. Vid restaureringen utfördes nya taklister i vitcement.

Stortorgslängans södra gavel var tämligen väl bevarad i ursprungligt skick intill 1878 års ombyggnad, om man får döma av ett foto, som togs omedelbart före arbetenas igångsättande, fig. 20. Gaveln hade ett avtrappat röste med 7 tinnar, varav endast det mot torget utskjutande partiet av den nedersta tinnen helt rekonstruerats vid restaureringen. I övrigt har endast tinnarnas baksidor murats upp mot grannfastighetens brandgavel för att ge en illusion av det ursprungliga utseendet. En del iakttagelser gjordes emellertid vid undersökningen, som kan komplettera den bild man får av det gamla fotot.

Intill år 1831 vette denna gavel mot en portöppning, vars bredd år 1715 anges till "3 binnigar". Ursprungligen synes denna port ha haft karaktären av en mot gatan öppen plats, fig. 4. Även om hörnen såväl mot torget som

Fig. 44. Uppmätning av hörnhusets syd-
mur sedd mot norr. Rester efter 1500-
talsmålningar inlagda. Skala 1:100.

mot gården vid undersökningen visade sig vara svårt skadade, synes man på tegelförbandet kunna mäta sig fram till att stortorgslängan haft ett mot gatan lodrätt murat hörn, medan däremot muren mot gården synes ha legat i förband med ett portvalv. Från porten har en dörr lett in till längans bottenvåning. Utvändigt har denna öppning varit prydd av en enkel skråkantsprofil, i stil med västergatslängans ingångar. I den utvändiga nischen påträffades målningsrester. I övrigt synes emellertid gaveln ha saknat öppning under vindsplanet. Till vinden har öppnat sig två gluggar, varav den ena ses på fotot, fig. 20, medan den andra delvis bevarats i ett i den stora 1800-talsgaveln inkapslat halvstens-tjockt fragment av den ursprungliga gaveln, fig. 43. Över dessa gluggar har gavelröset haft en rikt skulpterad utsmyckning, vars sista rester sannolikt spolierades, då man vid uppförandet av den nuvarande grannfastigheten högg sig djupt in i de kvarstående resterna av 1500-talsmurverket.

Stortorgslängans gårdsfasad, fig. 22, hade vid ombyggnaden år 1878 gjorts om till innervägg, men var trots detta tämligen välbevarad. De tre nischfönstren i bottenvåningen kunde således rekonstrueras på grundval av fullt tillfredsställande spår, och beträffande de tre fönstren i den övre våningen förelåg endast tveksamhet angående bredden på det sydligaste. I fasadens sydligaste del hade rester bevarats av såväl taklisten som dropplisten under övervåningens fönster. Till följd av denna upptäckt blev även denna dropplist rekonstruerad på stortorgslängans och hörnhusets gårdssidor.

I fasadens södra del fanns spår efter en ursprunglig utbyggnad, en privet, vars latrinbrunn dock helt ödelagts vid anläggandet av källaren under 1878 års tillbyggnad. Priveten hade betjänat båda våningarna. Efter öppningarna fanns således invändiga spår i båda våningsplanen, fig. 51. I murens ytterliv var den övre öpp-

ningen helt demolerad, medan däremot i den nedre endast den norra karmen var borthuggen. I detta skick fungerar öppningen efter restaureringen som dörr till en svale längs gårdens södra sida. Över öppningen finns en väl bevarad, men till konstruktionen egendomlig glugg, jfr fig. 51. Omedelbart norr om dörröppningen iaktogs spår efter en ingång från Frans Suells eller F. H. Kockums tid.

Av hörnhusets södra gavel, fig. 44, blev röset nedrivet år 1878, medan den nedre delen i likhet med gårdsfasaden till stortorgslängan bevarades som innervägg, vilket även i detta fall visade sig vara till fördel. I denna nedre del sitter således komplexets bäst bevarade källarglugg. I motsats till de, som rekonstruerats mot Frans Suellsgatan, skär denna glugg igenom sockeln, men denna ovanligt låga placering torde bero på speciella omständigheter, som t.ex. att sockeln här legat högt i förhållande till marknivån eller att källargluggen legat ovanligt lågt på grund av att den inte sitter mitt i en valvtravé. Bredvid gluggen sitter dessutom komplexets enda källarnedgång med rester efter den yttre källarhalsen, tyvärr dock endast på den västra sidan. Öppningen täckes av en tresprångig stickbåge, vilket innebär att den i olikhet med öppningarna mot gatan saknar spetsbågsnisch. Att döma av de kraftiga sprickor, som syns högre upp i murverket, har nedgången placerats olyckligt, rakt under det solida murpartiet mellan fönsterna i de övre våningarna. Dessa fönster, två i bottenvåningen med styltade rundbågsnischer, två i den övre våningen och två i den nedersta vindsvåningen, kunde samtliga utan svårighet rekonstrueras, trots svåra ingrepp för en skorstensstock i hörnet mot stortorgslängan. Den spetsbågiga, helt bevarade nischen mellan vindsfönsterna var svartmålad, vilket torde visa färgsättningen av gaveln vid 1800-talets mitt. Samtliga fönster var igensatta, och på platsen för ett par av dem hade man

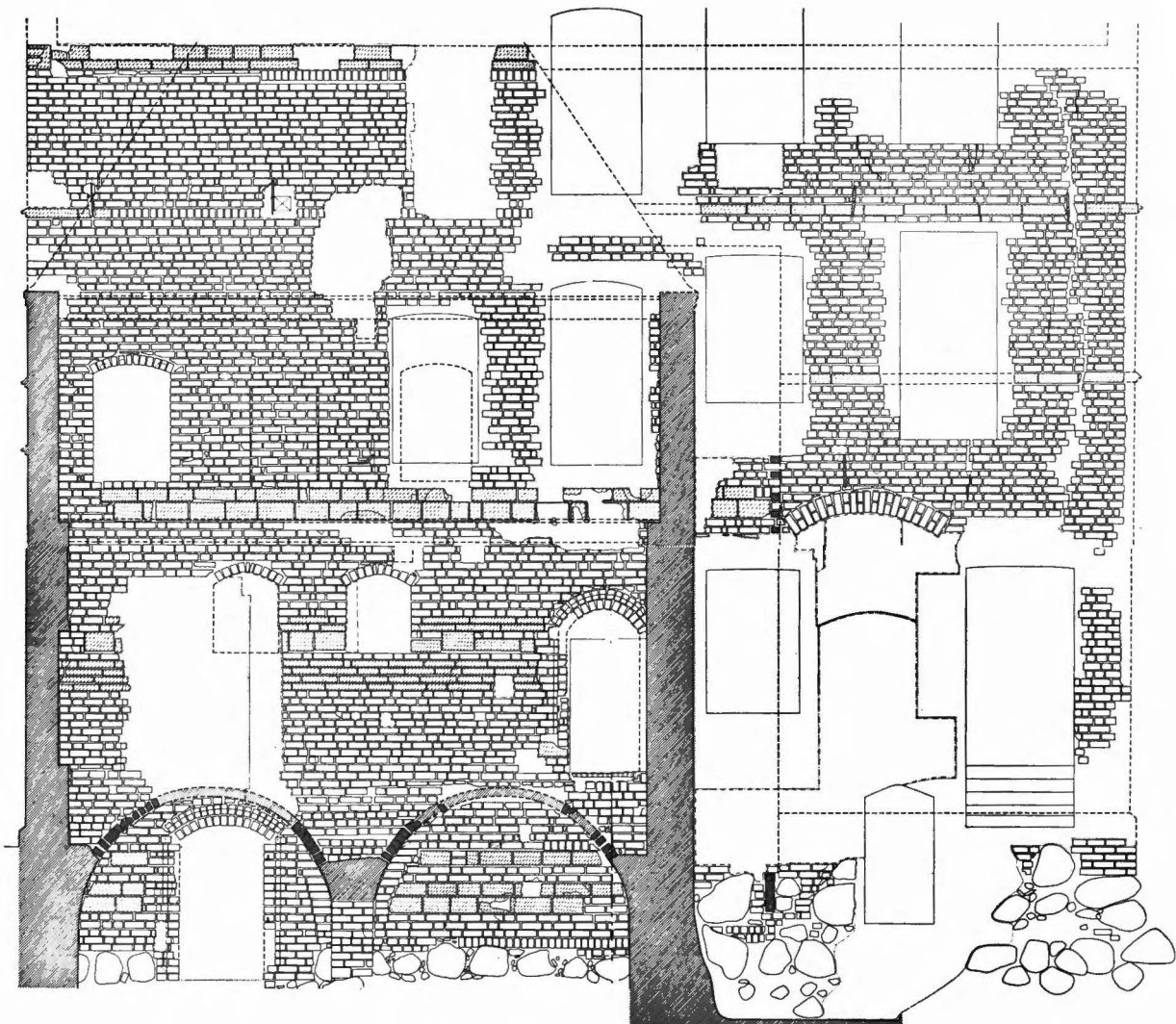

Fig. 45. Uppmätning av hörnhusets västmur sedd mot öster. Mitt i bilden ses i bottenvåningen den sekundärt upphuggna 1500-talsportalen mellan hörnhuset och västergatslängan. Skala 1:100.

år 1878 tagit upp dörrar, medan t.ex. det västra vindsfönstret tagits i anspråk som skåpnisch. De två nischfönsterna i bottenvåningen hade av allt att döma satts igen redan långt tidigare, och på platsen för det västra hade man då satt in en gallerförsedd glugg.

Hörnhusets västfasad mot gården var särskilt nedtill mycket dåligt bevarad, fig. 45. Ursprungligen synes detta murparti emellertid över huvud taget ej ha haft några öppningar, och på detta sätt blev också muren rekonstruerad. En stor båge tyder dock på att ett stort fönster tagits

upp i bottenvåningen redan någon gång under 1500-talets lopp. Detta fönster synes därefter i en senare etapp ha förminskats och slutligen byggts om till dörr. Därefter har dörren ersatts av en ny dörr i norr och ett fönster i söder. Sannolikt vid samma tillfälle har en nedgång till källaren tagits upp. I vindsvåningen har man vid någon tidpunkt tagit upp en magasinlucka, sannolikt placerad under en homeja med hissbom.

I hörnet mellan denna fasad och västergatslängans gårdsfasad har ursprungligen funnits ett privetutbygge, vars latrinbrunn till sina djupare delar var bevarad under gårdsplanen, fig. 3. Vid undersökningen visade sig denna vid rivningen ha blivit tämligen noggrant tömd och därefter fylld med krossade glas och lerkärl, som kunde dateras till 1600-talet, då således rivningen torde ha verkställts. Bland krukskärvorna märkes ett mindre antal stengodsskärvor, bl.a. ett helt salvkrus och div. skärvor av krus och salvkrus, ett ännu mindre antal skärvor av vit, blå, violett och polykrom fajans, sannolikt huvudsakligen från krus, ett mycket stort antal skärvor av glaserat vitt eller rött lergods, det förra huvudsakligen i form av skärvor av trefotsgritor, det senare bestående av skärvor av trefotsgritor, krukor, fat, skålar och små lerskopor, samt slutligen ett par skärvor av oglaserat lergods, bland vilka det fanns en i det närmaste rekonstruerbar kruka. Bland glaset märkes en del skärvor av flaskor och salvkrus, men framför allt ett stort antal bitar av dryckesglas, s.k. passglas. Ett passglas med pålagda blå glas-trådar blev rekonstruerat. Vid sidan om allt detta husgeråd påträffades även fönsterglas och kakel, både grönglaserat och polykromt, vilket torde vittna om att en omfattande renovering ägt rum samtidigt med rivningen av priveten. Såväl fönsterglas som kakel torde kunna här-röra från byggnadskomplexets uppförandetid. Eftersom flertalet fönsterglasskärvor syntes här-

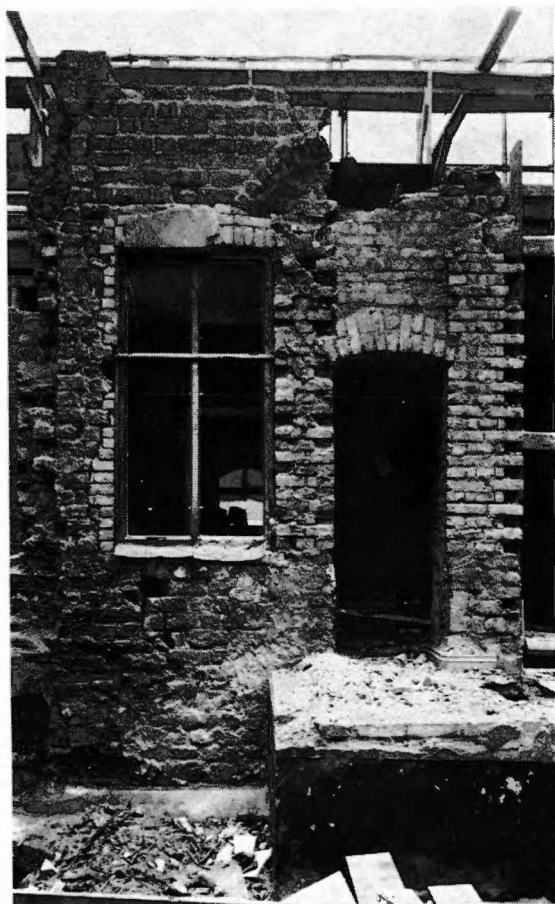

Fig. 46. De sorgliga resterna efter västergatslängans gårdsmur. Över fönstret ses fragment efter en ursprunglig valvbåge.

röra från rombiska rutor, torde de ursprungliga fönstren ha haft sådana, och vid restaureringen har i de nya fönsterbågarna åter insatts rutor av detta slag. Hur latrinbrunnen varit övertäckt framgick ej. Däremot kunde det konstateras, att privettrumman i söder vilat på en stående kristenshäll och i väster på en träbjälke. Någon öppning till priveten var ej bevarad, men spä-

ren i hörnhusets murverk, fig. 45, visar, att en öppning suttit i den övre våningen, och i detta plan finns i västergatslängan ej utrymme för någon dörr, varför priveten tydligen tillhört hörnhusets sydvästra kammare. Vid restaureringen uppfördes på privetens plats en murad trumma, som inrymmer kanaler för luftkonditioneringen.

Av västergatslängans gårdsfasad återstod endast obetydliga fragment. Fasadens västra del förstördes år 1878 i samband med byggandet av den sydvästra gårdslängan, och samma år ödelades nästan hela den östra delen genom byggandet av ett trapp torn och genom upptagandet av porten. I mellanrummen mellan dessa tillbyggnader kunde dock vissa spår iakttas. Invändigt kunde dessutom spåren efter två källargluggar lokaliserats. I fasadens mittparti kunde inne i murlivet iakttas rester efter den inre omfattningen till en tredje källarglugg, vilket gjorde det möjligt att fastställa gluggens höjd. Denna glugg blev vid restaureringen markerad i murverket, som f.ö. i denna fasad är helt nytt, eftersom de små gamla murpartierna togs bort omedelbart efter uppmätningen. Fasadens till den västra av längans tre bodar blev över huvudet ej rekonstruerad, eftersom en ny gårdslänga uppfördes på 1800-talslängans plats. I de båda andra bodarna fanns vissa spår efter ingångarna och efter ett rundbågigt nischfönster i vardera bodens bottenvåning. Av dessa öppningar rekonstruerades de två nischfönstren samt ingången till den östra boden. I den övre våningen fanns inga som helst spår efter öppningar, men analogt med gatufasadens, fig. 34, placerades ett större fönster över vardera nischfönstret och ett mindre över ingången.

Fig. 47. Den frilagda västra gaveln till västergatslängan år 1928.

Fig. 48. Den år 1878 upphuggna öppningen i västergatslängans källarvalv. I bakgrunden hörnhusets västra mur, jfr med fig. 45.

Västergatslängans västgavel berördes ej exteriört av restaureringen. Den blottades emellertid år 1928 i samband med byggandet av det nuvarande grannhuset, och man kunde då konstatera, att den ursprungligen ej hade haft några andra öppningar än två gluggar i vindspanet, båda placerade i spetsbågiga nischer med kritstensreliefer, fig. 47. Däremot kunde man vid detta tillfälle ej närmare studera gavelröset. Detta visade sig vid undersökningen vara helt olikt hörnhusets och stortorgslängans, därigenom att det ej var avtäckt med kritsten utan

med takpannor. Till formen var det en nio-tinnad trappgavel med krenelerade tinnar. Vid restaureringen påbyggdes dessa tinnar med ytterligare några skift för att ge utrymme åt den moderna takkonstruktionen, som här liksom på stortorgslängan gjordes något högre än den ursprungliga.

Interiörer: västergatslängan

Som redan nämnts, är västergatslängan den del av komplexet som under 1700- och 1800-talen utsatts för de mest omfattande förändringarna,

och en rekonstruktion av längans ursprungliga utseende måste på många punkter bli hypotetisk. Källaren är det enda våningsplan, där rester bevarats av samtliga dörr- och fönsteröppningar, men även detta utrymme utsattes år 1878 för ett svårt ingrepp, då man vid upptagandet av porten raserade valvet i den östra delen.

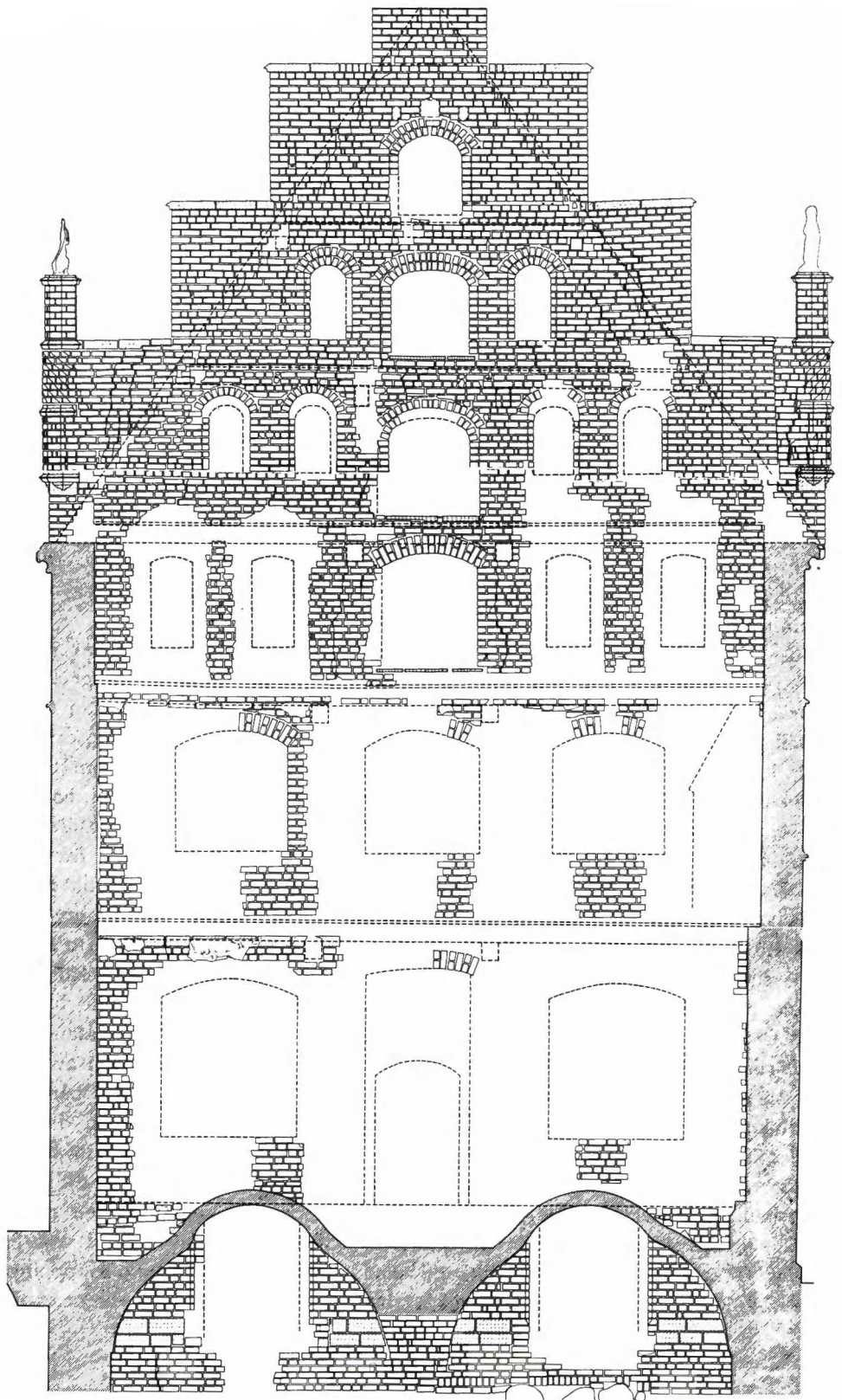
Källaren, fig. 48, täckes av korslagda tunnvalv, som vilar på två pelare i utrymmets mittlinje. Den år 1878 raserade och vid restaureringen rekonstruerade delen utgör huvudparten av den östligaste travén. Valven är en halv tegelsten tjocka och har sannolikt tillkommit någon tid efter det första byggnadsskedet. De sköldbågar, som avsatts när yttermurarna restes, och som kan spåras i samtliga väggar, har överallt blivit påbyggda vid valvslagningen. Dessa således alltför små sköldbågar tyder på att man ursprungligen avsett en annan valvtyp, sannolikt densamma som i stortorgslängans källare, jfr nedan. I samband med valvslagningen har öppningarna mot gatan fått invändiga omfattningar, som murats framför de ursprungliga omfattningarnas skråkantsprofiler. Som framgår av uppmätningen var de båda västliga ingångarna nästan helt bevarade. Den östra ingången från gatan var bevarad till sina nedre delar, och ingången från hörnhusets källare var endast i behov av vissa reparationsåtgärder. Av glugorna mot gården fanns rester efter den inre omfattningen till den östra och nästan hela den inre omfattningen till den västra.

Av planen, fig. 3, framgår att västergatslängans källare ursprungligen varit uppdelad på tre utrymmen, motsvarande de tre valvtravéerna, och att fundamenten till den västra skiljemuren delvis bevarats. Av murbruksspår på den södra väggen kunde utläsas, att den östra skiljemuren varit något tjockare än den västra, vilket kan tänkas ha samband med att denna östra mur utgjorde den västra begränsningen på Jör-

gen Kocks eget källarutrymme, eftersom den östra källardelen stod i förbindelse med hörnhuskällaren. År 1878 fylldes större delen av denna källartravé igen med jord, sedan valven rivits. Som skydd för den övriga källaren upplades en kritstensmur, vilken i samband med restaureringen av utrymmet blev nedriven, och därvid kunde konstateras bl.a. vara uppbyggd av skulpturfragment från de båda gavlarna mot söder. Bland arkeologiska fynd i källargolvet märkes f.ö. en tappkran till ett ölfat, en s.k. ölhan, och det avbrutna tuppformade fästet till en andra kran.

Av de tre avdelningarna i källaren har den östligaste till synes alltid stått i förbindelse med källaren i hörnhuset. Det kunde i vart fall inte konstateras, att denna öppning är sekundär. Så är emellertid otvivelaktigt fallet med dörröppningen mellan bottenvåningarna i de båda byggnadsdelarna, fig. 45. Även bottenvåningen i västergatslängan har varit indelad i tre avdelningar, bodar, vilket redan framhållits på tal om exteriören. Direkt ovanpå valvet låg ännu fundamentet till en mellanvägg mellan de två östliga bodarna, fig. 4. Som ovan framhållits, synes fasadernas dörrar och fönster invändningsfritt kunna grupperas efter denna tredelning av planen. Övriga grundrester ovan valvet torde f.ö. alla vara yngre än 1500-talet, med undantag för det fundament, som burit upp den södra sidan i den västra bodens spis, fig. 4. Den på fig. 4 återgivna grundplanen till denna spis är dock en fri konstruktion, och det bör kanske särskilt som en alternativ möjlighet framhållas, att den öppnat sig mot ett kök i norr, varigenom de små fönstren med de höga bröstningarna skulle kunna förklaras som köksfönster.

Fig. 49. Uppmätning av hörnhusets norra gavelmur sedd från insidan. Ritningen är beskuren i sin övre del.

Av övriga ursprungliga anordningar i detta våningsplan skall endast nämnas de fyra nischerna i gavelväggarna, fig. 4 och 45, som alla rekonstruerades vid restaureringen.

Västergatslängans övre våning är byggnadskomplexets mest ombyggda och förändrade del. Gavelväggarna i öst och väst är dock i stort sett intakta. Av den södra ytterväggen återstod längst i öster så mycket, att det klart kan sägas, att det ej här har kunnat finnas någon utgång till priveten utanför. Grundplanen kan naturligtvis antagas ha varit tredelad liksom bottenvåningens, fig. 4, men inga bevis kan anföras utifrån de byggnadsarkeologiska iakttagelserna. I den västra gavelväggen ses tre välbevarade nischer. Även i den östra väggen finns spår efter tre nischer, men den mellersta av dessa har sannolikt aldrig blivit fullbordad, eftersom den kommit att kollidera med en spisel i hörnhuset, fig. 6.

Interiörer: hörnhus och stortorgslänga

Källaren, fig. 3, täckes i hörnhuset av korslagda helstenstunnvalv och i stortorgslängan av ribblösa halvstenskrussvalv. De förra synes liksom västergatslängans vara sekundära, medan stortorgslängans valv otvivelaktigt är ursprungliga. Bortsett från en punkt mitt på östväggen och en i det sydvästra hörnet, överensstämmer dock hörnhusets sköldbågar med valven. Valven i stortorgslängan är slagna på stick, som nämnts utan ribbor. Däremot finns ansatser till en och en halv sten breda gördelbågar, som emellertid dels ej är markerat avsatta, dels ej förda helt ut till väggarna. Valven i hörnhuset vilar liksom de i västergatslängan på två mittstöd, som i konstruktionen dock är något annorlunda, sannolikt beroende på den kraftigare valvtypen. Mellan valvstöden finns ett trapphus, i vilket en spiraltrappa lett upp till bottenvåningen. Trapphuset ligger ej i förband med valven, vilket dock torde vara konstruktivt be-

tingat och således knappast betyder att trappan ej skulle vara samtidig med valvslagningen. Trapphuset är till stor del byggt av sekunda tegel och var vid restaureringsarbetenas början igensatt med kritsten. Det nedersta trappstegets kalkstensplatta låg kvar under igensättningen, och sedan denna avlägsnats, framkom vissa rester av de övriga stegen, som vilade på ett tegelmurat valv.

Samtliga ingångar till källarna liksom dörröppningen mellan dem kunde utan svårighet rekonstrueras efter i murverket bevarade spår. Detta bortsett från tröskelhöjderna, som i samtliga fall är något osäkra. De ursprungliga golvnivåerna var dock förstörda överallt i komplexet. På fig. 3 har ingångarna från Västergatan och från gården försetts med inre omfattningar analogt med förhållandet i västergatslängans källare.

Av källargluggarna var den mot gården i hörnhuset även invändigt helt bevarad. Dess raka smygar är dock utan tvivel betingade av dess inträngda placering, och denna glugg har således ej fått tjäna som förebild vid rekonstruktionen av gluggarna mot Frans Suellsgatan och Stortorget. Dessa utförda rekonstruktioner har i stället utgått dels från spår av de stickbågiga betäckningarna till fönsteröppningarna, som påträffades inne i murverket, dels från resterna efter den sneda norra smygen till den sydligaste gluggen i hörnhuskällaren.

Problemen beträffande bottenvåningens huvudingång från Västergatan har berörts i samband med beskrivningen av exteriören. Invändigt utgjordes de enda spåren av några tegelstenar, som utgjorde en del av en stickbåge, som sannolikt täckt en invändig nisch, fig. 49. Som ovan nämnts, torde rimligen denna ingång ursprungligen ha haft en rikt profilerad kritstensomfattning. Så är i vart fall förhållandet med de båda andra dörröppningar, som öppnat sig mot hörnhusets bottenvåning. Öppningen

Fig. 50. Framgrävda golvplattor i hörnhusets bottenvåning. I bildens övre del dörroppningen in till stortorgslängan.

mot västergatslängan har, som ovan nämnts, tagits upp sekundärt på platsen för en tidigare nisch. Av denna nisch har man sparat ett segmentformat parti över dörren och en liten nisch bredvid öppningen, där man tydligen ställt ifrån sig ljus eller oljelampor, att döma av den starka nedsotningen. Kritstensomfattningen kring denna dörr var väl bevarad och hade omfattande rester av bemålning. Ingången till stortorgslängan var däremot helt borthuggen åt hörnhussidan, men rester av kritstensblocken i omfattningen visade klart, att den hade varit ursprunglig. Den rekonstruerades i enlighet med den bevarade omfattningen, men med vissa modifieringar.

Bredvid resterna av den förstörda kritstensportalen iaktogs i hörnhusets sydöstra hörn lämningarna efter en gåtfull anordning, möjli-

gen en spiraltrappa. Utrymmet torde i alla händelser vara tillräckligt för en sådan trappa, vilket en jämförelse med källartrappan utvisar. Spåren inskränker sig till en ca 65 cm hög och en halv sten djup nisch, som kunde spåras i båda innerväggarna, på östväggen omedelbart under den här bevarade bjälklejden och på sydväggen i samma nivå. I östväggen slutade nischen i norr mot en rad avhuggna tegelstenar, som tydligen ingått i konstruktionen. Under nischen på den södra väggen fanns rester av en liten stickbågig nisch med sekundära målningar. Denna nisch har nu rekonstruerats med samma bröstningshöjd som fönstren, vilket ger den ett mycket högt och smalt utseende. Sannolikt har bröstningshöjden av hänsyn till trappan lagts betydligt högre, varigenom nischen fått mer normala proportioner. Över nischen finns även

smärre målningsrester, som ligger över fyllningen i nischen för den gåtfulla anordningen. Liknande målningsrester finns även mitt emot, på den norra gavelväggen, och representerar således möjligen ett dekorationsmåleri, som utförts i hela bottenvåningen, sedan rumsindelningen förändrats i samband med valvslagningen i källaren. Anordningen i det sydöstra hörnet har således troligen fått rivs i samband med valvslagningsarbetena, vilket också framgår av att det ovanpå valven lagda astrakgolvet ej tar någon hänsyn till den, fig. 4. Astrakgolvet syntes dock ej vara lagt omedelbart efter valvslagningen, eftersom det på ett par ställen var lagt ut ovanpå tegelfundament, som naturligtvis dock möjligen kan tänkas ha varit helt tillfälliga, eventuellt gjorda för byggnadsställningar under ombyggnadstiden. I alla händelser torde det murfundament, som i norr begränsar golvet, vara tämligen nära samtidigt med huset, eftersom det i detta låg ett forntegel av den typ, som ingår i den fria delen av tinnarna på nordgaveln. Sannolikt har denna vägg redan i det första skedet nått fram till hörnhusets västvägg. Väggan har därvid kommit att täcka för den lilla ljusnischen bredvid kritstensportalen och den sydligaste delen av nischen över den. Astrakgolvet hade invid väggfundamentets östra del en lucka, som torde markera platsen för en kanelugn. Norr om fundamentet och öster om källartrappan låg således av allt att döma köket. Närmast fundamentet var golvet lagt med tegel, vilket möjligen tyder på att det här tidigare funnits en murad bänk. Därefter vidtog oglaserad astrak, vilken liksom tegeln var sotad och svårt eldskadad. Källartrappan torde sannolikt ha lett direkt in i köksavdelningen. Några säkra spår efter en ursprunglig spis kunde ej iakttagas.

I stortorgslängans bottenvåning kunde fem höga nischer rekonstrueras efter spår, som dock endast i två fall gav någorlunda upplysning om bredden. Nischen i sydgaveln, fig. 43, var näs-

tan intakt bevarad, och i den sydligaste nischen i östväggen, som pryddes av sekundärt utförda målningar, saknades i stort sett endast ena sidan. Söder om denna nisch finns en anordning, som utvändigt ter sig som en spetsbågig nisch, fig. 4, och som efter vad som redan nämnts rekonstruerats som ett fönster med samma format som nischerna. Det har också nämnts, att denna rekonstruktion visserligen är möjlig men knappast särskilt sannolik. Mitt emot denna anordning befinner sig den välbevarade utgången till en privet och över denna ett litet fönster med invändig fals för en lucka, fig. 51. Möjligen innebär förekomsten av denna öppning, att det i denna del av våningsplanet funnits ett avspärrat utrymme, som saknat tillgång till fönster. En vägg skulle i så fall ursprungligen ha haft sin plats ca $2\frac{1}{2}$ m från sydgaveln. Det enda av de vid undersökningen ovanpå valven påträffade fundamenten, som kan sägas vara av 1500-talskaraktär, låg emellertid inte på denna plats utan betydligt närmare utrymmets mitt, fig. 51. Eftersom denna väggs placering inneburit, att man måst sätta igen en av nischerna, torde den knappast vara helt ursprunglig. Förekomsten av två spisar i utrymmet tyder i alla händelser på, att man planerat två rum. Den norra spiselns har varit en rikt utsirad kritstensspisel, varav så mycket av det östra sidostycket bevarats, att dess profil kunde rekonstrueras. Sidostycket hade vid uppsättningen av misstag blivit kilat alltför långt in i den för ändamålet murade förtagningsnischen och en del av profileringen blev därför dold inne i muren, när spiselns togs ned och sidostycket högs av.

Båda rummen har samtidigt erhållit bemålning, d.v.s. tidigast 1526, eftersom i målningarna ingår Jörgen Kocks detta år erhållna adelsvapen. Det förhållandet, att målningarna på östmuren norr om det sekundära 1500-talsfundamentet i kant med den näst sydligaste nischens nordsida är målade på någorlunda tjock

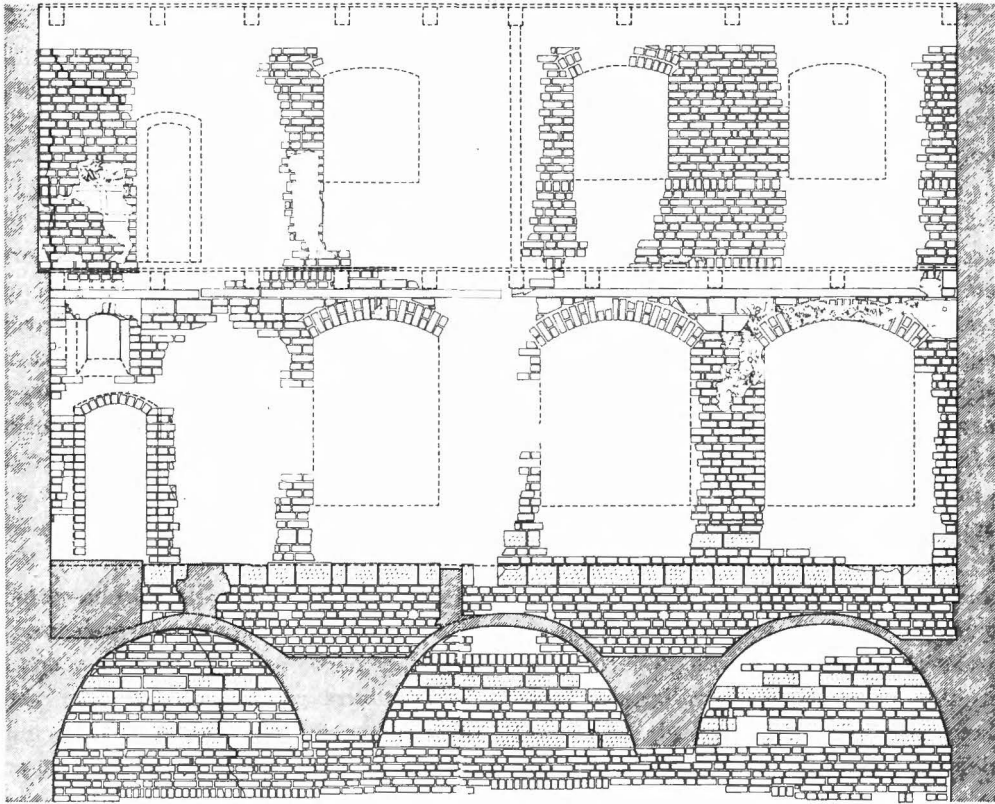

Fig. 51. Uppmätning av stortorgslängans västra gårdsmur sedd från insidan. Ovan källarvalven ses två fundament till äldre mellanväggar.

puts och söder om denna punkt direkt på kritstenen, kan tyda på att mellanväggen då stått där. Mitt emot, över det lilla fönstret, är målningen f.ö. utförd direkt på lejdrät. Denna omständighet tyder i så fall på att det södra rummet haft en något enklare funktion än det norra.

Bjälklaget till innertaket i stortorgslängans bottenvåning var förhållandevis väl bevarat och blev därför rekonstruerat. Bjälkarna ligger dock knappast nu exakt rätt i sina gamla lägen. På uppmätningens ritningarna är bjälkarnas lägen där så varit möjligt inmätta efter befintliga ankar-

järn. På de flesta ställen har denna inmätning skett i efterhand, d.v.s. efter en jämförelse mellan exteriör- och interiörritningarna, men i stortorgslängans bottenvåning kunde ett par ankarjärn lokaliseras i interiören i södra delen av östväggen. Även lejden under bjälkarna visade sig vara förankrad med ett järn. Över huvud taget blev tyvärr uppmätningen av bjälklagsnivån mycket schablonmässigt utförd, eftersom utbytet av bjälklag försiggick i ett mycket forcerat tempo. Bristerna i uppmätningens arbete innebär, att det inte utan vidare kan sägas vilka

bjälkar som var ursprungliga. De ursprungliga bjälkarna var alla hårt svärtade, och de målningrester som fanns blev ej synliga förrän efter hård tvättning. En del av en ursprunglig bjälke från bottenvåningen i stortorgslängan och en del av den enda bevarade bjälken i hörnhusets bottenvåning har dock tillvaratagits, och på båda dessa bjälkar finns spår efter målad dekor.

I den övre våningen inrymde hörnhuset och stortorgslängan spår efter inte mindre än fem eldstäder. Av dessa var den norra i hörnhusets västvägg en kritstensspisel, fig. 6, och den norra i stortorgslängans östvägg en tegelspisel. Dessa spisar har i likhet med de i bottenvåningen ej rekonstruerats. Däremot har stortorgslängans södra spisel och den södra spiseln vid hörnhusets västvägg båda rekonstruerats som kritstensspisar, och spiseln i hörnhusets nordöstra hörn som en tegelspisel. Bredvid den södra spiseln vid hörnhusets västvägg har på fig. 6 inritats ingången till en privet. Några egentliga spår fanns visserligen inte, men det bevarade murverket utvisade, att öppningen måste ha befunnit sig på denna plats och haft den angivna höjden och bredden.

Spisarna utgör jämte de i samtliga delar av den övre våningen förekommande målningresterna en god utgångspunkt för en rekonstruktion av den ursprungliga rumsfördelningen, fig. 6. Flertalet målningrester torde vara i stort sett samtida med byggnaden. I hörnhusets sydöstra hörn har det sannolikt funnits en heltäckande kvaderdekor och i det sydvästra hörnet finns grisaillemålningar. På flera punkter kunde de ursprungliga mellanväggarna direkt spåras i

form av brukspår och avtryck i bruk. Således kunde läget för en mellanvägg i stortorgslängan lokaliseras i den östra väggen. Hörnhuset har inrymt fyra ungefär lika stora rum. Mellanväggarna mellan dem kunde klart spåras i östväggen, i sydväggen och i västväggen. På fig. 6 har dessutom angivits ett sannolikt läge för mellanväggen mellan de två rummen i norr, men detta bygger ej på några faktiska spår utan på antagandet att de nord-sydliga mellanväggarna bör ha följt underslagen under bjälkarna, vilket i själva verket ger två valmöjligheter i hörnhusets norra hälft. De öst-västliga mellanväggarna antages på samma sätt ha följt takbjälkarna.

Efter restaureringen fungerar denna övre våning som representationsvåning för Kockums Mekaniska Verkstads AB. Hörnhuset har även efter restaureringen fyra rum, men mellanväggarna är något annorlunda placerade. Medan det nordöstra rummet på fig. 6 är våningens minsta, har det efter restaureringen blivit det största. I detta rum har upphängts en serie dekorationsmålningar på väv från 1800-talets mitt, som ursprungligen utförts för ett rum i komplexet, sannolikt F. H. Kockums salong.

Hörnhuset har ursprungligen haft fyra vindsvåningar, som samtliga haft sina ännu bevarade magasinsintag i den norra gaveln. Stortorgslängan kan däremot knappast ha haft mer än en våning, och denna vind har ej haft något intag i den södra gaveln, som endast haft två gluggar. Sannolikt har man fått tillträde till denna vind genom en dörr i hörnhusets sydgavel.

De malede vægdekorationer i Jørgen Kocks gård

Af OTTO NORN

Under den store restaurering af Jørgen Kocks hus fremkom i flere rum større og mindre rester af kalkmalede vægdekorationer, som med én undtagelse¹ må være blevet til ret kort tid efter de enkelte interiørers færdiggørelse og indretning.

Overalt hvor vægmalerier lod sig konstatere, blev resterne undersøgt og fotograferet, konserveret og — i nogen udstrækning — kompletteret af konservator Albert Eriksson og hans medarbejdere. Selvom det i de fleste tilfælde drejer sig om forholdsvis små arealer, der kun to steder præger rumvirkningen idag, er fundene i sin helhed interessante, fordi de kan give en forestilling om rumdekorationen i et fornemt borgerhus i en periode, 2. fjerdedel af 1500-tallet, fra hvilken en del kirkeligt, men meget lidt verdsligt — især borgerligt — vægmaleri er bevaret i Danmark.

Selvom det af de bevarede partier kunde se ud til, at Jørgen Kock har beskæftiget mindst to malere, kan der næppe være stor tidsforskel mellem udsmykningen af de enkelte rum. Herpå tyder det forhold, at alle kalkmalerirester fandtes direkte på væggen opr. kalkpuds. Kunsthistorisk lader da også alle vægdekorationerne i Jørgen Kocks hus sig henføre til samme kategori, hvis særkende er ranke- og løvværket.

Størst interesse har de dekorationer, som i forholdsvis store flader og i forholdsvis velbevaret stand fremkom i hjørnehusets sydvestre rum i

salsetagen, samt dekorationen i stortorvsfløjens stueetage. Kun i disse tilfælde konstateredes rester af figur- og arkitekturmotiver i en sådan udstrækning, at der kan være tilstrækkeligt grundlag for en nærmere kunsthistorisk bestemmelse.

De fremdragne og bevarede malerier i hjørnehusets salsetage, det sydvestre rum, befinder sig på sydvæggen over og imellem rummets to vinduer, samt sydligst på vestvæggen. I højden strækker dekorationen sig fra en vandret linie 1,6 m over gulvet til loftet. Under den malede flade kan væggene have været beklædt med paneler; af sådanne er dog ikke med sikkerhed konstateret spor.

Dekorationen består af en gråt-i-gråt fremstillet rankedekoration, karakteristisk ved at være åben, stor og kraftig i formene, som yderligere er markeret ved stærke glanslys. Fra stænglerne, der varierer i sværhedsgrad og kan være ganske spinkle, udgår blade, enkelte steder med blomsteragtige gevækster.

Vinduesvæggen viser tydeligt, at maleren har disponeret sin dekoration efter rummet. De to vinduer — rummets eneste lyskilde — er symmetrisk anbragt i forhold til væggen lodrette midtakse. Denne akse midt på vinduespillen har maleren fremhævet ved i højde med øvre del af vinduerne at arrangere sine ranker som en blomsterkalk, under hvis nodus rankerne breder sig ud som en tunget fod. Over dette samlede

Fig. 52. Stortorgslängans södra gavel efter friläggande. Målningsfragmenten döljes under plast och träskivor.

led udgår rankerne symmetrisk til begge sider. Lidt højere oppe på midteraksen, mellem vinduernes flade buer, men uden organisk forbindelse med blomsterkalken nedenunder, har malleren anbragt en spirformet knop, omkring og ud fra hvilken rankerne breder sig.

Af dekorationen på vestvæggen er ikke bevaret så meget, og hvad her lod sig fremdrage, var temmelig nedslidt i farvelaget. En enkelt-hed, et fragment af en arkitekturfremstilling er dog af betydelig interesse, fordi det, som s. 96 skal blive påvist, giver et fingerpeg om, i hvilken europæisk sammenhæng denne dekoration bør vurderes.

Klemmt tæt op til rummets sydvestre hjørne er afbildet en kompliceret bygning set lige forfra. Bygningen er placeret på en halvcirkulær terrasse, der afgrænses af en balustrade med drejede balustre. Bygningen er to etager høj, og over dens fremspringende midterparti hæver sig en kuppel. To rundbuede portaler flankeret af slanke balustre fører fra terrassen ind i et hvælvet rum i midterbygningen, og over denne åbne hal findes en af kuplen dækket, søjlebåret belvedere. På denne belvedere står fremstillingens eneste bevarede figur, en fuldskægget mand iført en vid, folderig kappe og tilsyneladende med et spir(?) i venstre hånd. Han støtter overkroppen ved at lægge armene på brystværnet. Figurens placering og stilling tilkendegiver tilskueren, men genstanden for hans opmærksomhed er ikke at se, hvilket kan skyldes, at så store dele af dekorationen på væggenes nedre del er gået tabt.

Hvad der først og fremmest karakteriserer arkitekturfremstillingen, er bygningens paladsagtige, fantasifulde ydre med de mange rigt udsmykkede led: Søjler, pilastre og gavle med fialer. På selve hovedbygningen, foran hvilken den runde, kuppeldækkede forhal springer frem, er gavilkammen halvcirkulær, på den tilbage-trukne sidefløj yderst tilvenstre, spids med æsel-

rygkontur. Det må være tydeligt for alle, at dette renaissancepalads ikke gengiver real arkitektur, men udgør en dekoration, et slags sæt-stykke på fantasiens skueplads.

I Stortorvsfløjens stueetage, ensidigt og stærkt belyst fra vinduerne i gårdsiden, er bevaret rester af en — sikkert oprindelig fuldstændig dækkende — vægdekoration. Dens grundmønster er et ranke- eller snarere løvværk, af karakter meget forskelligt fra grisailledekorationen i hjørnehuset, rigt i farve og mere fremskredent i stil, men ikke nødvendigvis yngre.

På den vinduesløse langvæg til gaden, midt imellem, men i højden lidt over de to nordligste nicher, findes bygherrens og hans hustrus våbenskjolde ophængt i rankerne, hvilket giver årstallet 1526 betydning som en terminus post quem for dekorationens udførelse.

Dekorationen strækker sig helt op til lofts-bjælkerne, men hvorledes den har været afsluttet nedadtil, er usikkert, da væggenes nederste partier er stærkt ødelagte. Man kan således ikke afgøre, om væggene har haft fodpanel eller eventuelt en malet sokkel.

Rankeværket her i Stortorvsfløjen kan betegnes som en art akantusløv, i bund og grund — bogstaveligt forstået — forskelligt fra det i hjørnehuset. Bladene er bredere og mere spidsfligede, af en vis kendbar tykkelse, der giver indtryk af, at de er lagt på selve vægfladen uden at skulle illudere, at de gennembryder denne rumafgrænsning. Over den fladbuede døråbning, der forbinder Stortorvsfløjen og hjørnehuset, breder to spidse akantusblade sig ud, fletter sig i de yderste oprulninger ind i hinanden på en måde, der kan minde om rulleværket, skønt dettes materie ikke er vegetabilsk. Enkelte ranker ender i store, granatlignende frugter, og appelsinlignende kugler udfylder overalt mellemrummene mellem blade og stengler.

Skønt rankeværket er i plan med vægfladen og rummets reale volumen på denne måde res-

Fig. 53. Flötjblåsare, trumslagare och dansande björn.
Väggmålningsdetaljer från tidigt 1500-tal. Ur E. Ba-
gers skissbok.

pekteret uden forsøg på at frembringe nogen illusion af løv- eller skovtykning, har maleren dog ved sine i dybden klart definerede ranker og blade opnået tilstrækkelig luft til mellem stengler og blade at anbringe nogle figurer, ikke isoleret, men som integrerende led af ornamentikken.

Over døren, der fra Stortorvsfløjens meget lange og smalle rum fører ind i hjørnehuset, er tæt under loftet placeret to små figurer: En fløjtespiller og en trommeslager, som leverer musikken for to på bagbenene dansende bjørne, medens et par abekatte udeltagende vender ryggen til. Disse småfigurer indgår på organisk måde i rankeværket, deres benstillinger viser klart, at de ikke er tilfældigt fyld, men at de står på rankernes stengler. Heller ikke deres pla-

cering i forhold til arkitekturen er tilfældig, den udhæver døråbningen, som iøvrigt ikke er anbragt midt i væggen, men lidt forskudt mod vest. De to musikanter midt over døren vender sig til hver sin side mod aberne og bjørnene længere nede på væggen; disse dyr er parvis anbragt i samme højde og med samme afstand fra døren, i profil, aberne rygvendte, bjørnene med hovedet vendt mod døren og mod musikanterne. Sammenhængende danner de seks småfigurer en gruppe, hvis placering er bestemt af arkitekturen. En fugl (papagøje?) lige bag ryggen af bjørnen til venstre opfattes derimod udelukkende som et led af ornamentikken.

Skønt nu neddæmpede og afskallede virker farverne i Stortorvsfløjens nedre etage friske og ret kraftige. Dominerende er en varm gul og en kølig grøn. Endnu et tredje sted i Jørgen Kocks store hus, i Stortorvsfløjens øvre etage findes betydelige rester af en vægdekoration bevaret, så meget, at man også her kan få en forestilling om den oprindelige virkning. Stortorvsfløjens også i denne etage lange og smalle rum er kraftigt belyst fra vinduerne i begge langvægge. I nordre kortvæg fører en dør ind til hjørnehuset, i søndre er indbygget en åben kamin. Alle vægge fra loft og ind til 1,1 m højde fra gulvet synes at have været dekoreret med store akantusran-

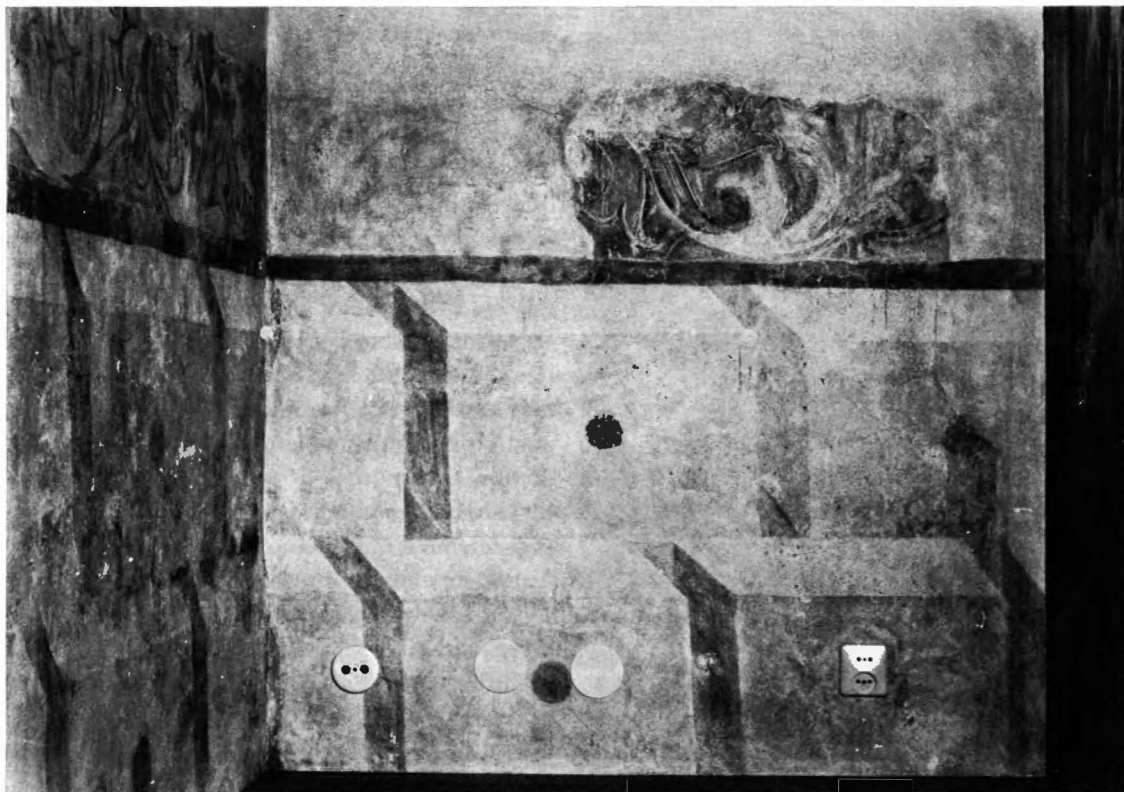

Fig. 54. Kvadernmønster i perspektivåtergivning. Stortorgslängans övre våning.

Fig. 55. Jörgen Kocks och hustrun Citzes vapen i stortorgslängans bottenvåning.

ker, som i form og farve næppe er til at skelne fra rankerne i etagen nedenunder. Hvad der særligt udmærker dekorationen i dette rum, er den maleriske behandling af væggens nederste del. Under en kraftig mørkebrun stribe er her med perspektivisk skyggevirkning imiteret et kraftigt kvaderværk bestående af to skifter kasseformede sten, alle forsynet med et cirkulært midterhul. Særlig velbevaret er kaminvæggens nederste partier, som giver indtryk af, hvor kraftigt denne dekoration oprindeligt har virket. Der har været en mærkelig modsætning mellem det i rumlig henseende svagt illuderende rankeværk og den helt overvældende perspektivvirkning i soklens kvaderværk. De store, tilsyneladende løst stablede stenkvadre synes at springe frem fra vægfladen, ind mod beskueren. Det kun svagt rumligt virkende rankeværk holder sig nær den neutrale vægflade.

En sammenfattende vurdering, kunsthistorisk og ikonografisk af vægdekorationerne i Jörgen Kocks hus må tages med betydelige forbehold, dels fordi de er overleveret så fragmentarisk, dels fordi der kun eksisterer et beskedent sammenligningsmateriale.

Vægmalerierne i Jörgen Kocks hus må, som allerede nævnt, tilhøre anden fjerdedel af 1500'erne, snarest begyndelsen af denne periode, dog behøver de ikke nødvendigvis at være ganske samtidige. Hjørnehusets grisaller har et ældre præg end Stortorvslængens farverige ranker.

Hvad der også bidrager til at gøre det vanskeligt nærmere at bestemme vægmalerierne i Jörgen Kocks hus, er en vis usikkerhed med hensyn til de enkelte rums oprindelige bestemmelse og brug. I en fyrstelig bolig hører vægprydelser naturligt nok til i beboelses- og festrøm, ikke i sovegemakker. Sådanne er her sædvanligvis uden kamin, til gengæld med direkte adgang til privét. Hjørnehusets sydvestre rum har kamin og har haft dør til et privét, hvorfor det

er vanskeligt med sikkerhed at afgøre, om det oprindelig har tjent som opholds- eller som soverum.

Det vil af flere grunde være naturligt at forestille sig Stortorvsfløjen benyttet til bygherrens officielle og udadvendte virksomhed. De fire store nicher i stueetagens vinduesløse gadevæg kunde have tjent møntmesteren som "kontor" og indeholdt hans papirer og værdigenstande. Etagen ovenover har en mere åben og festlig karakter. Hvad her er nævnt angående rumindretningen, må dog i nogen grad have præg af gætterier. Jørgen Kocks sociale position var så enestående, at man ikke kan forvente, at han ved at indrette sin bolig slavisk har fulgt hverken den borgerlige eller den adelige stands normale bolig mønster. Hvad angår brugen af sydvestre rum i salsetagen, kan der, som anført af S. Rosborn, s. 126, have existeret ganske specielle grunde til her at afbilde Kong David (og Bathseba), jfr s. 98.

Det er rankeværket, som præger alle de fremdragne og istandsatte dele af rumdekorationerne i Jørgen Kocks hus. Heri er intet overraskende. Blad- og rankeornamenter dominerer vægmaleriet overalt i Nordeuropa i perioden fra slutningen af 1400'erne og til midten af 1500'erne, fra sengotik til højrenaissance, men ikke overalt og gennem hele perioden har rankeværket samme karakter. Selv indenfor Jørgen Kocks mure kan man konstatere en betydelig forskel på rankerne i hjørnehuset og i Stortorvslængen. Et forsøg på en nøjere datering på grundlag af rankeværkets stiltræk vilde imidlertid være håbløst alene af den grund, at malerne arbejdede ud fra grafiske forlæg, som ikke altid har repræsenteret den samme eller den mest fremskredne stilfase. Det er derfor heller ikke absolut givet, at malerierne i Stortorvsfløjen er yngre end dem i hjørnehuset.

I begyndelsen af 1500'erne havde rankemaleriet en levende blomstring i de betydningsfulde

Fig. 56. Rankemotiv med frukt. Målningsfragment i stortorgslängans övre våning.

handelsbyer ved Øresundskysten. "Musikstuen" i Karmelitterklostret i Helsingør udgør et fremragende eksempel, som Francis Beckett daterer ved sammenligning med de tilsvarende, men kvalitetsmæssigt ringere i S. Birgittas Kapel i Roskilde Domkirke fra 1511.² Helsingørrankerne er tætte, krøllede, buklede og tangagtige og har ingen forbindelse med de to former af arten, som er repræsenteret i Jørgen Kocks hus.

At der var malere beskæftiget i Malmø under reformationstridighederne i slutningen af 1520'erne er Petri Kirkes Kræmmerkapel et eksempel på. Også her møder vi rankeværket, ikke på væggenes plane, men på hvælvenes krumme flader, således som det almindeligt ses i de sengotiske kirker. Netop rankeværkets grundkarakter, det groende og slyngende, gjorde det velegnet til at fylde fladerne helt ud i hvælkkappernes spidser. Men Kræmmerkappellets virvar af ormeagtige slyng har ikke det mindste at gøre, hverken med Musiksalen i Helsingørklostret eller med Jørgen Kocks rum; rankerne i Kræmmerkappellet aftegner sig i deres grågrønne farve med de røde frugter kraftigt mod den lyse grund og fastholder de indflettede figurer og skjolde. Aldrig breder de sig ud i de store fligede blade, der er så karakteristiske for akantusløvet.

Nærmere Stortorvsfløjens akantusranker står hvælvedekorationerne i et par midtjydske kirkers kor, Sjørsløv og Vinderslev.³ Sidstnævnte dekoration må være malet, da Karen Krabbe i 1564 indrettede Vinderslev Kirkes kor til gravkapel og bekostede en Epitafie-altertavle, som bærer nævnte årstal. Stilen er mere fremskreden end den, der præger Jørgen Kocks malerier, dog nærmere beslægtet hermed end med Kræmmerkappellets.

Ved den meget radikale restaurering af Wegeholms herregård i Skåne, opført af marsken Tyge Krabbe, fandtes rester af nogle interessante vægdekorationer, som arkitekten Th. Wählin

har beskrevet.⁴ De må være lidt yngre end Jørgen Kocks malerier. Huset opgives bygget 1530, men årstallet er usikkert. Der kan næppe være nogen direkte forbindelse mellem dekorationerne i det Kock'ske hus og Wegeholms.

De ældste rester af vægmalerier, som er fundet i Roseningehuset i Malmø, fuldført 1534 under Grevens Fejde, stammer fra en dekoration i vestre gavlrum og består af et rigt akantusløv over vindues- og panelhøjde. Denne vægdekoration kan være udført kort tid efter husets opførelse, men har intet direkte at gøre med vægmalerierne i Jørgen Kocks hus.⁵

Ved forsøget på en stilhistorisk bestemmelse af vægdekorationerne i Jørgen Kocks hus kommer man på mere sikker grund, hvis man forlader de rent ornamentale elementer og retter opmærksomheden mod fragmenterne af arkitektur- og figurfremstillinger.

Gengivelsen af paladset i hjørnehusets sydvestre rum har en så uvirkelig, fantasifuld karakter, at man uvilkårligt mindes periodens festdekorationer og scenearrangementer fra fyrstelige indtog og skuespil. De overlæssede arkitekturformer er et udtryk for de nordiske kunstneres ornamentale brug af søjleordenen til fremstilling af en art skinarkitektur, et fyrsteligt palads for eksempel, således som dette hører til i Bibelens eller antikkens historier. Specielt de tyske Kleinmestre yndede denne leg med klassiske arkitekturtled. Jørgen Kocks "Palads" hører utvivlsomt til i denne sammenhæng og er nært beslægtet med paladset i Altdorfers Sussannabillede i München, en hollandsk tegning i Wien fra 1520 forestillende Bathseba, som får overrakt Kong Davids budskab,⁶ samt, mest af alt, Herodes' palads på et stort, desværre udateret, enkeltblad af Sebald Beham.⁷ Dette blad omfatter mange figurer, forgrunden er helt optaget af fint klædte par, der går så fuldstændigt op i dans, drik og kortspil, at de ikke bemærker Døden, som danser med i deres kæde. Behams blad er ikke blot

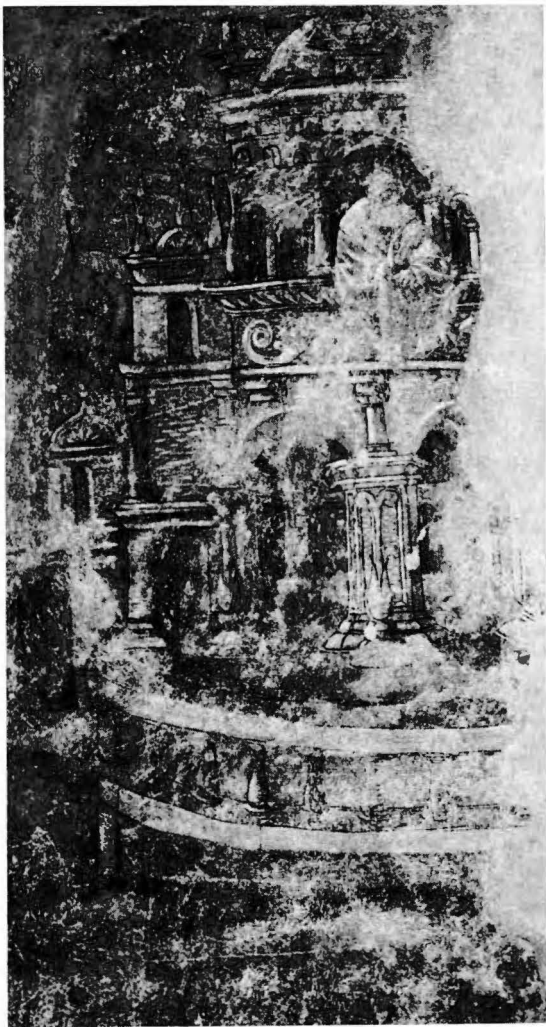

Fig. 57. Palats med figurframställning. Väggmålningsfragment i hörnhusets övre våning.

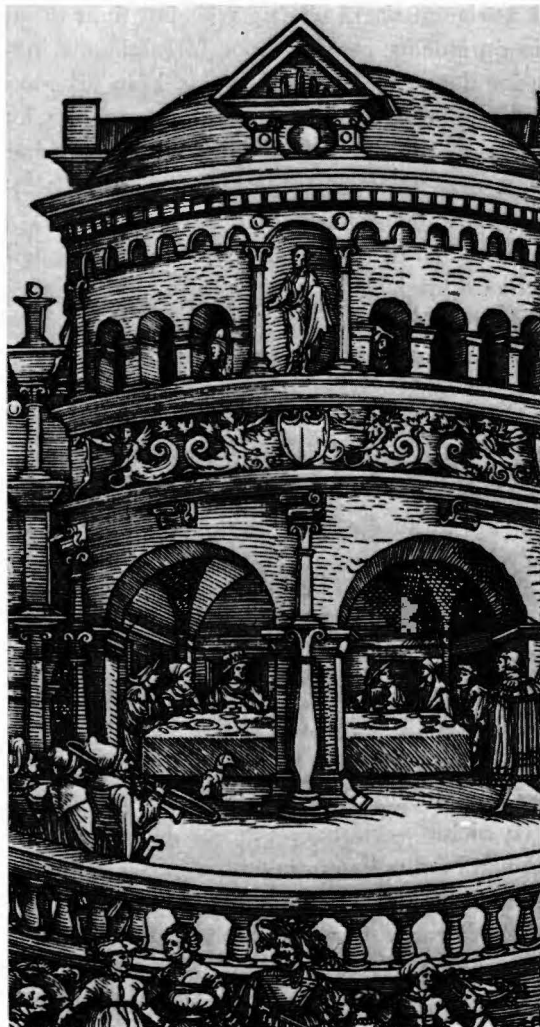

Fig. 58. Konstnärens troliga förlaga till väggmålningen här bredvid. Detalj av Sebald Behams stick.

en illustration af en af Bibelens historier, den er også et Memento Mori. Sammenligner man i enkeltheder "Sætstykket", "Festdekorationen", Herodes' palads på Behams blad med, hvad der på væggen i Jørgen Kocks hus er bevaret af paladsbygningen, konstaterer man såvel forskelle

som ligheder. Lighederne er så mange og så påfaldende, at der ikke kan være tvivl om, at Jørgen Kocks maler ikke blot i al almindelighed har været fortrolig med denne særegne kleinstemesterarkitektur, men at han direkte har benyttet Behams blad som forlæg, dog frit, bl.a. ved

så at sige at skære bladets arkitekturfigur ud af sin oprindelige sammenhæng for at kunne indordne dette "Sætstykke" i en ny. Man må forestille sig, at der på væggen i dette rum er gået andre billedelementer tabt, som oprindeligt har givet dekorationen en formal helhed, indholdsmæssig hensigt og betydning.

Navnlig to forhold taler for, at paladsgengivelsen oprindeligt har indgået i en samlet, efter rumforholdene vel disponeret dekoration; for det første, at vinduesvæggens rankeværk er komponeret omkring den lodrette midtakse mellem vinduerne, for det andet, at paladsbilledet er skudt hen i rummets sydvestre hjørne. Denne placering, der i dag virker så skæv, gør det rimeligt at antage, at der på resten af den velbelyste væg er gået motiver tabt, som oprindeligt har medvirket til en velafbalanceret og meningsfuld helhed. At vinduesvæggens forholdsvis velbevarede malerier udelukkende er af dekorativ art, falder på grund af modlyset naturligt.

Desværre er den på paladsets belvedere centralt placerede skikkelse — som ikke er overtaget fra Behams blad; dette viser her en statue i en niche — dårligt bevaret. Det må således stå hen i det uviste, om den oprindeligt har båret en krone. Men placering og stilling kunde tyde på, at figuren bør opfattes som Kong David "på Tagit aff Kongens Huss", fortabt i beskuelser af Bathsebas yndigheder, således som det skildres i Samuels Bog. Men af Bathseba "en meget deylig quinde" er intet at se på det stærkt ødelagte maleri.

På den tid, Jørgen Kocks hus modtog sin maleriske udsmykning, var Bathsebamotivet meget yndet. Man satte det i relation til Det sjette Bud, som det illustrerer i mange luther'ske Katekismer. Også som vægpryd i kirke og hjem kunde det benyttes, dels som advarsel mod kvindeligt, men også som påskud til at afbilde "en meget dejlig kvinde". Erasmus af Rotterdam er opmærksom på dette dobbeltspil, at vel er Bath-

seba og lignende motiver taget fra Skriften, men når det kommer til skildringen af kvinder, hvor meget uartigt kan så ikke være iblandet af kunstneren?⁸

Det vil næppe lønne sig mere indgående at drøfte, med hvilken hensigt Jørgen Kock har ladet male paladset med figuren på belvederen, der, alt taget i betragtning, bedst lader sig tolke som Kong David. Derimod kan det være berettiget udfra den sikre konstatering af malerens lån fra Sebald Behams Herodiasblad at tilføje nogle ord om den kunsthistoriske sammenhæng, i hvilken denne dekoration bør ses.

At en maler, der på reformationstiden virkede i Malmø, tog sin tilflugt til de såkaldte "Kleinmestre"s formskat, kan ikke virke overraskende, specielt ikke, når han stod i en møntmesters sold. De tyske Kleinmestre leverede i første række forlæg til metalkunst, og deres blade må have ligget hos de fleste af tidens guldsmede, også i Malmø. Utænkeligt vilde også være, om en møntmester ikke på dette område var à jour med udviklingen.

At en del Kleinmestre og med dem samtidige tyske malere, Cranach fremfor alle, også fremstillede grafiske blade til andre formål end de rent kunstindustrielle, var utvivlsomt medvirkende til at hæmme fremkomsten af et nordisk monumental-maleri, således som det i mere end et århundrede havde eksisteret i Italien. Nord for Alperne vedblev flertallet af malere, Holbein er den store undtagelse, at stikke i gnidrede, småtskårne former. Hvor Kleinmestrene forsøgte sig med en rumdekoration, lod de sig ofte nøje med mekanisk at forstørre et formskema, som ikke kunde honorere kravet om monumentalitet. De store, figurrige enkeltblade, hvortil Sebald Behams Herodiasfremstilling (38×53 cm) hører, gjorde det ikke lettere for nordiske malere at skabe en stor stil. Disse enkeltblade var bestemt til vægpryd, men vedblev dog ligefuldt at være "Kleinkunst".

Fig. 59. Sebald Behams stick, vänstra hälften.

Bundet til helt slavisk at overføre Kleinmestrenes grafik fra det sorthvide forlæg, bogillustrationer eller enkeltblade, følte de nordiske malere sig dog ikke altid. Nok lånte de flittigt fra denne vidt udbredte formskat, men forstod dog ofte at vælge og vrage. De valgte, hvad de i den givne sammenhæng havde behov for og foretog småændringer, som satte dem istand til at imødekomme den enkelte opgaves særlige krav. Jørgen Kocks ubekendte maler demonstrerer et eksempel på denne fremgangsmåde. Fra Behams blad har han "lånt" en formfigur, paladset, som han med få ændringer og en enkelt tilføjelse, manden på belvederen, har passet ind i den givne sammenhæng.

Det er nu så heldigt, at der fra Fyn kan påvises et analogt tilfælde på en sådan fremgangsmåde. Det drejer sig tilmed om en udnyttelse af det samme Beham-blad, som Jørgen Kocks maler har haft i sin mappe.

Ved 1500-tallets midte lod Christian III's kansler Johan Friis sin fædrene gård Hesselager lidt syd for Nyborg pragtfuld udstyre, udvendig med rundbuede skingavle, indvendig med vægmalerier, som helt bærer præg af Kleinmestrenes stil. Maleren, muligvis Jacob Binck, betjente sig af grafiske forlæg, i eet tilfælde af Sebald Behams Herodiasstik. Af dette valgte han til brug for udfyldningen af en vægflade i gårdens store hjortesal en figurgruppe, en bordscene. Denne enkelthed redigerede han lidt om og indsatte i en både formalt og indholdsmæssig ny sammenhæng. En sådan fremgangsmåde kræver ikke nogen kunstners ophavsret, end ikke moralsk, og i visse tilfælde kan det være vanskeligt for forskningen at fastslå, hvor grænsen går mellem originalen og efterligningen. En vurdering af dette problem, som kunsthistorikeren så ofte konfronteres med, vil være betinget af det brug, som den ene kunstner gør af "Lånet" fra den anden. Også på Hesselagergaard optræder Bathsebamotivet, men Johan Friis' maler hen-

tede her sine forlæg, dels fra S. Behams bibeltræsnit, 1534, dels fra Cranach.⁹ Resultatet af at kombinere disse lån blev hans personlige, man turde måske sige, originale billede.

Drejer det sig om rent ornamentale former, et rankeværk eller et akantusløv, således som tilfældet er med størsteparten af vægmalerierne i Jørgen Kocks hus, forekommer det indlysende, at maleren eller malerne forvalter et kunstnerisk fællesgods, og det vil da hovedsagelig være håndlaget, som kommer til at manifestere den kunstneriske originalitet. Det kan ikke være samme maler, som har arbejdet for Jørgen Kock og for Johan Friis, dertil er håndlaget, eller håndskriften, om man vil, for forskelligt. Vi må nøjes med at konstatere, at disse to ledende mænd i Danmarks politiske liv i brydningstiden o. 1525—1550 har fulgt samme smagsretning, da de skulde udsmykke deres boliger. En sammenligning mellem Hesselagergaards og Malmøhusets malerier viser langt flere fællestræk end det lige nævnte Beham-lån. Rankeværket har været flittigt benyttet begge steder. Det forefindes på Hesselagergaard i en form, som er meget nært beslægtet den, der er repræsenteret i Malmøhusets Stortorvsfløj, men "Hånden" er en anden, mere rask, letflydende og flot.

I et af Hesselagergaards rum har vægdekorationen ligesom i øvre etage af Stortorvsfløjen i Jørgen Kocks hus bestået af akantusranker over en malet imitation af en kvaderstensmur. På Hesselagergaard drejer det sig om facetslebne kvadre. Denne rumdekoration kendes nu kun fra en smal stribe på en stolpe, der har stået i et bindingsværks skillerum. Alle forhold tyder på, at rummet har været stort, og at dekorationen har virket omtrent som den tilsvarende i Malmøhuset. At de to musikanter, fløjtespilleren og trommeslageren, som ses over døren i Stortorvslængens stueetage, også er velkendte fra Kleinmestrenes repertoire, kan kun under-

Fig. 60. Stortorgslängans övre våning efter restaureringen. Jfr med fig 52. Till höger porträttet av Jörgen Kock, ett porträtt som alltid medfört gården utan extra kostnad vid ägareskifte. Traditionen följdes dock ej vid senaste skiftet, då Kockums personalstiftelse fick betala en anseelig summa för att rädda porträttet.

strege rimeligheden af at søge Jørgen Kocks malere i deres kredse.

En afgørende drejning bort fra Tyskland til Nederlandene indtraf for dansk malerkunsts vedkommende først efter Syvårskrigen, da Frederik II byggede og udstyrede Kronborg Slot. Kongens maler Hans Knieper utgik fra Antwerpen-manieristerne og synes ikke udover tapperne til Kronborgs store dansesal at have beskæftiget sig med vægdekorationer, endsige monumentalmaleri i egentlig forstand.

Den første gang, et monumentalmaleri har manifesteret sig på vore nordlige breddegrader, er mere end en menneskealder efter udsmykningen af Jørgen Kocks hus. Det skete 1587 under ganske enestående omstændigheder, da Tyge Brahe lod væggen over sin store murkvadrant udsmykke med et for nordisk kunst særdeles mærkeligt billede.¹⁰ Det blev til af et kollektiv af kunstnere under den lærde humanists direk-

tion. Resultatet, som vi desværre kun kender fra en summarisk gengivelse og en kort beskrivelse, har været uhyre forskelligt fra Kleinmesterdekorationerne i Malmø og på Hesselagergaard, først og fremmest ved den mærkelige rumillusion, den totale nedbrydning af den reelt begrænsende vægflade. Omsider, med mere end hundrede års forsinkelse, vovede man på nordisk grund at benytte malerkunsten til at skabe det imaginære rum og heri placere en stor figur, tilmed en portrætfigur. Også på Tyge Brahes væg er afbildet et palads, hans eget. Vi ser det både ude og inde, beskueren befinder sig begge steder på een gang.

Lidt perspektiv i en malet kvadermur, en smule luft mellem ranker og løv kan virke oplyftende på sindet, befordre en stemning af intimitet og hygge. Til en sådan grundtone vendte dansk interiørkunst tilbage under Christian IV's borgerlige, hollandske barok.

NOTER:

¹ Et kalkmalerifragment fra slutn. af 1500'erne, som fandtes i stueetagen på den søndre gavlmur.

² Francis Beckett: Danmarks Kunst II. Kbh. 1926. S 364.

³ J. P. Trap: Danmark. 5. udg. Viborg amt. Kbh. 1962. Niels M. Saxtorph: Jeg ser på Kalkmalerier. Kbh. 1967.

⁴ Architekten. Meddelelser fra Akademisk Arkitektforening. Bd. V. Kbh. 1903. S 282.

⁵ Einar Bager: Rosenvingeska huset. Malmö 1969. S 49 ff.

⁶ Elisabeth Kunoth-Leifels: Über die Darstellung der "Bathseba im Bade". Essen 1962. Fig 40. Einar

Bager har i en artikel i Sydsvenska Dagbladet torsdagen den 18 maj 1968, "Väggdekorationerna i Jørgen Kocks hus", tolket billedet i Jørgen Kocks hus, salsetagen, sydvestre rum som Kong David og henvist til Altdorfers Sussannabillede.

⁷ Otto Norn: Hesselagergaard og Jacob Binck. Kbh. 1961. S 33.

⁸ E. Panofsky: Erasmus and the Visual Arts. Journ. Warburg and Courtauld Institute XXXII. 1969. S 210.

⁹ Otto Norn: Som David så Bathseba i det Bad. Kulturminster, tidsskrift udgivet af Selskabet for dansk Kulturhistorie. Ny rk. Bd. V. Kbh. 1965. S 51—70.

¹⁰ Charles Christensen—Francis Beckett: Uraniborg og Stjerneborg. Kbh. 1921. S 18.

Jörgen Kocks gårds arkitektoniska utsmyckning

AV RIKARD HOLMBERG

Jörgen Kocks hus är en stor byggnad, det största borgarhuset i Malmö ännu långt in på 1800-talet, men det är också ett hus med en ovanligt rik arkitektur. Ursprunglig skulptural utsmyckning har framför allt bevarats i hörnhusets norra gavel, men dessutom har en rik dekor i dess södra gavel kunnat rekonstrueras efter äldre avbildningar. Av äldre bilder framgår också, att det har funnits en rik dekor i stortorgslängans sydgavel och en mer återhållsam i västergatslängans västgavel. Vid sidan om denna skulpturala utsmyckning av exteriören finns det invändigt en bevarad dörrumfattning med kritstensprofilering samt spår efter ytterligare en, och på ett par platser har rester efter spislar i skulpterad kritsten registrerats.

Den skulpterade kritstenen uppträder i kombination med formstenar i tegel, och flertalet dörröppningar i byggnaden, som saknar kritstensdekor, synes i stället ha haft skråkantsprofiler i tegel. Likaså har alla utvändiga fönster-nischer i komplexets bottenvåning sådan skråkantsprofil. En olikhet i sättet att kombinera de båda materialen kan konstateras mellan byggnadens nedre delar och gavelröstena, och det bör noteras, att gränsen synes gå mellan rösternas i kryssförband murade partier och de nedre, i vendiskt förband murade, delarna av byggnaden. I de nedre murpartierna uppträder tegelformsten och kritsten ej i direkt kontakt med varandra. Kritsten synes huvudsakligen ha bru-

kats, där man velat använda sig av mer komplicerade profiler är skråkant, i dropplister, dörrumfattningar och spislar. Undantaget är byggnadens sockel, som är skråkantsprofilerad, men som synes ha utförts i kritsten, därför att man i detta material har kunnat använda sig av större format på de enskilda stenarna. I gavelröstena omväxlar däremot på flera ställen kritsten direkt med tegelformsten på ett sätt, som visar att man avsiktligt har utnyttjat materialens inbördes färgkontrastverkan. En sådan kontrasteffekt möter endast på ett ställe i det i vendiskt förband murade partierna, i de fyra, dock ej formstensmurade, rundlar med kritstensfyrpass, som sitter på hörnhusets nordgavel, omedelbart under den linje, där man har gått över till kryssförband. Kritstensfyrpassen, som nu har rekonstruerats efter äldre avbildningar, torde på denna plats kunna tänkas ha anbringats sekundärt, efter det att man påbörjat uppförandet av röstena, och rundlarna kan ursprungligen ha planerats för en helt annorlunda gaveldekor med enbart tegelmurade blinde-ringar.

— — —

Bland de enskilda skulpturdetaljerna är gathörnens madonna den bäst bevarade friskulpturen, fig. 61. Madonnan är framställd som den apokalyptiska jungfrun, stående på människaran, och hon trampar med sin högra sko på denna,

Fig. 61. Madonnaskulpturen efter nedtagning. Skulpturen förvaras numera på Malmö museum.

medan den vänstra döljes av en flik av hennes mantel. Hon bär en klädnad med röda färgspår och med en bård nedtill, på vilken läses bokstaven A. På manteln, som förutom över foten också hänger ned i ett par flikar från midjan, kan spår av blå färg iakttagas. I håret bär madonnan en krona, som ger intryck av att vara virad av växtrankor. Hennes ansikte är förstört av ett nedfallet stycke av baldakinen över nischen. Vid sin vänstra sida håller hon ett naket Jesusbarn, vars sprattlande vänstra fot hon griper om med sin högra hand. Skulpturen står på en polygonal sockel med inskriptionen 1525. Den i den apokalyptiska visionen ingående solen torde ha varit målad på nischens insida. I nischen står nu en replik av skulpturen, och på grund av den ovannämnda skadan har även baldakinen ersatts. Denna utgjordes av en kalkstensplatta med masverksdekor på undersidan och med dropplisprofilad kant.

Äldre kritstensskulpturer än de på det Kockska huset har i Malmö bevarats på gaveln till det s.k. Krämarekapellet vid S:t Petri kyrka. Med tanke på den sannolikt ej obetydliga ålderskillnaden torde det vara föga fruktbart att diskutera madonnans eventuella likheter med dessa skulpturer. Av samma orsak torde det vara meningslöst att här göra några jämförelser med den tämligen förvittrade kritstensmadonna, som är placerad under en arkitektoniskt betydligt rikare utformad baldakin, ovanför trapputbyggnaden vid kärntornet till det omkring 1400 byggda Gjorslev på Själland.¹ I början av 1500-talet har den till byggnadshyttan vid Lunds domkyrka knutne Adam van Düren utfört en rad madonnaframställningar, och eftersom mästern Adam vid tiden för uppförandet av det Kockska huset sannolikt är Skandinaviens mest produktive stensulptör, kan det vara av större intresse att här ägna uppmärksamheten åt jämförelser med några av dennes arbeten. En madonnafigur, som enligt O. Rydbeck härrör från

predikstolen på Krafts kyrkogård öster om domkyrkan, kan ge en trolig tolkning åt det A, som finns på den Kockska madonnans klädnad. På den nu i domkyrkans museum förvarade madonnan kan nämligen på klänningsfållen läsas orden AVE MARIA.² Denna madonna håller också sitt barn på ett likartat sätt, men i helhetsutformningen ger skulpturen dock ett helt annat och mer naturalistiskt intryck. Dess stramt plisserade klädnad och den däröver lugnt draperade manteln kommer madonnan från Jörgen Kocks hus att framstå som teatralisk med sitt tunga och storlinjiga veckfall. En betydligt ståtligare madonna har Adam utfört för domkyrkans sydöstra stora strävpelare och den förvaras efter dennas nedrivande i det södra tvärskeppet. Även om denna skulptur är betydligt mer konstrikt draperad än predikstolsmadonnan, kan den dock ej sägas nämnvärt erinra om den Kockska. Medan man på den senare i dess nuvarande nästan färglösa skick knappast i detalj kan skilja manteln från livklädnaden, så har Adam van Düren i sin skulptur noggrant skiljt de båda plaggen åt genom en differentiering av veckbildningen, som ger åskådaren en uppfattning om att det är fråga om olika stofftyper.³ Samtidigt erhåller madonnaframställningen genom detta grepp en realistisk påtaglighet, som den Kockska madonnan saknar.

Madonnan från Jörgen Kocks hus kan därmed ej hänföras till den lundensiska domkyrko-hyttans arbeten. Den företer alltför påtagliga stilistiska olikheter med denna hyttas produkter. Både i tid och rum mer avlägsen än domkyrkans madonnareliefer är en madonna, som 1496 placerades i gavelröstet till det norra tvärskeppet i Haarlems S:t Bavo,⁴ och som nu står i kyrkans inre, men av skäl, som nedan kommer att närmare beröras, är den dock ett intressant jämförelseobjekt. Denna madonna har visserligen en helt annan kronform och dess klädnad är ej heller överensstämmande, men trots detta

Fig. 62. Kopia av madonnaskulpturen, utförd av Vitus Nielsen, Köpenhamn.

Fig. 63. Skäggpriidd skulptur från hörnhusets översta tinne.

är veckfallet mer likt den Kockska madonnans än Adam van Dürens. Även om barnet är skadat, kan den holländska madonnans sätt att hålla det sägas vara påtagligt likt den Kockska jungfruns. Gentemot den senare är madonnan i Haarlem spegelvänd, men hon griper tag i den sprattlande foten på ett helt likartat sätt.

Den Kockska madonnans krona är kanske dess mest särpräglade detalj. Eftersom den är ganska vittrad, är det svårt att närmare redogöra för hur den kan ha sett ut, och det torde därför vara vanskligt att läsa in någon specifik ikonografisk betydelse i dess utformning. Däremot kan det finnas anledning att fästa uppmärksamheten på det rent tekniska utförandet av denna detalj i skulpturen. Kronan är kors och tvärs genomborrad av hål på ett sätt, som erinrar om strukturen i en tvättsvamp. En likartad skulpturteknik användes flitigt inom den av familjen Keldermans dominerade byggnadshytan i Mechelen, som i början av 1500-talet var stilbildande i Nederländerna. Ornament, som starkt erinrar om denna krona, återfinnes på åtskilliga av denna hytta uppförda byggnadsverk.⁵

Betydligt svårare vittrad än madonnan är skulpturen från det norra gavelröstets översta nisch, i topptinnen. Man anar, att skulpturen varit skäggpriidd, och den har hållit båda händerna lyfta, antingen till välsignelse eller för att visa fram attribut. Den plisserade livklädnaden är nedtill snett avskuren och lämnar nedre delen av vänstra benet bar. Längs vänster sida hänger en mantelflik ned till marken. I sitt nuvarande tillstånd kan skulpturen knappast ikonografiskt tolkas. Däremot kan den jämföras med andra, bättre bevarade skulpturer, och man kan på så sätt nå fram till en indirekt tolkning, som har en viss grad av sannolikhet. På gaveln till det ca 1517 byggda "Paushuize" i Utrecht⁶ finns nedanför röstet en baldakinkrönt nisch med en framställning av en stående Kristus, som sträc-

ker fram sin högra hand till välsignelse och i sin vänstra håller en glob, fig. 64. Skulpturen är betydligt större och rikare utformad än den från det Kockska huset, men sättet att hålla händerna synes kunna överensstämma. Med reservation för andra möjligheter torde därför krönfiguren kunna tolkas som en välsignande Kristus. Eftersom Paushuize är byggt åt en biskop, den senare påven Hadrianus VI, kan kanske en framställning av detta slag anses vara mer befogad på denna plats, men en skulptur av Kristus kan därför inte anses vara orimlig på ett borgarhus. En sådan bild kan ses som en god illustration till den förtröstan på Frälsaren, som kommer till uttryck i ett bibelcitat på ett gavelhus i Helsingör från ca 1500: "*redemptor meus vivit et in novissimo die de terra surrecturus sum et in carne mea videbo deum salvatorem meum iob XIX ca.*"¹

Skulpturen i toppnischen flankeras av två lejonskulpturer, som har suttit på nordgavels båda hörnfialer, och av dessa befinner sig den östra i ett dåligt bevaringstillstånd. Dess yta är nästan helt bortvittrad, och man kan endast med svårighet urskilja, att det rör sig om ett lejon. Man kan dock ana sig till formen på huvud, framtassar och bakben, och i skulpturens högra sida finns en konkavitet, som markerar mittpartiet av den sköld, som lejonet har hållit. I skölden ses svaga spår efter Jörgen Kocks bömärke. Med tanke på skulpturens utsatta placering får det trots allt anses anmärkningsvärt, att den dock är relativt fullständigt bevarad. Det västra lejonet är endast delvis bibehållet. Dess vänstra sida har vid något tillfälle rasat ned, och de förlorade delarna har sedermera ersatts med murbruk och cement. De bevarade delarna har trots detta en bättre bibehållen yta än motsvarande på den östra. Man kan således urskilja detaljer i lejonets man. Svansspets, könsorgan och bakben är närmast perfekt bibehållna. Av skölden återstår endast en mindre

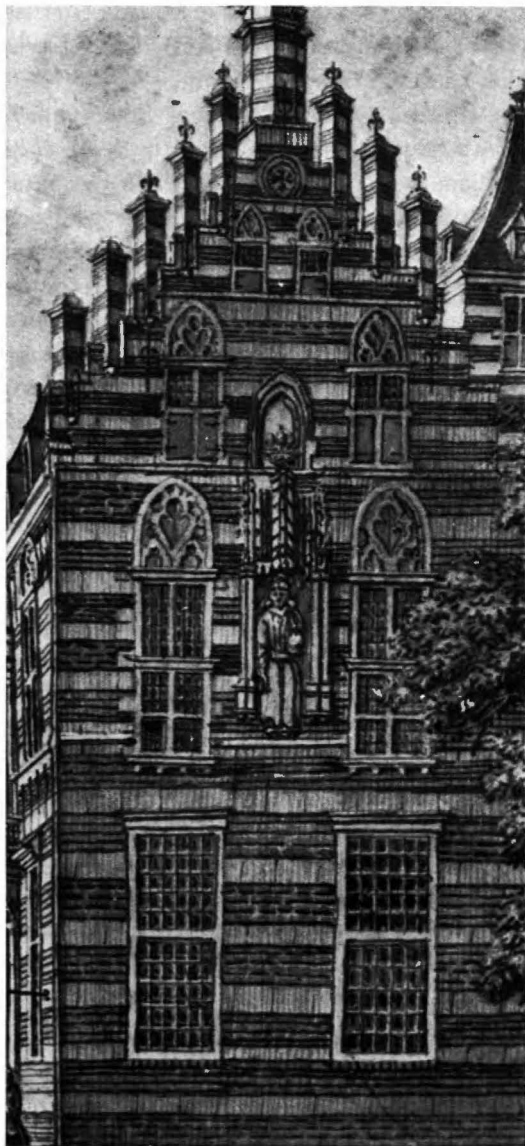

Fig. 64. Paushuize i Utrecht.

del, men med bevarad kant och med rester av den vapenbild, som fördes av Jörgen Kocks maka, Citze Kortsdatter Nuland.

Ur stilistisk synpunkt kan det finnas anledning att jämföra nordgavelns båda lejon med det lejon, som i sekundärt läge sitter inmurat ovanför en inskriftssten med årtalet 1532 i den i närheten belägna byggnad vid Adelgatan, som detta år anses ha uppförts av änkan till Lauritz Hattemager.⁸ Behandlingen av man, svans och bakken överensstämmer väl med motsvarande detaljer på det västra lejonet, och man torde därför ha rätt att tänka sig nordgavelns båda lejon rekonstruerade i enlighet med denna relief. De har i så fall varit betydligt tamare än det lejon, som Adam van Düren i seklets början placerade på det östra gavelröstet till Glimmingehus.⁹

Förutom ovan omnämnda skulpturer, som intill den senaste restaureringen satt kvar på sina ursprungliga platser på byggnaden, och som nu ersatts av kopior, bör ytterligare en i huset påträffad skulptur med figurframställning omtalas. Det rör sig om ett fragment av en kritstensrelief, som vid restaureringen tillvaratogs i den då nedrivna, 1878 sekundärt uppförda östmuren till västergatslängans källare. Det tillvaratagna fragmentet är ca 15 cm tjockt, 43 cm högt och 34 cm brett, och på det framställes i hög relief en person med en mantel eller päls över vänster axel. Plagget har en bård med sick-sack-dekor, och under det sticker den välbevarade vänstra handen fram. Huvudet är avslaget, och partiet därunder har lidit svårt av vittring, vilket man synes ha försökt reparera med murbruk. Det stolalikhande band, som hänger ned från halsen, är helt format i bruk, och det är till följd därav svårt att säga, om skulpturen eventuellt framställer t.ex. en helig biskop. Det är över huvud taget svårt att uttala sig om varifrån skulpturen kommer, men sannolikheten torde tala för att den härrör från stortorgslängans

sydgavel, som till största delen synes ha demolerats vid ombyggnaden 1878. Samtidigt förstördes visserligen också hörnhusets sydgavel, men av allt att döma har skulpturen på denna utslutande varit ornamental.

C. G. Brunius har i sin 1850 utkomna "Skånes konsthistoria för medeltiden" lämnat en relativt utförlig beskrivning av stortorgslängans då ännu existerande gavelröste: "... *derå finnas blott sju tinnar, af hvilka den öfverste prydes med ett bildverk, som mycket lidit af vittring. Detta bildverk tyckes föreställa Jonas, som utkastas till hvalfiskens, derunder står ihesus och dernedom märkas tvenne sköldar, af hvilka den ena synes innehålla tre rosor, den andra en lilja: således sinnebilder af kärlek och renhet*".¹⁰ Beskrivningen av vapensköldarna antyder, att Brunius har missuppfattat den heraldiska framställningen. Troligen är det här fråga om två vapensköldar av samma slag, som de som hålles av lejonen och som dessutom på nordgaveln finns avbildade på ett av tympanonfälten över magasinsintagen. De "tre rosorna" avser otvivelaktigt det nulandska vapnet, även om beteckningen "rosor" måste anses felaktig. "Liljan" skulle kunna vara en av de två liljorna i Jörgen Kocks adelsvapen, men som E. Bager framhållit,¹¹ torde det snarare röra sig om hans bomärke, som ju avbildas i nordgavelns sköldar. Beträffande reliefen i topp-tinnen synes det egendomligt att tänka sig, att den skulle ha avbildat det av Brunius beskrivna motivet, om det under reliefen har stått *ihesus*. Rimligare vore det att föreställa sig en scen ur Jesu liv, kanske med Jesu nedstigande i dödsriket, där han frälser Adam och Eva, vilket brukar kunna framställas som om han drar fram dem ur ett valfiskliknande Leviathansgap.¹² Det ovan beskrivna fragmentet synes dock svårligen kunna tänkas vare sig ingå i en relief med detta innehåll eller svara mot den av Brunius föreslagna tolkningen. I brist på bättre förslag synes det i så

Fig. 65. En av hörnhusgavelns två lejonskulpturer efter nedtagningen.

fall troligast, att det härrör från någon annan plats. Det har på den berörda gaveln funnits utrymme för fler reliefer längre ned.

När sydgaveln till stortorgslängan har försetts med en så rik dekor, torde detta bero på att denna gavel har vett mot gårdsinfarten, vilken synes ha haft karaktären av en mindre platsbildning i anslutning till gatan, mitt emot den 1525 ännu existerande Helgeandskyrkan. Ett annat i västergatslängans källare tillvarataget kritstensornament stammar helt säkert från denna lilla praktgavel. Det rör sig om ett rundbågsfält med trepassornament från en av trappstinarna. Ett större liknande fält med genombrutet masverk torde däremot stamma från hörnhusets sydgavel. Enligt Brunius har kragstenarna under denna elvatinnade gavelns rundbågsfris varit *"arbetade dels i fina listverk, dels såsom djur- och menniskohufvuden"*. En sådan listverkskonsol har tillvaratagits. Hur de som *"hufvuden"* utförda konsolerna sett ut, torde man kunna få en föreställning om genom att jämföra med de konsoler, som tillvaratagits vid rivningen av den s.k. Mattssonska gården vid Adelgatan.¹³

— — —

När Jörgen Kocks hus tidigare har behandlats i litteraturen, har det framhållits, att dess kritstensdekor kan betraktas som typisk för senmedeltida arkitektur i Malmö. E. Wrangel har påpekat, att en likartad dekor också förekommer i samtida arkitektur på Själland,¹⁴ medan N. G. Sandblad är benägen att se en stor del av materialet från Malmö som produkter av en lokal skulpturskola.¹⁵ Den senare har framhållit, att man i Malmö kan spåra utnyttjandet av en materialväxling mellan tegel och kritsten redan i den av Erik av Pommern 1434 uppförda delen av Malmöhus slott, men att kritstensskulpturer har en blomstringstid under medeltidens sista decennier.

Fig. 66. Lejonet från granngården vid Adelgatan, daterad 1532.

Användningen av kritsten i dekorativt syfte kan i det område på ömse sidor om Öresund, där kritstenen förekommer i berggrunden, följas tillbaka till de första stenkyrkornas skede, och redan i de äldsta tegelkyrkorna har man utnyttjat kombinationen av kritsten och tegel.¹⁶ Trots dessa lokala förutsättningar finns det i detta sammanhang anledning att observera de kontakter med särskilt holländsk arkitektur, som kan avspeglas i det sätt, varpå denna kombination av material har begagnats i Malmö och på andra platser inom kritstensområdet.

Det har ansetts vara ett särdrag för nederländsk arkitektur under sengotik och renässans, att man i murverket har låtit band av natursten omväxla med tegel, och F. A. J. Vermeulen

framhäver det 1449 uppförda tornet vid S:t Laurens' kyrka i Rotterdam som det äldsta daterade exemplet på denna murningstyp.¹⁷ Erik av Pommerns borg i Malmö skulle då vara äldre än den äldsta holländska byggnaden med naturstensband, men detta innebär inte, att denna dekorart därför bör betraktas som inhemsk i Skåne. På närmare håll än i Holland, på Stevns och angränsande delar av Själland synes emellertid i kritsten och tegel bandade murverk förekomma under hela 1400-talet,¹⁸ och det äldsta daterade exemplet, flyglarna till borgen Gjorslev från ca 1400, kan styrka att idén ej införts till Danmark just från Holland. Det bandade murverket synes ej heller vare sig i Malmö eller på Stevns vara åtföljt av några andra tecken på holländsk påverkan.

De belägg på dekorativ användning av kritsten, som Sandblad anför från senare delen av 1400-talet och från början av 1500-talet, har ingen påtaglig anknytning till det ovan berörda murningssättet. Det gäller t.ex. den rad av kritstensskulpturer, som smyckar exteriören till det s.k. Krämarekapellet vid Malmö S:t Petri.¹⁹ Kapellets ålder är enligt Sandblad starkt omtvistad. Han anför en datering till 1413 och en till århundradets slut. Bager påpekar, att det första skriftliga omnämnandet av kapellet hänförs till år 1473.²⁰ Det är väsentligt att framhålla, att kritstensdekoren på detta kapell inskränker sig till en rad skulpturer. Om dessa i likhet med t.ex. madonnan på Jörgen Kocks hus har varit bemålade, har det i kapellets exteriör ej funnits någon färgkontrast av det slag, som ovan berörts. Kritstenen synes här ha använts, därför att den bättre än teglet har lämpat sig för skulptur.

På två av Sandblad omnämnda byggnader har kritsten använts i horisontala band med inskrifter, på vapenhuset till Landskronas raserade stadskyrka och på Jacob Nickelsens stenhus i Malmö.²¹ I inskrifterna har dessa båda bygg-

Fig. 67. Kritstensportalen mellan hörnhuset och västergatslängan.

nader varit daterade till 1515 resp. 1519. Den senare inskriften kan ifråga om placeringen direkt jämföras med det ovan berörda bibelcitatet på ett gavelhus i Helsingör från ca 1500, som därmed också har ett horisontalt kritstensband. Dessa inskriftsfriser kan sägas bättre erinra om den först berörda dekorformen, men eftersom det rör sig om enstaka band av kritsten, föreligger dock knappast någon omedelbar överensstämmelse. Även i detta sammanhang torde det

ligga närmare till hands att se användningen av kritsten som betingad av materialets användbarhet för skulptur. Detta gäller även den dörrömfattning, som 1906 tillvaratogs i sekundär användning som murfyllning i det inre av Jacob Nickelsens hus.²²

Dörrömfattningen från Jacob Nickelsens hus har rak överliggare, men ifråga om profilering och ornamentalt utförande av sockelpartierna är den dock nära besläktad med den rundbågiga

portalomfattningen kring öppningen mellan hörnhuset och västergatslängan i Jörgen Kocks hus, fig. 67. Det kan hävdas, att dessa ornamentala detaljer är allmängods inom europeisk senotik, men om man med Sandblad skall anta, att det i Malmö eller i någon annan ort vid Öresund har funnits en verkstad, som har arbetat i kritsten, så torde omfattningen av detta slag ha utgjort en huvudprodukt. I Jörgen Kocks hus torde i så fall även fragmentet av en skulpterad kritstenskamin från stortorgslängans bottenvåning få hänföras till verkstadens arbeten, liksom sockel, droplister och takgesimser i byggnadskomplexets olika delar. Även om listverken i fasaderna kan antas ha avsetts stå vita mot de röda tegelväggarna, så kan denna effekt i så fall endast sägas understryka den artikulering av väggytan, som ges av de skulpterade profilerna. Lika litet som de ovannämnda inskriftsbanden kan dessa lister jämföras med nederländsk naturstensdekor. De invändiga omfattningarna och spislarna torde över huvud taget ej ha avtecknat sig mot några tegelväggar, eftersom byggnaden invändigt har varit helt putsad. Detta gäller även i interiören förekommande kritstensband.

Rester efter kritstenskaminer har i Skåne utanför Malmö påträffats på åtminstone två andra platser. På Örups stenhus i landskapets sydöstra del finns rester efter en sådan spisel bakom en 1636 uppsatt spiselomfattning i broskbarock. Bevarade fönsterbågar i trä från byggnadens äldsta tid²³ har en profilering av samma slag som spiselns i Jörgen Kocks hus, vilket torde innebära, att byggnaden tillhör samma tidsskede, även om den hittills ej kunnat exakt dateras.²⁴ En överliggare till en kritstensspisel har bevarats på Hanaskog i nordöstra Skåne.²⁵ Den sitter nu sekundärt inmurad i det nuvarande 1800-talslottet, men ännu 1856 låg den bland lämningarna efter dettas medeltida föregångare.²⁶ Överliggaren bär den norske ärkebiskopen Erik Wal-

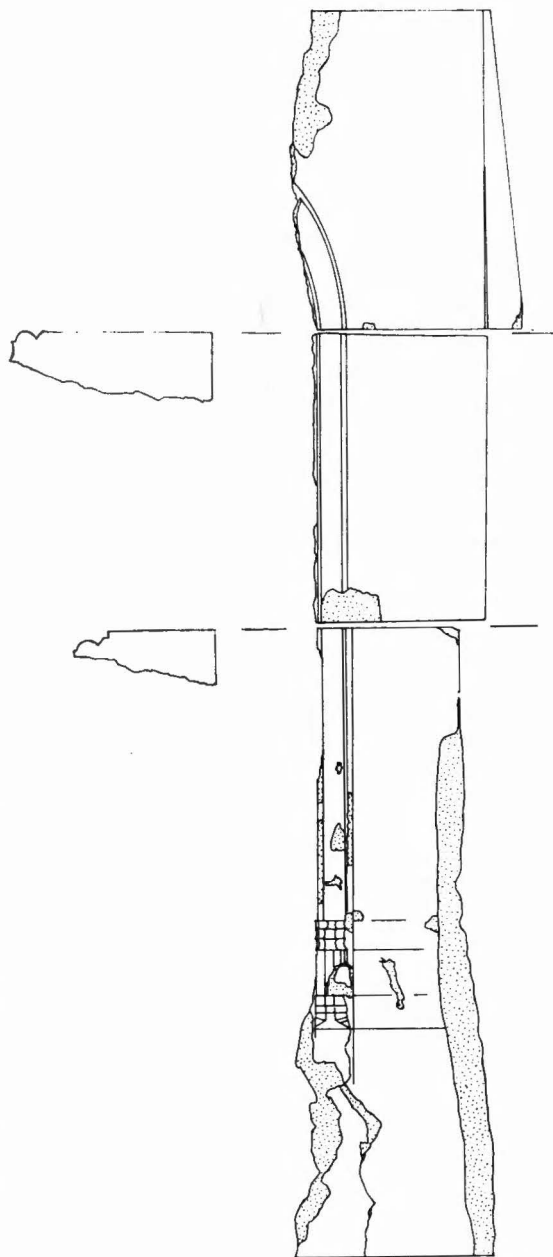

Fig. 68. Fragment efter spisomfattning i kritsten, påträffade i den ena spisen i stortorgslängans bottenvåning.

kendorfs vapen samt hans och hans kanik Johannes Refs initialer, och den kan därmed dateras till tiden 1510—22. Vid sidan om dessa båda skånska exempel kan det nämnas, att man 1965 vid gatuarbeten på Højbroplads i Köpenhamn påträffade två rikt skulpterade kristensöverliggare,²⁷ som stilistiskt synes anknyta till de övriga.

Spiselöverliggaren från Hanaskog kan ge anledning att med några ord beröra den dekorativa skulptur, som utfördes i Trondheim under Erik Walkendorfs och hans efterträdare Olav Engelbrektsens tid. Erik Walkendorf ledde under sitt archiepiscopat en omfattande restaurering av Trondheims domkyrka, och under Olav Engelbrektsens tid 1523—37 fick domkyrkans byggnadshytta utföra en ombyggnad av ärkebiskopsgården och dessutom uppföra borgen Steinvikholm utanför staden. Jämta Lunds domkyrkas byggnadshytta torde Trondheims vara den enda verkligt betydande i Skandinavien under 1500-talets förra hälft, men medan det i Lund ej har bevarats några byggnadsdetaljer, som erinrar om spiseln och dörromfattningen från Jörgen Kocks hus, så finns det i Trondheims ärkebiskopsgård en portal med Olav Engelbrektsens vapensköld, som kan nämnas som ett gott jämförelseobjekt. Wallem nämner denna portals vapensköld, ett antal av Erik Walkendorfs uppsatta vapensköldar i domkyrkan och en profilsten med ärkebiskopssätets vapen från Steinvikholm som exempel på en vid denna tid i Norge introducerad renässanssed att smycka byggnader med vapensköldar.²⁸ Jörgen Kocks hus' norra gavel skulle kunna nämnas som ett parallellt exempel från Skåne på samma sed, liksom spiselöverliggaren från Hanaskog, men inom landskapet finns i så fall i det 1499—1505 uppförda Glimmingehus ett monument av högre ålder, där seden har fått en rikligare användning.²⁹ Som framhålles av Hahr torde det dock vara tveksamt huruvida sköldarna skall anses vara någon renässansinnovation i detta samman-

hang,³⁰ även om det kan vara riktigt, att de här för första gången i större utsträckning finns utförda i skulptur på en profan byggnad i Skandinavien.

I Glimmingehus finns både skulpterade dörromfattningar och kaminer. Den med det Ulfslandska vapnet smyckade spiseln³¹ i den s.k. ridarsalen tillhör dock en annan typ än den spisel, varav ett fragment bevarats i Jörgen Kocks hus. Eftersom denna spisel liksom all annan skulptural utsmyckning på Glimmingehus torde få tillskrivas Lunds domkyrkohttas senare ledare Adam van Düren, torde man kunna antaga, att den ger en uppfattning om de spisar denna hytta kan ha producerat. I likhet med spiseln från Jörgen Kocks hus har den en profil, som obrutet löper över karmstenar, konsoler och överliggare, men i motsats till den förras komplicerade uppbyggnad består profilen på spiseln i Glimmingehus endast av en enkel skråkant. I gengäld har dess överliggare en originell komposition av dekoren under en stickbåge och en komplicerad utformning av konsolerna, som ej torde ha haft någon motsvarighet på spiseln i Jörgen Kocks hus. Större likhet med malmöskulpturen har en dörromfattning kring ingången till bostadsvåningen en trappa upp i borgen.³² Omfattningen är stickbågig i likhet med döröppningen mellan hörnhuset och stortorgslängan i bottenvåningen till Jörgen Kocks hus. Eftersom kristensomfattningen till denna öppning är förstörd, får den i stället jämföras med omfattningen kring dörren mellan hörnhus och västergatslänga i samma våningsplan. Liksom denna har omfattningen i Glimmingehus en profil, som består av två rundstavar med mellanliggande hålkäl, men hålkälen är ej så bred och markerad i Glimmingehusportalen. Större likhet med portalen i Jörgen Kocks hus erbjuder i detta hänseende Olav Engelbrektsens rundbågiga portal i ärkebiskopsgården i Trondheim.³³ Vare sig på denna portal eller på den i Glimmingehus

Fig. 69. Kritsten och tegel i vacker samverkan i en av hörnhusgavelns många nischer.

fortsätter dock rundstavarnas raka partier uppåt som tangenter till bågarne på det sätt, som de gör i portalen i Jörgen Kocks hus, fig. 67. Även det rikt utsirade sockelpartiet på denna portal saknar motsvarighet i Glimmingehus och Trondheim. Portalen i Trondheim har en enkel skråsmygig sockel, och i Glimmingehus fortsätter omfattningsprofilen utan avbrott ned till golvnivån.

De likheter, som föreligger mellan kristensskulpturen i bottenvåningen till Jörgen Kocks hus och motsvarande produkter från domkyrko-hyttan i Trondheim och från Adam van Dürens verkstad, är av allmän art, och de utvisar endast, att samtliga återopade arbeten är representativa för nordeuropeisk sengotik. De något större överensstämmelserna med skulpturen i Trondheim än med den på Glimmingehus torde kunna andragas för att demonstrera malmöskulpturens självständighet gentemot Adam van Düren och därmed även gentemot Lunds domkyrko-hytta, även om man då måste hålla i minnet, att Jörgen Kocks hus är två decennier yngre än Glimmingehus. Eftersom stensulptur över huvud taget är sällsynt i Skandinavien vid denna tid, torde det även, trots de relativt ytliga likheterna, finnas anledning att söka efter en för domkyrko-hyttan i Trondheim och kristensskulpturen i Malmö gemensam inspirationskälla.

Vid sidan om domkyrko-hyttorna i Lund och Trondheim har också det kungliga hovet i Köpenhamn haft en dokumentariskt belagd byggnadshytta, som under Kristian II:s sista tid stod under ledning av holländaren Michiel Heynrick van Haerlem.³⁴ O. Norn har genom en analys av innehållet i ett 1521 av denne man till kungen avsänt brev kunnat visa, att han har varit väl förtrogen med holländsk sengotik. Även om de ovan berörda stilelementen ej kan utpekas som specifikt holländska, och även om det ej kunnat visas på någon påtaglig överensstämmelse med Holland ifråga om användandet av ma-

terialväxlingen mellan tegel och natursten under det närmast föregående skedet, torde denna uppgift motivera en närmare granskning av de paralleller till kristensskulpturen i Jörgen Kocks hus, som kan finnas i Nederländerna. Helt likartade spisar och portaler finns bevarade på många håll i Holland, och det gäller även ifråga om dekorativa enskildheter, som t.ex. de uppåt fortsatta rundstavarna i portalomfattningen,³⁵ eller det ornamentala utförandet av sockelpartierna på spisel och portal.³⁶ Detta kan innebära, att de i kristen utförda skulpturelementen utförts i en verkstad, som kan ha varit direkt underställd kungens byggmästare. Denna verkstad kan förslagsvis ha varit placerad i närheten av ett stenbrott på Stevns. De utsparade nischerna för spiselomfattningarna tyder på att dessa har levererats färdiga till bygget, och verkstaden behöver således ej ha legat i närheten av Malmö. När några påtagliga nederländska inslag i den arkitektoniska användningen av kristenen i husets nedre delar ej kan spåras, kan detta bero på att verkstaden ej direkt har medarbetat vid uppförandet. Verkstaden kan på Köpenhamns slott ha utfört sitt arbete under direkt ledning av kungens byggmästare, men vid sidan om detta kan den ha levererat färdiga skulpturdetaljer till borgarhus i Köpenhamn och Malmö och till borgarna i Örup och Hanaskog, som alla kan ha uppförts av inhemska byggmästare. Dessutom kan denna verkstad, kanske snarast genom sin ledare, den kunglige byggmästaren, ha förmedlat en kontakt med den kontinentala sengotiken till domkyrko-hyttan i Trondheim.

— — —

Om de skulpturala inslagen i de nedre delarna av Jörgen Kocks hus synes vara inskränkta till vissa listverk och vissa muröppningar, som man har velat utmärka genom en praktfullare utformning, så är skulpturen i gavelröstena helt underordnad en arkitektonisk helhetssyn. Det finns i dessa högre delar av byggnaden också en

tydlig anknytning till nederländska förebilder även i utförandet av murningen. Gavelröstena är således murade i kryssförband. Kring nordgavelns toppnisch omväxlar tegel och kritsten på samma sätt som i många holländska dörr-, fönster- och nischomfattningar,³⁷ och i de övriga nischerna i denna gavel avtecknar sig masverk i kritsten mot en bakgrund av tegel, vilket, som nedan närmare skall visas, också torde vara ett tecken på nederländsk påverkan. Ifråga om det norra gavelröstets helhetsuppbyggnad finns det dock än en gång anledning att först jämföra med samtida arkitektur i Lund och Trondheim.

Gavlar med hörntinnar eller fialer av den typ, som nordgaveln till Jörgen Kocks hus representerar, är ej ovanliga i gotisk arkitektur, och det är därför kanske ej egendomligt, att det i Trondheims domkyrkas rika gotik finns exempel på denna företeelse. De tre gavlarna på kapellen kring katedralens berömda oktagon har dock ej utkragade hörntinnar som det malmöitiska borgarhuset, utan fialerna utgår här från kraftiga hörnpilastrar. Oktagonen är ju dock ej uppförd under 1500-talet utan tillhör gotikens äldsta skede i Norden, slutet av 1100-talet och början av 1200-talet. På det östra kapellet förmenas även fialerna i stort sett härröra från denna period, men på de båda andra kapellen anses de ha fått nya krönpartier under den ovan omnämnde ärkebiskopen Erik Walkendorfs tid. Det norra kapellets fialer har avslutningar, som erinrar om de lökformade krön, som är vanliga på det tidiga 1500-talets holländska tornbyggnader.³⁸ Det södra kapellets fialer krönes däremot av skulpturer av krigare, den ene beväpnad med klubba och sköld och den andre i färd med att kasta ned en stor sten.³⁹ Det är inte några strikt heraldiska figurer som de sköldbärande lejonerna på Jörgen Kocks hus utan naturalistiska framställningar, men skulpturerna är liksom dessa placerade på åttkantiga underlag med droplistprofiler.

Lunds domkyrkas tvärskepp har i norr erhållit en gavel vid sannolikt i stort sett samma tidpunkt som Jörgen Kocks hus. Enligt en bevarad inskrift slogs år 1524 ett nytt valv över norra tvärskeppet.⁴⁰ Som Rydbeck framhållit, torde denna datering i stort sett även gälla en total ombyggnad av tvärskeppets nordgavel, och röstet till denna ombyggda gavel har omgivits av utkragade hörntinnar. Konsolerna till dessa fialer var i behåll fram till 1800-talets restaureringar, och de skymtar därför på ett par bilder av kyrkan från 1800-talets början,⁴¹ tydligast kanske på en teckning av den norske landskapsmålaren I. C. Dahl. Den ena konsolen torde i dag återfinnas på Domkyrkomuseet. Den är uppbyggd av sengotiska profiler, i likhet med motsvarande konsoler på det Kockska huset, men den är mindre till formatet och har i gengäld haft en mer markerad utkragning. Eftersom domkyrkans gavelrösten är helt utförda i sandsten, har fialerna här med all sannolikhet varit mer skulpturalt genomarbetade än på den Kockska gaveln, och denna olikhet kommer klart till synes i omfattningen kring den skulpturnisch, som här liksom på det Kockska huset utgör röstets dekorativa centralpunkt.⁴² Över nischen har takvinkeln, liksom på hörnhusets syd-gavel, markerats av elva rundblinderingar, som dock vid Zettervalls restaurering reducerades till nio.⁴³

Nischen i domkyrkans tvärskeppsgavelröste har förlorat sin skulptur, och dess ornamentik har inga motsvarigheter i Jörgen Kocks hus. Däremot finns det analogier till den i vissa av en övergångsstil mellan gotik och renässans präglade träskulpturer från Lund och Dalby, som kan hänföras till tidigt 1500-tal.⁴⁴ En stensulptur, som det dock ligger närmare till hands att jämföra med, är den före 1523 utförda gravstenen för Sigbrit Willumsdatter, som enligt C. A. Jensen bör betraktas som en holländsk import.⁴⁵ Domkyrkans nisch omges av snodda ba-

Fig. 70. Kritstensdetaljer från hörnhusets gavel.

lusterkolonnetter, som bär upp ett överstycke med två drakar, och på gravstenen omges moder Sigbrits bild av två helt likartade kolonnetter, som bär upp var sitt drakliknande ornament, vilka i sin tur här utgör stöd åt de sköldbärare, som håller hennes bomärkessköld.

Såväl i Trondheims som i Lunds domkyrka finns det således arkitektoniska enskildheter, som erinrar om gavelröstena i Jörgen Kocks hus. Ifråga om Lunds domkyrka kan det än en gång understrykas, att de iakttagbara likheterna ej berör skulpturen, men det kan samtidigt noteras, att domkyrkoskulpturen i det här aktuella gavelröstet i gengäld synes kunna anknytas till holländsk skulptur. Detta förhållande ger ånyo anledning till en diskussion av den roll Kristian II:s byggmästare kan ha spelat som förmedlare av impulser från Nederländerna. Eftersom han, enligt vad som ovan framhållits, härstammade från Haarlem, kan det vara av intresse att påpeka vissa likheter mellan det Kockska husets nordgavel och den delvis något fantasibetonade

arkitektur, som redovisas på en 1518 av Pieter Gheryts utförd målad "patroen", d.v.s. modell, av stadskyrkan S:t Bavo.⁴⁶ Målningen visar ett förslag till ombyggnad av kyrkans sydfasad, som ej i någon nämnvärd utsträckning har kommit till utförande.

På tre punkter kan arkitekturen i Pieter Gheryts projekt jämföras med Jörgen Kocks hus. I tvärskeppsgavelns krön finns en bild av Jungfru Maria i en nisch, som kan jämföras med skulpturnischerna i det Kockska husets nordgavel och i domkyrkans norra tvärskeppsgavel. Längs korret finns en rad kapell med gavelrösten, där skulpturer på krönen omges av djurfigurer på hörnfialer, som kan jämföras med lejonerna på fialerna till det Kockska husets nordgavel. Mellan de västra kapellen finns rundfönster, som mellan de östra kapellen utbytts mot runda blinderingar med masverk, som slutligen kan jämföras med de masverkssmyckade runda blinderingarna i hörnhusets sydgavel. Över huvud taget utmärkes arkitekturen i sin helhet av ett

utnyttjande av kontrasten mellan vit sten och tegel för att understryka den arkitektoniska strukturen, som mycket nära erinrar om det Kockska husets.

Även i nederländska profanhus kan paralleller till enskilda dekorelement i det Kockska huset spåras. Spiralfialer finns t.ex. på det före 1523 byggda "de Gulden Os" vid Groenmarkt i Dordrecht, men dock ej enbart i hörnen utan även på krönet av husets trappgavel.⁴⁷ Detta hus är helt byggt i natursten, varför materialkontrasten saknas. I "Paushuize" i Utrecht från ca 1517 har däremot denna kontrastverkan utnyttjats till det yttersta.⁴⁸ Bortsett från att hela fasaden här har bandats med omväxlande tegel- och naturstensskift, uppvisar denna byggnad många likheter med det Kockska huset. Dess skulpturnisch med en bild av Kristus har redan nämnts. I vindsvåningen har fönsteröppningarna triangulära överstycken i natursten, som liknar dem i den skånska byggnaden. Till skillnad från de senare är de emellertid genombrutna, så att masverket framträder mot en bakgrund av tegel, på samma sätt som det i Jörgen Kocks hus gör i rundlar och nischblinderingar, och som det i "Paushuize" också gör i praktgavelns krönande rundblindering. På "Paushuize" har varje trapptinne en fial, och till skillnad från nordgaveln på Jörgen Kocks hus är inte tinnarnas avtäckningar parvis förenade med horisontala dropplister. Det finns dock horisontala dropplister under fönstergluggarna i "Paushuizes" gavel, och den med trapptinnarna ej samkomponerade användningen av dem kan jämföras med uppbyggnaden av hörnhusets sydgavel.

Ifråga om den arkitektoniska helhetsuppbyggnaden är det lättare att i Nederländerna finna paralleller till de båda södra gavlarna än till den norra. I nordgaveln kan en nederländsk påverkan främst spåras i användningen av materialkontrasten, i förekomsten av hörnfialer

Fig. 71. Tegel, hugget i spiralvridning. Hörnhusets norra gavel.

samt i de friskulpturala inslagen. Den rundbågsfris, som åtföljer trapptinnarna på de båda södra gavlarna, och som utgör det dominerande inslaget i dessa gavlars dekor, har däremot talrika motsvarigheter i Nederländerna. Den kombination med masverksfyllda rundblinderingar som finns i hörnhusets sydgavel torde dock vara unik, medan den typ, som exemplifieras av stortorgslängans sydgavel, där endast de egentliga bågfälten utfylls med masverk däremot karakteriserar det stora flertalet borgarhus i Nederländerna från sengotik och renässans.⁴⁹ Därmed är inte sagt, att det någonstans i Nederländerna finns någon exakt motsvarighet till denna gavel, men det torde vara signifikativt, att det är lät-

tast att finna jämförelsematerial till den minsta av de tre praktgavlarna på det Kockska huset, eftersom de nederländska borgarhusen i regel är av betydligt mindre dimensioner än det malmöitiska borgmästarresidenset.

— — —

Om man bortser från de ovan beskrivna, av nederländsk arkitektur influerade enskildheterna i det Kockska husets norra gavelröste, kan goda paralleller till denna gavels helhetsuppbyggnad studeras i nordtyska städer, t.ex. i Lübeck och Lüneburg. De dekorativa elementen utgöres dock ej där av natursten, utan uteslutande av tegelformsten, ofta i form av en tjock repstav.⁵⁰ I Lübeck kan gaveltypen följas tillbaka till senromansk tid. I stadens "Löwenapotheke" finns på byggnadens baksida en gavel med ett flertal kopplade fönsteröppningar, som omväxlar med kopplade blindnischer.⁵¹ Under sengotiken har en rad gavlar uppförts, där de kopplade blindnischerna har placerats överst i höga spetsbågs-

nischer, så att hela gavelröstet erhållit en vertikal indelning i nischer.⁵² I början av 1500-talet introduceras ett nytt system för artikulering av gavelröstet, som i Lübeck dock har svårt att uttränga de vertikala nischerna. I det nya systemet indelas gavelröstet med hjälp av lister i horisontala fält, där blindnischerna placeras ytterst och mellan dem rader av gluggar.⁵³ Nordgaveln till Jörgen Kocks hus kan sägas exemplifiera denna senare typ, men det finns dock en iögonenfallande skillnad mellan den och flertalet nordtyska s.k. renässansgavlar. Medan den Kockska gaveln längs sin mittlinje har en rad vertikalt över varandra anordnade magasinsin- tag och över dem spår efter en hissbovm, finns det i de nordtyska husen i regel i stället en invändig varuhiss.⁵⁴ Det är med andra ord fråga om en funktionellt betingad skiljaktighet. Mot- svarigheter till anordningen på det Kockska hu- set finner man dock i Lüneburg, och då också i samband med en gavelarkitektur, som även i övrigt uppvisar påfallande stora likheter.⁵⁵

NOTER:

¹ C. A. Jensen: Gjorslev, København 1924, s 15 ff.

² O. Rydbeck: Två märkliga konstnärer, 1918, s 43 f, fig 31.

³ A.a., s 40 f, fig 28.

⁴ G. Roosegaarde Bisschop: De geschilderte maquette in Nederland. Nederlands kunsthistorisch jaarboek 7, Bussum 1956, s 181.

⁵ E. Lundberg: Arkitekturens formspråk 6, 1956, s 155.

⁶ C. L. Temminck Groll: Middelleeuwse stenen huizen te Utrecht, 's-Gravenhage 1963, s 101 f.

⁷ C. A. Jensen — V. Lorenzen: Helsingørs borgerlige bygningskunst til ca 1850. Meddelelser fra foreningen til gamle bygningers bevaring III, København 1910, s 22.

⁸ E. Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö stads historia I, 1971, s 312 f.

⁹ A. Hahr: Glimmingehus. Skånska borgar 5, 1917, s 17, fig 3.

¹⁰ C. G. Brunius: Skånes konsthistoria för medeltiden, 1850, s 353.

¹¹ Bager, a.a., s 404.

¹² L. Réau: Iconographie de l'art chrétien II:2, Paris 1957, s 535.

¹³ Bager, a.a., s 296 f.

¹⁴ E. Wrangel: Malmö stad ur byggnadshistorisk synpunkt. Malmö, en skildring i ord och bild I, 1914, s 282.

¹⁵ N. G. Sandblad: Skånsk stadsplane-konst och stadsarkitektur intill 1658. Skånsk senmedeltid och renässans 2, 1949, s 231 ff.

¹⁶ E. Gustafsson: Rapport från Maglarp. Ale 1971:1, s 35.

¹⁷ F. A. J. Vermeulen: Handboek tot de geschiedenis der nederlandsche bouw-kunst, 's-Gravenhage 1931: II, s 30.

- ¹⁸ C. A. Jensen: Gjorslev, s 6. Danmarks kirker, VI Præstø amt, København 1933—35, s 60 (Store Heddinge ca 1450), 211 (Stege före 1494), 396 (Strøby ca 1500) och 550 (Roholte 1441).
- ¹⁹ Sandblad, a.a., s 231.
- ²⁰ Bager, a.a., s 264.
- ²¹ Sandblad, a.a., s 144, 187, 231.
- ²² Bager, a.a., s 298 f.
- ²³ A. Hahr: Örup. Skånska borgar 3, 1916, s 15 f.
- ²⁴ Byggnaden kommer inom en nära framtid att undergå en dendrokronologisk undersökning.
- ²⁵ S. T. Kjellberg: Hanaskog. Slott och herresäten i Sverige, Skåne 3, 1966, s 96.
- ²⁶ F. Richardt — G. Ljunggren: Skånska herregårdar III (Hanaskog), 1855—56.
- ²⁷ J. Ahlefeldt-Laurvig: Årets fund i gravetiden 1964—65. Historiske meddelelser om København, årbog 1966, s 175. De båda spiselöverstyckena är ej avbildade. De har sinsemellan lika framsidor, och på dessa finns vardera tre medaljonger med sköldar, med i mitten ett bomärke och på ömse sidor "ihs"- och "mar"-monogram. Medaljongerna erinrar ifråga om detaljutförandet starkt om en typ av medaljongkakel, som under 1500-talet bl.a. har tillverkats i Lund, jfr R. Blomqvist: Kakel och kakeltillverkning i Lund under dansk tid. Kulturens årsbok 1936, s 188, bild 8.
- ²⁸ F. B. Wallem: Steinvikholm, Trondhjem 1917, s 54.
- ²⁹ Hahr: Glimmingehus, s 9 ff, 28 f, 31.
- ³⁰ A.a., s 11.
- ³¹ A.a., s 28 f.
- ³² A.a., s 23, fig 10.
- ³³ G. Authén Blom: Trondheim bys historie I, Trondheim 1956, s 475.
- ³⁴ O. Norn: Mester Michiels to breve til Christian den anden, København 1948.
- ³⁵ Vermeulen, a.a. II, pl 369.
- ³⁶ A.a., pl 368, 370 ff.
- ³⁷ A.a., t.ex. I, pl 342 från ca 1525.
- ³⁸ G. Fischer: Domkirken i Trondheim. Kirkebygget i middelalderen I, Oslo 1966, s 400, fig s 138. Jfr Norn, a.a., s 27.
- ³⁹ Fischer, a.a., s 400 f.
- ⁴⁰ O. Rydbeck: Lunds domkyrkas byggnadshistoria, 1923, s 239.
- ⁴¹ A.a., fig 225, 226.
- ⁴² A.a., fig 195.
- ⁴³ A.a., fig 194, jfr pl XIII.
- ⁴⁴ E. Wrangel: Konstverk i Lunds domkyrka, 1923, s 53.
- ⁴⁵ C. A. Jensen: Danske adelige gravsten fra sengotikens og renaissancens tid, København 1951, I, s 94 f, fig X.
- ⁴⁶ Roosegarde Bisschop, a.a., s 180 ff, fig 3.
- ⁴⁷ Vermeulen, a.a. II, s 70, pl 335.
- ⁴⁸ A.a., pl 407.
- ⁴⁹ A.a.,
- ⁵⁰ P. Suhr: Der Backsteingiebel des norddeutschen Bürgerhauses im Mittelalter, Berlin 1935, s 17, 24, fig 42.
- ⁵¹ H. Hübler: Das Bürgerhaus in Lübeck, Tübingen 1968, s 23, fig 24, pl 3 a.
- ⁵² A.a., t.ex. pl 4 b.
- ⁵³ A.a., t.ex. pl 16 a. Jfr i Lüneburg t.ex. Suhr, a.a., fig 40, 42.
- ⁵⁴ Hübler, a.a., fig 61.
- ⁵⁵ Suhr, a.a., s 24, fig 42.

Rekonstruktion av Jörgen Kocks gård

AV SVEN ROSBORN

Jörgen Kocks gård restaurerades redan åren 1965—67. Denna gård var således en av de första i en lång rad av 1500-talshus i Malmö som nu räddats åt eftervärlden. Här kan t.ex. nämnas restaureringen av Thottska korsvirkeshuset åren 1969—70 (1558), Kompanihuset åren 1970—72 (1520-tal) och Niels Kuntzes hus åren 1973—77 (1530-tal).¹

De artiklar som redovisats i denna bok har i stora drag legat färdigskrivna sedan början av 1970-talet. Vid sin beskrivning av den byggnadshistoriska undersökningen av Jörgen Kocks gård hade således Rikard Holmberg ej tillgång till detta nya jämförelsematerial. Det är därför här på sin plats att, med erfarenheter delvis från nyframtaget material, göra ett nytt försök till rekonstruktion av gårdens ursprungliga planlösning, fig. 73.

Källarvåningen

Rikard Holmberg antyder att hörnhusets och västergatslängans källare från början ej skulle ha varit välvda. Endast stortorgslängans valv skulle således vara ursprungliga. Om denna hypotes är riktig står man här inför ett mycket märkligt förhållande. Varför skulle inte en av rikets mäktigaste män ha en gedigen bostad så att säga från grunden, speciellt som merparten av "tegelhusborgarna" i Malmö hade det. Nu är det egentligen endast skillnader i valvformen som framkallat denna hypotes. I stortorgslängan är valven slagna på s.k. stick, medan de i de

andra källarna är uppförda som s.k. korslagda tunnvalv. Stickslagning är en äldre murnings-teknik samtidigt som den är mera komplicerad att utföra.

Under själva byggnadstiden bör man ha eftersträvat att först och främst färdigställa hörnhuset med sin utpräglade bostadsfunktion. Kanske var det så att stortorgslängan med sin mer präglade festsalsfunktion uppfördes som den sista etappen i själva byggnadsarbetet. Rikard Holmberg har visat att man vid uppförandet av hörnhusets övre delar bör ha använt sig av utländska murare, till skillnad från de troligtvis inhemska murare som uppfört yttermurarna. Det vore således inte orimligt att förklara skillnader i källarnas uppbyggnad av att olika murare varit verksamma i källarna under olika tidpunkter. Man får ej heller bortse från rena konstruktionsfaktorer. Medan både hörnhusets och västergatslängans källarvalv skulle bära stora tyngder från mellanväggar, spisar, bakugnar etc., bar stortorgslängans valv till synes endast två mellanväggar, ett förhållande som kanske inverkat vid val av valvform.

Det finns således inget som egentligen pekar på att inte samtliga källarvalv skulle vara tillkomna under den primära byggnadstiden, vilken löpt från året 1522 till ca 1526. Exakt när byggnadsarbetena avslutades är okänt, endast hörnhusets färdigställande året 1525 är känt genom bevarade inskriptioner. Väggmålningarna i stortorgslängan kan t.ex. tyda på att denna byggnadsdel stod klar tidigast år 1526.

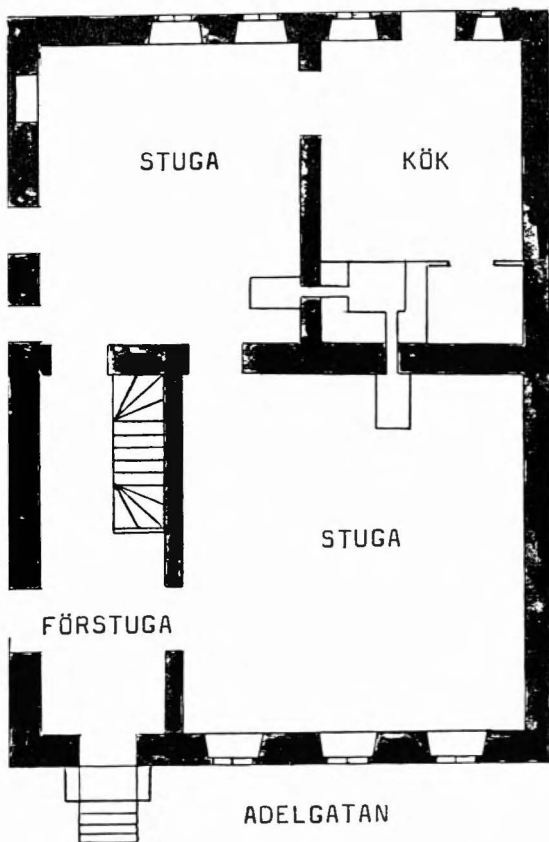

Fig. 72. Ett exempel på en typisk planlösning för ett malmöitiskt tegelhus med gavel mot gatan, gården nr 348. En mellanvägg delar av huset i en gårdsdel och en gatudel. Mot gården ligger köket, jfr med Jörgen Kocks gård.

Bottenvåningen

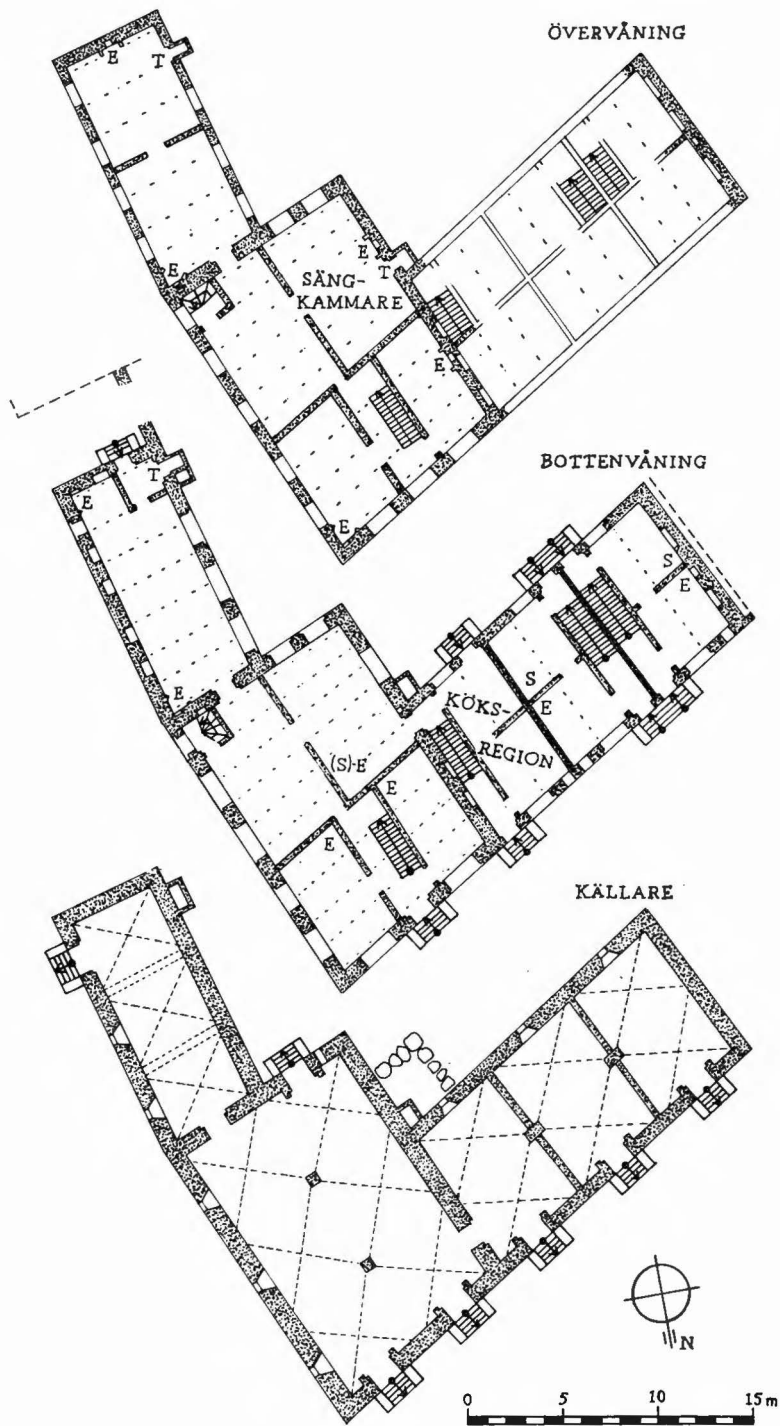
I Rikard Holmbergs antydan till rekonstruktion finns endast en stycken trappa från hörnhusets bottenvåning till dess övervåning, nämligen en tämligen oansenlig spiraltrappa i det sydöstra hörnet. Samtidigt finns mitt i byggnadskroppen och ut mot Frans Suellsgatan gårdens kök med trappa ned i källaren. Avsaknaden av en centralt placerad, inre trappa, samt förekomst av

en källartrappa, upptagen genom en befintlig valvkonstruktion, torde vara en unik företeelse, i varje fall jämfört med malmöförhållanden. Likaså torde det vara unikt med ett kök mitt inne i själva bostaden, vettande ut mot huvudgatan.

Ett gemensamt drag hos alla de malmöitiska tegelhus från 1500-talet vars planlösning vi i dag känner är att man via den centralt placerade ingången nått en förstuga. Via förstugan (eller ett till denna anslutet trapptorn) har man så kunnat nå övervåningen. Så har fallet varit i Niels Kuntzes hus, Rosenvingeska huset, Kompanihuset, Thottska huset, borgmästaren Hans Michelsens tegelpalats "Kronomagasin" och troligtvis också i rådhuset från år 1546.² I Niels Kuntzes hus har man kunnat påvisa att huvudingången legat intill förstugans ena långvägg medan trappan till övervåningen legat intill den motsatta långväggen i förstugan. På detta sätt har man undvikit att genom huvudingången komma rakt på trappan till övervåningen. Samma planlösning kan ha förelegat vid uppförandet av Jörgen Kocks hörnhus. Den på fig. 49 redovisade insidan av den norra gaveln uppvisar nämligen på ömse sidor om bottenvåningens dörröppning bomhål för underslag till takbjälkarna. Det västra bomhålet ligger betydligt längre från dörröppningen än det östra. Bomhålen har utan tvekan varit upplag för de bjälkar som ingick i förstugans sidoväggar. Huvudtrappan skulle alltså, jämfört med Niels Kuntzes hus, ha löpt utmed den västra förstuguväggen, fig. 73.

Till skillnad från den norra gavelmuren finns i den södra gavelmuren endast ett bomhål, vil-

Fig. 73. Rekonstruktion av Jörgen Kocks gård. Dörröppningarna i mellanväggarna endast hypotetiskt placerade. S = spis, E = eldstad, T = toalett.

ket placerats mitt på muren. Hörnhusets södra del har således varit avdelat i två bredvid varandra liggande rum medan husets norra del haft tre rum i bredd, varav det mittersta bör ha utgjort förstuga. Var har då den väst-östliga tvärmur löpt som delat av huset i en nordlig och en sydlig del? Läget erhålles av fönsteröppningarnas och ankarjärnens placering i den östra fasaden samt av en större och en mindre nisch i den västra långmuren.

Muröppningarna i bottenvåningens östra fasad ut mot Frans Suellsgatan är ej lika stora, fig. 42. Längst i söder finns en öppning som troligvis ursprungligen varit fönsteröppning in till en spiraltrappa. Norr om denna ligger två lika stora fönsteröppningar, därefter kommer en bredare murpelare varefter två smalare fönster avslutar fasaden åt norr. En logisk anslutning för en inre tvärgående mellanvägg skulle vara mitt i den breda murpelaren. Mitt i murpelaren finns också mycket riktigt rester efter ett ankarjärn, vilket varit fastsatt i en ursprunglig takbjälke. Detta är en viktig iakttagelse då mellanväggar i allmänhet lades direkt under takbjälkarna på det att väggstolparna kunde intappas i dessa. Då i stort alla ankarjärnen var bevarade i den östra fasaden kan man snabbt konstatera att murpelarens takbjälke är den enda bjälke som inte ligger i en ursprunglig fönsteröppning. Härvid torde alla tvivel om tvärväggens placering vara undanröjda. Ytterligare indikationer finns dessutom som visar att tvärväggen varit placerad under denna takbjälke.

Takbjälken i murpelaren har på den västra långmuren haft upplag strax norr om kritstensportalen in till västergatslängan, d.v.s. mellanväggen har ej anslutit söder om portalen som tidigare föreslagits. Den lilla ljusnischen söder om portalen kommer således att ligga fritt, ej dold i mellanväggen. Ytterligare en indikation på att tvärväggen anslutit till den västra långmuren strax norr om portalen finns. Från bör-

jan hade man nämligen ej tänkt sig en portal utan endast en nisch på detta muravsnitt. Nischen slutar i norr i linje med portalens norra karm, men går åt söder betydligt längre än portalen. En rekonstruktion med en anslutande ursprunglig tvärvägg strax söder om portalen är helt enkelt omöjlig att göra.

Vid jämförelser med andra tegelhus från 1500-talet i Malmö med gavel mot gatan, kan noteras att husen i regel — liksom i Jörgen Kocks hus — avdelats av en tvärvägg i mitten av bostaden. Bakom denna vägg har så åt gården varit inrättat ett kök, fig. 72. Med motsvarande plandisposition i Jörgen Kocks hus skulle man erhålla ett ursprungligt, mot gårdssidan vettande kök i bottenvåningens sydvästra rum. Ett sådant kök skulle ha inneburit att det mitt i huset funnits en stor rökstock, till vilken kökets spisar varit anslutna. Till denna rökstock kan också biläggargagnar i anslutande rum ha varit kopplade. Detta skulle kunna förklara varför det inte finns rökgångar till ursprungliga eldstäder i murarna ned till bottenvåningen.

Att köket ursprungligen skulle ha varit placerat mitt inne i huvudbyggnaden och vettande ut mot gatan är orimligt. Inte ett enda exempel på någon sådan planlösning kan uppbringas bland Malmös kända tegelbyggnader från 1500-talet. Att köket inne i Jörgen Kocks hus är en sekundär företeelse och troligtvis har tillkommit när platsbrist uppstått i samband med arvsskifte, visar t.ex. tydligt det åt Frans Suellsgatan igemmurade fönstret. Genom att uppföra en mellanvägg i det ursprungliga, sydöstra rummet erhöll man detta köksutrymme. Härvid bibehölls mellanväggen i norr samtidigt som man slog upp en kökstrappa ned till källaren. Att denna källartrappa är en sekundär konstruktion avslöjas bl.a. av det sekunda tegel som använts vid uppförandet av trappan.

Insättande av kritstensportalen och den vid detta tillfället igemmurade väggnischen visar att

köket har flyttats från tilltänkt plats. Troligen skedde detta redan under byggets gång. Köket bör härvid i stället ha inrättats i västergatslängans östra bod. Genom kristensportalen i bottenvåningen stod köket i förbindelse med den övriga bostaden. Än i dag bäres rykande läckerheter genom denna dörröppning, kanske kan man tala om en kulturhistorisk tradition. Genom bevarade nischer och rökgångar i västergatslängans gavlar har det varit möjligt att rekonstruera längans planlösning i bottenvåningen, fig. 73. I övervåningen sviktar emellertid källmaterialet; här har ingen säker rekonstruktion ansetts möjlig att göra.

Stortorgslängans bottenvåning bör har tjänat som festsal i mera officiella sammanhang. Vid restaureringen påträffades rester efter en tvärgående vägg i salens södra del. Denna mellanvägg har avskärmat ett smärre förrum strax innanför den åt söder vettande dörren. I förrummet har också toaletten varit inrättad. Mellanväggen verkar däremot ej ha sträckt sig ända fram till den östra fasadmuren. I så fall skulle den kolliderat med den här befintliga nischen eller fönsteröppningen. Dessutom skulle det vara orimligt att man haft en stor hörnspis i detta trånga utrymme. Den på rekonstruktionen föreslagna planlösningen kan kanske verka underlig vad det gäller just detta lilla förrum samt ett litet trapprum i hörnhusets sydöstra hörn. Från andra 1500-talsbyggnader i Malmö finns emellertid indicier på att man avskärmat mindre rum inuti större. I t.ex. Rosenvingeska huset från år 1534 finns i övervåningens väggmålningsarrangemang spår efter ett sådant avbalkat utrymme inne i ett större rum.

En något avvikande uppfattning rörande en detalj i den här framlagda rekonstruktionen av bottenvåningen ska framföras. Einar Bager menar att efter det att köket ursprungligen inrättats i hörnhusets sydvästra rum, kom köket — visserligen i ett senare skede men redan under Jörgen

Kocks tid — att flyttas till rummet mot Frans Suellsgatan. Det nya köket kan tyckas förvånansvärt litet sett till gårdens storlek. Genom kökstrappan ned till källaren skulle man emellertid ha kunnat tillgodogöra sig en del av denna undre region till köksutrymme. Orsaken till kökets förflyttning kan kanske sökas däri — fortfarande enligt Bager — att Jörgen Kock önskade inrätta en större förstuga i den östra boden, varvid det gamla köket låg i vägen.

Övervåningen

Liksom i bottenvåningen visar de bevarade bomhålen i hörnhusets gavelmurar läget för de ursprungliga mellanväggarna i övervåningen. Att förstugan i norr även finns här uppe avslöjas också av den sekundära igenmurningen av det mittersta fönstret i gaveln mot norr. Igenmurningen bör ha skett relativt tidigt, under 1500-talet eller början av 1600-talet. En sådan förminskning av endast en av de tre ursprungliga fönsteröppningarna tyder ju på att ej mittfönstret legat i samma rum som något av de två andra fönstren. Genom förminskningen har fönstret också kommit att förskjutas åt väster, fig. 34. Förskjutningen kan vara orsakad av att man velat ha ljus i själva trapplöpet. Sådana smärre trappfönster direkt över trapplöpen finns i exempelvis Niels Kuntzes hus och i Thottska huset, båda från 1500-talet.

På rekonstruktionen har det sydvästra rummet i hörnhusets övervåning markerats som sängkammare. Rekonstruktionen har varit möjlig att göra efter jämförelser med andra bevarade 1500-talsbyggnader i Malmö, d.v.s. Niels Kuntzes hus, Rosenvingeska huset, Kompanihuset och bostadssviten i Malmöhus bottenvåning.⁸ För dessa byggnader har nämligen konstaterats att det i sängkammarens fasta inventarier ingick spis och toalett. Sängkammaren skulle dessutom vara relativt centralt placerad, troligtvis i bostadens övervåning. Det enda rum som kan sägas

uppfylla dessa krav i Jörgen Kocks hus är just det sydvästra rummet. Det är också i denna förmodade sängkammare som väggmålning med motiv som den sköna Bathseba har funnits. Fragment efter denna målning visar att dess motivval skiljer sig från de övriga väggmålningens fragment som påträffats i gården. Som Otto Norn visat uppträder motivet i utlandet åtminstone redan år 1520.

Är det en tillfällighet att denna annorlunda och skickligt utförda väggmålning finns just i bostadens sängkammare eller kan dess existens kanske våga knytas till en känd historisk händelse i gårdens historia?

Vid sitt malmöbesök sommaren 1524 bodde den unge Gustav Vasa bevisligen i Jörgen Kocks hus. Gårdskomplexet kan ej ha varit helt färdigt vid denna tidpunkt, kanske stod endast hörnhuset under tak. Det enda rum med toalett — användbart som sängkammare för en sådan förnäm gäst — skulle i så fall ha varit just övervåningens sydvästra hörnrum. Kanske har målningarna i detta rum tillkommit i anledning av detta celebra besök. Den sköna Bathseba torde ha varit vilsam för den unge kung Gustav och sedermera för Jörgen Kock, om än bara i form av en konstnärs lek med penseln.

NOTER:

- ¹ B. Salomonsson: Thottska huset. MFA 1970.
S. Rosborn: Thottska huset. Manus i Malmö museums arkiv.
S. Rosborn: Kompanihuset i Malmö. Malmö 1973.
D. Widholm: Carnegiehusets källarvåning. Ale 1972:3.
S. Rosborn: Niels Kuntzes hus. Ale 1974:2.
- ² E. Bager: Rosenvingeska huset. Malmö 1969.
E. Bager: Kronomagasinet. Malmö 1939.
E. Bager: Malmö byggnadshistoria till 1820. Malmö 1971.
- ³ S. Rosborn: Malmöhus. Från 1400-talets kastell till 1900-talets museum. Malmö 1977.

Malmö fornminnesförening och Jörgen Kocks gård

AV HELGE ANDERSSON

Malmö fornminnesförening är intimt knuten till Jörgen Kocks hus. Vid ett av friherre Nils Djurklou för allmänheten utlyst möte den 26 mars 1909 i källaren till Jörgen Kocks hus konstituerades Malmö fornminnesförening. Ett referat med rubriken "En vacker början" i Skånska Aftonbladet följande dag berättar:

"Det var under anslående former som Malmö Fornminnesförening i går konstituerades. Den för ändamålet aptrade delen af källaren under Jörgen Kocks gamla hus, hvilken redan i och för sig erbjöd den lämpligaste miljö, var vackert dekorerad med svenska flaggor af hr Gust. Bielstéen, och väggarna täcktes af fotografier och kartor öfver det gamla Malmö, hvilka utställdes af stadsarkivarien A. U. Isberg. Långbordet midt i källarsalen var väl besatt med tennpjäser, dryckeskannor och kandelabrar, tillhöriga frih. Nils Djurklou. Midt på ena långväggen märktes det gamla, fabriksidkaren Chr. Gadd till-

höriga porträttet i olja af Jörgen Kock. Sammanträdet var besökt af så många människor, som lokalen kunna rymma; särskilt märktes talrika damer. De närvarande hälsades välkomna af frih. Djurklou, som ägnade sin faders minne en gård af pietet, i det han uppläste det tal, hvarmed denne inledde arbetet inom Sveriges första fornminnesförening. Därefter höll stadsarkivarien Isberg ett med lifliga applåder mottaget föredrag om det Jörgen Kockska husets historia."

Friherre Nils Djurklous fader, friherre Gabriel Djurklou, hade skapat Sveriges första fornminnesförening i Örebro 1856.

Inför 70-årsjubileet samlades fornminnesföreningens styrelse den 26 mars 1979 i den historiska källaren — numera Kockska Krogen — där en minnestavla med texten "I denna lokal konstituerades stadens kulturhistoriska förening MALMÖ FORNMINNESFÖRENING den 26 mars 1909" uppsattes på väggen.

Fig. 74. Ordf. Kjell A Modéer och v. ordf. John Hain.

Fig. 75. Kockums tobaksfabrik på 1860-talet. Efter färgtryck i "Sveriges Industriella Etablissement", Stockholm 1878—79.

